e-ISSN 1694-8823

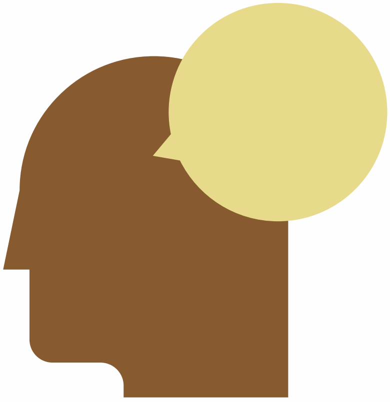

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY

PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

№1 (5) (2025)

№1(5) - 2025

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

Вестник Ошского государственного университета. Философия. Социология. Политология

Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political science

e-ISSN: 1694-8823

ЖУРНАЛ ЖӨНҮНДӨ [kg]

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология” илимий журналы университеттин илимий журналдарынын импакт-факторун жогорулатуу жана келечекте эл аралык илимий базаларга киргизүү саясатын ишке ашыруу максатында ОшМУнун Окумуштуулар Кеңешинин чечиминин (2022-жылдын 22-декабрындагы № 7-протоколу) негизинде ачылган.

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология” илимий журналы Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинен каттоодон өткөн. Каттоо номуру 10299, 17-июнь 2022-жыл.

Журнал үч тилде **- кыргыз**, **орус** жана **англис** тилдеринде макалаларды жарыялайт. Материалдар **акысыз** негизде кабыл алынат. Журнал макалаларды жөнөтүү, аларды кароо жана жарыялоо үчүн акы албайт. Автордук сый акы төлөнбөйт.

Журнал **жылына 2 жолу** чыгат (кошумча атайын чыгарылыштар болушу мүмкүн).

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология” журналы өзүнүн расмий сайтына ачык кирүү мүмкүнчүлүгүн берет. Бул дүйнөлүк илимий коомчулукка журналга кеңири маалымат алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Журнал BOAI Будапешт демилгесинде иштелип чыккан ачык жеткиликтүүлүк саясатын карманат жана өзүнүн контентине ачык кирүү мүмкүнчүлүгүн берип, дүйнөлүк деңгээлде билим алмашууга жана изилдөө натыйжаларын жайылтууга жардам берет. Журнал жарыяланган материалдардын максималдуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу саясатын жүргүзөт. Журналдын баардык контенти интернетте окуу, жүктөп алуу, көчүрүү, жайылтуу, басып чыгаруу үчүн ачык. Ар бир колдонуучу сайт ичинде издөө жасап, макалалардын толук текстине шилтеме жасай алат же аларды, эч кандай каржылык, юридикалык же техникалык тоскоолдуктар болбосо, башка мыйзамдуу максаттарда колдоно алат.

Окурмандар жана авторлор журналдын веб-сайтынан журналдын учурдагы санынын электрондук версиясын жана мурунку басылмалардын архивдерин эркин көрүп жана жүктөп ала алышат. Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0) лицензиясынын шарттарына ылайык, журналдын баардык басылмалары электрондук түрдө бекер жана чектөөсүз таратылат.

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология” журналындагы макалалардын авторлору эмгектери менен бирге журналга басып чыгаруу укугун өткөрүп беришет, аны Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0) лицензиясы менен лицензиялаган болушат. Жарыяланган эмгектин автордук укук ээси болуп басып чыгаруучу Ош мамлекеттик университети эсептелет.

Журналдын материалдарынын электрондук версиялары https://journal.oshsu.kg/index.php/filos-sos-pol/index сайтында коомдук доменде жайгаштырылган.

CrossRef менен Ош мамлекеттик университетинин ортосунда түзүлгөн келишимге ылайык журналга 10.52754 номурлуу DOI префикси ыйгарылган. Ушул келишимдин негизинде “Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология” журналына чыккан ар бир макалага DOI номуру берилет.

Негиздөөчүсү
Ош мамлекеттик университети
e-ISSN 1694-8823 (электрондук версиясы)
Префикс DOI: 10.52754

О ЖУРНАЛЕ [ru]

Научный журнал “Вестник Ошского государственного университета. Философия. Социология. Политология” был основан на основании решения Ученого совета ОшГУ (протокол № 7 от 22 декабря 2022 года) в целях повышения импакт-фактора научных журналов университета и, в дальнейшем, реализации политики включения в международные научные базы данных.

17 июня 2022 года “Вестник Ошского государственного университета. Философия. Социология. Политология” прошел регистрацию в Министерстве юстиции Кыргызской Республики под №10299.

Журнал публикует статьи на трех языках **- кыргызском**, **русском** и **английском**, принимает материалы к публикации на **безвозмездной** основе. Журнал не взимает плату за подачу статей, их рецензирование и их публикацию. Авторские гонорары не выплачиваются.

Периодичность издания: **2 выпуска в год** (возможны дополнительные специальные выпуски).

Журнал “Вестник ОшГУ. Философия. Социология. Политология” предоставляет открытый доступ к своему контенту на официальном сайте журнала. Это обеспечивает более широкий информационный доступ к журналу в масштабах мирового научного сообщества.

Журнал придерживается политики открытого доступа, сформулированного в Будапештской инициативе BOAI, и предоставляет открытый доступ к своему контенту, способствуя увеличению глобального обмена знаниями и результатами исследований. Журнал проводит политику обеспечения максимальной доступности опубликованных материалов. Весь контент журнала открыт в сети Интернет для чтения, скачивания, копирования, распространения, печати. Любые пользователи могут осуществлять поиск или ссылаться на полные тексты статей, использовать их в других законных целях при отсутствии каких-либо финансовых, юридических или технических преград.

Читатели и авторы могут свободно просматривать и скачивать электронные версии текущего номера журнала и архивы за предыдущие периоды на сайте журнала. Все публикации журнала в электронном виде распространяются бесплатно и без ограничений на условиях лицензии Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0).

Авторы статей журнала “Вестник ОшГУ. Философия. Социология. Политология” передают журналу право публикации вместе с работой, единовременно лицензируя ее по лицензии Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0). Правообладателем опубликованной работы является издатель – Ошский государственный университет.

Электронные версии материалов “Вестник ОшГУ. Философия. Социология. Политология” размещаются на сайте https://journal.oshsu.kg/index.php/filos-sos-pol/index в открытом доступе.

По договору между CrossRef и Ошским государственным университетом журналу присвоен префикс DOI 10.52754. На основании этого договора каждой статье, опубликованной в журнале “Вестник ОшГУ. Философия. Социология. Политология” присваивается номер DOI.

Учредитель
Ошский государственный университет
e-ISSN 1694-8823 (электронная версия)
Префикс DOI: 10.52754

ABOUT THE JOURNAL [en]

The scientific journal “Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political science” was founded on the basis of the 7th Protocol of the Academic Council of Osh State University dated December 22, 2022 in order to increase the impact factor of scientific journals of the university and further implement the policy of inclusion in international scientific databases.

In June 17, 2022 the journal “Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political science” was registered with the Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic under No. 10299.

The journal publishes articles in three languages – **Kyrgyz**, **Russian** and **English**, accepts materials for publication **free of charge**. The journal does not charge for the submission of articles, their review and publication. Author's royalties are not paid.

Publication frequency: **2 issues per year** (additional special issues are possible).

The "Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political science" provides open access to its content on the official website of the journal. This provides greater information access to the journal throughout the global scientific community.

"Open access" means its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself." (by Budapest Open Access Initiative).

Readers and authors can freely view and download the electronic versions of the current issue of the journal and archives for previous periods on the journal's website. All publications of the journal in electronic form are distributed free of charge and without restrictions under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0).

The authors of the "Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political science" transfer publishing rights to the publisher, licensing it under Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0). The copyright holder of the published work is the publisher – Osh State University.

Electronic versions of the journal materials are placed on the website https://journal.oshsu.kg/index.php/filos-sos-pol/index in the public domain.

Under an agreement between CrossRef and Osh State University, the journal was assigned the prefix DOI 10.52754. On the basis of this agreement, each article published in the "Journal of Osh State University. Philosophy. Sociology. Political science" is assigned a DOI number.

Founder
Osh State University
e-ISSN 1694-8823 (electronic version)
DOI prefix: 10.52754

РЕДАКЦИЯ [kg]

Башкы редактор

Исаков Кубанычбек – философия илимдеринин доктору, профессор, философия жана политология кафедрасынын башчысы, Ош мамлекеттик университети (Кыргызстан, Ош), isakov-oshgui@mail.ru

Башкы редактордун орун басары

Курбанбаев Кылыч – философия илимдеринин доктору, философия жана политология кафедрасынын профессору, Ош мамлекеттик университети (Кыргызстан, Ош), aruuke7171@gmail.ru

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү

Акаев А.А. – саясий илимдеринин кандидаты, философия жана политология кафедрасынын доценти, Ош мамлекеттик университети (Кыргызстан, Ош), askarakaev71@mail.ru

Акматов Ө.С. – философия илимдеринин кандидаты, философия жана политология кафедрасынын доценти, Ош мамлекеттик университети (Кыргызстан, Ош), sarytaiovich64@gmail.ru

Акунов А.А. - саясий илимдеринин доктору, профессор (Кыргызстан), aakunov@gmail.com

Бекбоев А.А. - философия илимдеринин доктору, профессор (Кыргызстан), baa140156@mail.ru

Габдулина К.Г. – социология илимдеринин доктору, профессор (Казахстан), astanauniver@mail.ru

Жоробеков Ж.Ж. - саясий илимдеринин доктору, профессор (Кыргызстан), saytiev@ahoo.com

Касабеков С.А. – философия илимдеринин доктору, профессор, Д.А.Кунаев атындагы Евразия юридикалык академиясы (Казахстан), s_kasabekov@mail.ru

Мендибаев Н. – социология илимдеринин доктору, профессор (Кыргызстан), nyrabek@rambler.ru

Мукасов С.М. - философия илимдеринин доктору, профессор, Академик Национальной академии наук Кыргызской Республики, mykasov1@mail.ru

Мурзакматов А.К. – философия илимдеринин кандидаты, ОшМУнун философия жана политология кафедрасынын доценти (Кыргызстан), suzak70@mail.ru

Панов А.И. – саясий илимдеринин доктору, профессор (Россия), evrazia@mirbis.ru

Реимов Р.М. – философия илимдеринин кандидаты, доцент, Бердах атындагы Каракалпак мамлекеттик университети (Өзбекстан), rustem.reimov66@gmail.com

Шарипова Э.К. – философия илимдеринин доктору, ОшМУнун профессору (Кыргызстан), e.sharipova_kg@mail.ru

РЕДАКЦИЯ [ru]

Главный редактор

Исаков Кубанычбек – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и политологии, Ошский государственный университет (Кыргызстан, Ош), isakov-oshgui@mail.ru

Заместитель главного редактора

Курбанбаев Кылыч – доктор философских наук, профессор кафедры философии и политологии Ошского государственного университета (Кыргызстан), aruuke7171@gmail.ru

Члены редакционной коллегии

Акаев А.А. – кандидат политологических наук, доцент кафедры философии и политологии Ошского государственного университета (Кыргызстан), askarakaev71@mail.ru

Акматов Ө.С. – кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Ошского государственного университета (Кыргызстан), sarytaiovich64@gmail.ru

Акунов А.А. - доктор политологических наук, профессор (Кыргызстан), aakunov@gmail.com

Бекбоев А.А. - доктор философских наук, профессор (Кыргызстан), baa140156@mail.ru

Габдулина К.Г. – доктор социологических наук, профессор (Казахстан), astanauniver@mail.ru

Жоробеков Ж.Ж. - доктор политологических наук, профессор (Кыргызстан), saytiev@ahoo.com

Касабеков С.А. – доктор философских наук, профессор, Евразийская юридическая академия имени Д.А.Кунаева (Казахстан), s_kasabekov@mail.ru

Мендибаев Н. – доктор социологических наук, профессор (Кыргызстан), nyrabek@rambler.ru

Мукасов С.М. - доктор философских наук, профессор, Академик Национальной академии наук Кыргызской Республики, mykasov1@mail.ru

Мурзакматов А.К. – кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Ошского государственного университета (Кыргызстан), suzak70@mail.ru

Панов А.И. – доктор политологических наук, профессор (Россия), evrazia@mirbis.ru

Реймов Р.М. – кандидат философских наук, доцент, Каракалпакский государственный университет имени Бердаха (Узбекистан), rustem.reimov66@gmail.com

Шарипова Э.К. – доктор философских наук, профессор ОшГУ (Кыргызстан), e.sharipova_kg@mail.ru

EDITORIAL TEAM [en]

Editor-in-chief

Kubanychbek Isakov – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Political Science, Osh State University (Kyrgyzstan, Osh), isakov-oshgui@mail.ru

Deputy Editor-in-chief

Kylych Kurbanbaev – Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Philosophy and Political Science at Osh State University (Kyrgyzstan), aruuke7171@gmail.ru

Members of the editorial board

Akaev A.A. – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science at Osh State University (Kyrgyzstan), askarakaev71@mail.ru

Akmatov O.S. – Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science, Osh State University (Kyrgyzstan), sarytaiovich64@gmail.ru

Akunov A.A. - Doctor of Political Science, Professor (Kyrgyzstan), aakunov@gmail.com

Bekboev A.A. - Doctor of Philosophy, Professor (Kyrgyzstan), baa140156@mail.ru

Gabdulina K.G. – Doctor of Sociological Sciences, Professor (Kazakhstan), astanauniver@mail.ru

Zhorobekov Zh.Zh. - Doctor of Political Science, Professor (Kyrgyzstan), saytiev@ahoo.com

Kasabekov S.A. – Doctor of Philosophy, Professor, Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev (Kazakhstan), s_kasabekov@mail.ru

Mendibaev N. – Doctor of Sociological Sciences, Professor (Kyrgyzstan), nyrabek@rambler.ru

Mukasov S.M. - Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, mykasov1@mail.ru

Murzakmatov A.K. – Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science, Osh State University (Kyrgyzstan), suzak70@mail.ru

Panov A.I. – Doctor of Political Science, Professor (Russia), evrazia@mirbis.ru

Reimov R.M. – Candidate of Philosophy, Associate Professor, Karakalpak State University named after Berdakh (Uzbekistan), rustem.reimov66@gmail.com

Sharipova E.K. – Doctor of Philosophy, Professor of Osh State University (Kyrgyzstan), e.sharipova_kg@mail.ru

МАЗМУНУ
Содержание
Contents

ПОЛИТОЛОГИЯ / POLITICAL SCIENCE

Дыйканов С.П.
Политическое значение концепции репатриации 1

Дыйканов С.П.
Место репратриации в мировом опыте 8

ФИЛОСОФИЯ / PHILOSOPHY

Базаркулова Т.А., Эшеналиева Д.Т., Токоева Г.А.
Батыш илимий ойломунун салттарындагы жарандык коом түшүнүгү 16

Барынбаева А.А., Жолдошева З.А., Абдикеримов К.К.
Трансгуманизм и биоэтика в XXI веке: философские проблемы и этические вызовы 26

Бекбоев А.А., Исаков К.А.
Имитация как диагноз эпохи: от симулякра к социальной энтропии 31

Мурзакматов А.К., Турдиев В.А.
Хронемика: коммуникация процессинде убакытты пайдалануу 41

Бекбоев А.А., Исаков К.А., Бойтоева С.С.
Карл Юнг: архетипическая концепция личности 46

Юсупова Р.О.
"Боз үй": кыргыз элинин дүйнөнү таанып-билүүдөгү философиялык жана архитектуралык символу 55

КУЛЬТУРОЛОГИЯ / CULTURAL STUDIES

Итигулова Ж.К., Сагынбай кызы А.
Залкар манасчы Жусуп Мамай 64

Ысмайылов М.З., Мамазаиров М.Л., Латип уулу Б.
Көркөм сүрөт мектебинин окуучуларын пленэрдик практикалык сабактар аркылуу эстетикалык тарбиялоо 71

Итигулова Ж.К., Сагынбай кызы А.
Манас – улуттук педагогика катары 78

Ысмайылов М.З., Мамазаиров М.Л., Мурзакулов Б.К.
Живопись аркылуу окуучуларды көркөм-эстетикалык сабаттуулукка тарбиялоонун айрым маселелери 83

Итигулова Ж.К., Сабирова С.
Музыка эстетикалык тарбиянын ачкычы катары 90

Итигулова Ж.К., Сабирова С.
Этнопедагогика – баалуулук 96

Бекбоев А.А., Исаков К.А., Абдылакимова Б.К.
Эпистемологическое и когнитивное моделирование гипертекста 102

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 1-7

ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК: 32, 325
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_1

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ РЕПАТРИАЦИИ

РЕПАТРИАЦИЯ ТҮШҮНҮГҮНҮН САЯСИЙ МАҢЫЗЫ

POLITICAL SIGNIFICANCE OF THE CONCEPT OF REPATRIATION

Дыйканов Сейитказы Примбердиевич
Дыйканов Сейитказы Примбердиевич
Dyikanov Seyitkazy Primberdievich

аспирант, Ошский государственный университет
аспирант, Ош мамлекеттик университети
Graduate Student, Osh State University

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ РЕПАТРИАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается что миллионы людей по всему миру вынуждены жить и работать за пределами своей исторической родины. В данном контексте мы говорим только о тех эмигрантах, которые оказались за рубежом не по собственной воле, а в силу вынужденных жизненных обстоятельств. По большей мере вынужденные переселения были спровоцированы мировыми войнами, революциями, репрессиями и геноцидом какого-либо этноса. И если учесть, что последние ярко выраженные национальные гонения были в середине прошлого века, то сейчас мировое сообщество имеет уже не первое и даже не второе поколение вынужденных переселенцев. Мы смело можем говорить о внуках и правнуках тех граждан, которые, в своё время, оказались оторванными от своих корней и родины. А в рамках повышенного интереса к переезду наших соотечественников за рубеж в последние годы репатриация стала одной из основных причин эмиграции.

Ключевые слова: репатриация, эмиграция, миграция, миграционное законодательство, женевская конвенция, архивные метрики, судебные приставы

РЕПАТРИАЦИЯ ТҮШҮНҮГҮНҮН САЯСИЙ МАҢЫЗЫ

Аннотация

Макалада дүйнө жүзү боюнча миллиондогон адамдар тарыхый мекенинен тышкары жерде жашоого жана иштөөгө аргасыз экендиги талкууланат. Бул контекстте биз өз каалоосу менен эмес, аргасыз турмуштук жагдайлардан улам чет өлкөгө чыгып кеткен эмигранттар жөнүндө гана сөз болуп жатат. Мажбурлап көчүрүүлөрдүн көбү дүйнөлүк согуштар, революциялар, репрессиялар жана кайсы бир этникалык топтун геноцидинен улам келип чыккан. Ал эми акыркы жолу айтылган улуттук куугунтуктар өткөн кылымдын орто ченинде болгонун эске алсак, азыр дүйнөлүк коомчулукта аргасыз мигранттардын биринчи, атүгүл экинчи мууну да жок. Убагында өз тамырынан, мекенинен ажырап калган жарандардын неберелери, чөбөрөлөрү жөнүндө ишенимдүү айтсак болот. Ал эми акыркы жылдары мекендештерибиздин чет өлкөлөргө көчүп кетүүсүнө болгон кызыгуунун күчөшүнүн алкагында мекенине кайтып келүү эмиграциянын негизги себептеринин бири болуп калды.

Ачкыч сөздөр: репатриация, эмиграция, миграция, миграция мыйзамдары, Женева конвенциясы, архивдик документтер, сот аткаруучулар

POLITICAL SIGNIFICANCE OF THE CONCEPT OF REPATRIATION

Abstract

The article discusses that millions of people around the world are forced to live and work outside their historical homeland. In this context, we are talking only about those emigrants who found themselves abroad not of their own free will, but due to forced life circumstances. Most forced displacements were provoked by world wars, revolutions, repressions and genocide of some ethnic group. And if we take into account that the last pronounced national persecutions were in the middle of the last century, then now the world community has not the first and not even the second generation of forced migrants. We can safely talk about the grandchildren and great-grandchildren of those citizens who, at one time, found themselves torn away from their roots and homeland. And within the framework of the increased interest in the relocation of our compatriots abroad in recent years, repatriation has become one of the main reasons for emigration.

Keywords: repatriation, emigration, migration, migration legislation, Geneva Convention, archival records, bailiffs

Как термин, **«репатриация» означает возвращение на родину**. В мировой практике кроме возвращения людей на свою историческую родину, данное определение может применяться в отношении капиталов. Хотя по своей сути, эти процессы имеют одинаковое значение: на родину должны вернуться те ресурсы (деньги, люди), которые какое-то время находились за рубежом, с восстановлением своих законных прав.

Эмигранты, которых вынудили к переезду в чужую страну, должны получить свои гражданские права в ускоренном и упрощённом виде, так как они не были утрачены по собственной воле гражданина. Это случилось в силу определённых мировых политических или расово-этнических причин. В этом случае речь идёт о восстановлении гражданства.

В настоящее время мы можем говорить о репатриации в Россию и из России. Из нашего государства чаще всего люди уезжают для воссоединения с семьёй в Германию, Израиль, Польшу и страны Прибалтики. При этом каждое государство, которое готово принять людей, желающих вернуться на родину, преследует определённые цели.

Как правило, это урегулирование проблемной демографической ситуации и нивелирование сложившейся эмиграционной политики. Особенно это актуально в Европе, которую захлестнула волна эмигрантов из Азии и Африки, а собственная демография находится в пределах отрицательных значений.

Путём репатриации европейские стран могут получить приток «европейской крови» на свои территории. Третьей причиной, согласно которой большинство стран выдвигают программу национальной репатриации, можно назвать желание восстановить историческую справедливость и позволить людям вернуться на родную землю. Чаще всего уже речь идёт о потомках тех граждан, которые были принудительно переселены или вынуждены были бежать из страны.

В мировой юриспруденции используется слово «репатриировать». Оно означает **«дать возможность вернуться на родину»**. В толковых словарях определение «репатриация» употребляется относительно военнопленных и вынужденно переселённых лиц, а также эмигрантов и беженцев. Отсюда вытекает определение «репатриант» — лицо, которое было вынуждено покинуть родину не по собственной воле, а в силу вынужденных обстоятельств.

Впервые в международном праве понятие «репатриация» прозвучало в Женевской конвенции 1949 года. Тогда речь шла о возвращении на родину военнопленных. Современная правовая основа возвращения репатриантов на историческую родину основана на следующих правовых документах:

- международная всеобщая декларации прав человека от 10.12.1948 года;
- международный пакт о гражданских и политических правах, вступивший в законную юридическую силу 23.03.1976 года;
- конституция принимающего государства как основополагающий закон;
- миграционное законодательство, действующее на территории страны, принимающей репатриантов;
- отдельные законодательные акты о репатриации, вступившие в законную силу на территории государств, готовых принять репатриантов.

Исходя из вышесказанного, все страны можно поделить на четыре основные группы:

1. Возвращение на историческую землю происходит только согласно международным правовым нормам. Согласно им можно вернуться на греческую, чешскую, индийскую, румынскую и венгерскую землю.
2. Согласно конституционному праву репатриироваться можно в Армению и Болгарию. Однако в этих странах нет отдельных правовых норм, чёткого регламента и практического алгоритма действий в этой области. Все мероприятия происходят согласно Конституции.
3. Возвращение к родным израильским или польским корням поставлено на рельсы, согласно государственным законам о возвращении соотечественников. Процедура имеет чёткий регламент: порядок подачи заявки, правила пересечения государственных границ, сроки нахождения в стране и получения (восстановления) гражданства принимающей страны, а также меры государственной поддержки переселенцев.
4. Законодательно утверждённая упрощённая схема репатриации работает в таких странах, как страны Балтии, Беларусь, Испания, КНДР, Тайвань, Великобритания, Россия. Репатрианты имеют право преимущества в восстановлении гражданства и гражданских прав, при этом сама процедура позиционируется как простая и лишённая бюрократических проволочек.

Также все страны можно поделить на две категории, согласно следующим требованиям:

- обязательное личное возвращение соискателя на родную землю, при этом вступление в гражданство принимающей стороны обязывает отказаться от гражданства отдающей стороны;
- репатриация может быть произведена, опосредовано с помощью дипломатического консульства, при этом соискатель может иметь двойное гражданство.

Вернуться на историческую землю могут те люди, которые документально докажут своё родство с лицами определённой национальности, проживающими в той стране, которая была выбрана для репатриации. Соответственно, если ваши предки евреи, то нужны факты принадлежности к еврейскому народу.

Немецкие, польские, французские, бразильские и все другие корни доказываются аналогично. При этом родство можно доказывать как по линии матери, так и по линии отца. В мировой практике репатриации чаще всего используется правило «трёх поколений». Это означает, что кровные связи могут доказываться заявителем до третьего поколения — бабушек/дедушек.

Главным доказательством кровных родственных связей будут записи в документах, где прописана национальность, той страны, куда вы собираетесь эмигрировать. Доказательствами могут быть любые архивные метрики, записи в церковных и домовых книгах, свидетельства о рождении/смерти/браке, паспорта предков.

Нередко репатрианты представляют документы о правах собственности, депортации или реабилитации депортированных по национальному признаку родственников, а также другие государственные бумаги о принадлежности к тому или иному этносу. В качестве доказательной базы могут выступать семейные фотографии и видеозаписи. Был случай, когда

репатриант доказал своё родство с давно умершей бабушкой, опираясь только на фотографию, что она была похоронена на иудейском кладбище.

Во всех случаях, когда речь идёт о кровных узах, в расчёт берутся только законные отношения (брак, отцовство). Но в случае незаконнорождённых членов семей и при обоюдном согласии родственника, ныне проживающего за границей, можно произвести анализ ДНК. Положительный результат может стать стопроцентным доказательством кровного родства.

Все бумаги, являющиеся доказательствами, представляются в оригинальном виде в соответствующий орган, занимающийся вопросами эмиграции и репатриации иностранных граждан. Также каждый документ должен быть переведён на язык принимающего государства и нотариально апостостилирован (заверен печатью нотариуса).

Не получится вернуться на историческую родину, если заявитель документально и в полной мере не доказал родственные узы или предоставил заведомо ложные сведения. Также соискатель не получит положительного ответа от принимающего государства, если он участвует в текущих следственных и судебных разбирательствах. В случае, когда заявитель был замечен в участии в террористической деятельности или враждебных действиях против данной страны, это тоже будет основанием для отказа.

Также нельзя стать репатриантом по причине действующей службы в армии, полиции на родине. Право на возвращение такие соискатели получат только после окончания срока службы. Если потенциальный эмигрант — репатриант подписывал бумаги с грифом «секретно» по роду своей профессиональной деятельности, то такого человека не выпустит даже своя страна.

Также «невыездными» становятся должники, чьи долговые обязательства не исполнены и находятся у судебных приставов. Определённо стать репатриантом у них не получится.

Кроме того, каждая страна может выставить дополнительные требования в отношении потенциального репатрианта любой национальности. Например, немецкое правительство выставляет существенным условием для русских репатриантов следующее: соискатель не может иметь советского прошлого, связанного с КГБ, а также иметь отношение к действующей коммунистической партии РФ и не пропагандировать тоталитарные идеи коммунизма или фашизма.

Практически все страны, готовые принять репатриантов, придерживаются политики неразглашения причины отказа. И самая большая сложность на этом этапе планируемой эмиграции – это получить письменный отказ с указанием мотивированной причины. Имея на руках данный официальный документ можно разработать стратегию оспаривания решения.

Как правило, сначала подаётся апелляция в орган, выдавший отказ для потенциального переселенца, а затем в вышестоящие в иерархии структуры. Последней инстанцией может стать только суд. Судебное оспаривание также может происходить поэтапно: сначала окружной суд, затем Верховный орган судебной власти страны.

Самостоятельные «разборки» с консульствами, миграционными органами власти и иностранными судами, как правило, не приносят нужного результата. Для защиты своих интересов нужно заручиться поддержкой юриста, специализирующегося на миграционных вопросах. В зависимости от причины отказа, юрист разрабатывает тактику решения данной

проблемы. Например, консул отказал по причине недостаточности доказательств родственных связей.

Опытный юрист может предложить дополнительные методы розыска доказательств, о которых соискатель даже не знал. Если отказ произошёл по причине погашенной судимости заявителя, адвокаты по миграционным вопросам стараются доказать совокупность факторов, что человек полностью искупил свою вину, перевоспитался и живёт добропорядочной жизнью.

Компромиссом в таких делах становятся «испытательные сроки», которые представляются репатрианту в новой стране, а далее пересмотр дела и получение гражданства.

Повсеместно известна **программа репатриации в Израиль**, а также программы по возвращению немцев, поляков, латышей, эстонцев в свои родные пенаты. Однако не многие знают, что подобные государственные программы успешно работают на постсоветском пространстве. В частности, киргизы, казахи, армяне могут вернуться на историческую землю в рамках национальных программ по репатриации.

Казахстан рассчитывает на возвращение своих соплеменников из Индии, Китая, Монголии, Турции, Ирана, чьи предки покинули страну в тяжёлый период репрессий 20-30-х годов прошлого века. Программа имеет название «Нурлы кош», что символически означает «светлый переезд».

Кыргызская национальная программа под названием «Кайрылман» (переводится как «возвратившиеся») направлена на возврат кыргызов и их потомков, которые бежали в начале 90-х годов в Афганистан, Китай, Россию, Таджикистан и Узбекистан. Массовая миграция была связана со сложной национальной ситуацией в стране.

Россия возвращает своих соотечественников со всего мира после распада СССР по одноимённой программе «Соотечественники». Закон инициирован президентом РФ и вступил в законную силу в середине 2006 года.

Армянское правительство старается воссоединить армянский народ, призывая его возвратиться на благодатную родную землю по программе «Еркир». Основная цель – решение демографических проблем и привлечение специалистов в Армению.

Репатриация представляет собой процесс возвращения людей на историческую родину предков. При соответствующем происхождении и наличии полноценной доказательной базы потенциальные репатрианты могут начинать процедуру репатриации. В зависимости от требований принимающего государства, подача заявки может происходить по месту жительства соискателя или же непосредственно на территории страны, в которую он хочет репатриироваться.

В любом случае, репатриация — это не спонтанный и не самый быстрый способ переехать в другую страну на ПМЖ. Он требует серьёзного подготовительного этапа и чёткого соблюдения всех требований принимающей страны.

Список литературы

1. Зинченко, Н.Н. Добровольная репатриация как эффективное решение социальной проблемы беженцев // Социально-гуманитарные знания. — 2010. № 3. — С. 55–60.
2. Ионцев, В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — Вып. 3. — С. 177–183.
3. Ковалев, М.П. Репатриация как вид миграции: методологические проблемы исследования // Вестник Томского государственного университета. — 2009. — № 247. — С. 42–44.
4. Рыбаковский, Л.Л. Миграция населения. — М., 2001. — Вып. 5. Стадии миграционного процесса. — С. 19.
5. Тюркин, М.Л. Сущность, структура и перспективы миграционного процесса в Российской Федерации // Государство и право. — 2004. — № 9. — С. 97–100.
6. Okolski, M. Wielka Encyklopedia. PWN, Warszawa, 2002. — URL: http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/
7. Конвенция о статусе беженцев (Женева, 28 июля 1951 г.) // Гражданин и право. — 2002. — № 6.
8. О государственной политике в Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом: федеральный закон РФ от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ (в ред. от 23 июля 2013 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 1999. — № 22, ст. 2670.
9. О реализации Государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом: указ Президента РФ от 14 сентября 2012 г. № 1289 (в ред. от 15 марта 2018 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 2012. — № 38, ст. 5074.
10. Концепции государственной миграционной политики Российской Федерации на 2019–2025 годы: указ Президента РФ от 31 октября 2018 г. № 622 // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 2018. — № 45, ст. 6917

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 8-15

ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК: 32, 325
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_2

МЕСТО РЕПРАТРИАЦИИ В МИРОВОМ ОПЫТЕ

РЕПРАТРИАЦИЯНЫН ДҮЙНӨЛҮК ТАЖРЫЙБАДАГЫ ОРДУ

THE PLACE OF REPATRIATION IN WORLD EXPERIENCE

Дыйканов Сейитказы Примбердиевич
Дыйканов Сейиткaзы Примбердиевич
Dyikanov Seyitkazy Primberdievich

аспирант, Ошский государственный университет
аспирант, Ош мамлекеттик университети
Graduate Student, Osh State University

МЕСТО РЕПАТРИАЦИИ В МИРОВОМ ОПЫТЕ

Аннотация

В статье анализируется мировые практики и опыты репатриации. В международной практике, в рамках государственных программ по восстановлению родственных связей, принято решение о том, что репатрианта восстанавливают в его гражданских правах, а не наделяют новыми правами быть гражданином той или иной страны. Кроме того, практически в каждой стране мира существует рабочая модель эмиграции по причине воссоединения с родственниками. Программы не имеют нарицательных названий, но помогают своим соотечественникам обрести историческую родину.

Ключевые слова: репатриация, эмиграция, миграция, миграционное законодательство, женевская конвенция, архивные метрики, судебные приставы

РЕПРАТРИАЦИЯНЫН ДҮЙНӨЛҮК ТАЖРЫЙБАДАГЫ ОРДУ

Аннотация

Макалада репатриациянын дүйнөлүк тажрыйбадагы орду талдоого алынып, эл аралык практикада үй-бүлөлүк байланыштарды калыбына келтирүү боюнча мамлекеттик программалардын алкагында репатрианттын жарандык укуктары калыбына келтирилип, тигил же бул өлкөнүн жараны болууга жаңы укуктар берилбейт деп чечим кабыл алынган. Кошумчалай кетсек, дүйнөнүн дээрлик ар бир өлкөсүндө жакындары менен бириргүүсүнөн улам эмиграциянын жумушчу модели бар. Программалардын жалпы аталыштары жок, бирок алар мекендештерине тарыхый мекенин табууга жардам берет.

Ачкыч сөздөр: репатриация, эмиграция, миграция, миграция мыйзамдары, Женева конвенциясы, архивдик документтер, сот аткаруучулар

THE PLACE OF REPATRIATION IN WORLD EXPERIENCE

Abstract

The article analyzes world practices and experiences of repatriation. In international practice, within the framework of state programs for the restoration of family ties, it has been decided that the repatriate is restored in his civil rights, and not given new rights to be a citizen of a particular country. In addition, almost every country in the world has a working model of emigration due to reunification with relatives. The programs do not have common names, but they help their compatriots to find their historical homeland.

Keywords: repatriation, emigration, migration, migration legislation, Geneva Convention, archival records, bailiffs

Возвращение евреев в Израиль

Как известно, самая массовая волна репатриации происходит в отношении евреев. Национальная программа по возвращению людей с еврейскими корнями в Израиль имеет название «Алия», что означает «восхождение». Мировая история для этого народа сложилась таким образом, что до сих пор миллионы семей разрознены. Репатриация в Израиль в 2022 году осуществляется на основании закона, принятого ещё в середине 20-го века законодательным органом Кнессет. «Закон о возвращении» в Израиль провозглашает право настоящего еврея на репатриацию в Израиль. Закон даёт практическую возможность получения израильского гражданства каждому еврею, который прибывает на родину на основании этого закона.

Требования к еврейским репатриантам:

▪ еврейские кровные узы должны быть документально зафиксированы. В документах, подтверждающих этнос еврея, должно быть прописано черным по белому слово «еврей/еврейка». Выписки из домовых книг, метрик, церковных книг, военных билетов, свидетельств о рождении, браке, смерти и захоронении, дипломы и любые другие бумажные документы могут выступать доказательствами принадлежности родственников к еврейской нации;

▪ еврейские кровные связи должны быть непрерывными в трёх поколениях. Нужно предоставить доказательства непрерывности генеалогического еврейского древа: от соискателя к его матери и отцу, от матери и отца соискателя к собственным матери и отцу (дедушке/бабушке). В основном это доказывается с помощью свидетельств о рождении и браке. В современном техногенном веке в качестве доказательства может выступать анализ ДНК;

▪ еврей, добровольно отказавшийся от иудейства в пользу другой веры, теряет право репатриации в Израиль. Этот постулат записан в израильский «Закон о возвращении». Однако потенциальный переселенец может быть атеистом (вовсе не религиозным человеком) или же принять иудейство по собственной воле. Вступление в веру евреев не означает быстрый и простой путь. Обычно он занимает от 3 до 5 лет непрерывного доказывания раввинскому суду истинной веры и отсутствие меркантильных и иных побуждений.

Еврейская «Алия» имеет под собой следующие причины: территориальное объединение евреев, укрепление национальных традиций, решение демографических проблем внутри государства и восстановление справедливости в отношении насильно вывезенных евреев из Израиля.

Программа включает в себя несколько направлений: возвращение медицинских кадров, пенсионеров, молодого перспективного поколения и людей трудоспособного возраста, имеющих профессиональную квалификацию с малолетними детьми. В рамках «Алии» репатриантам предоставляется государственная поддержка в области образования, переобучения, трудоустройства, жилищного обустройства и во многих других областях жизни.

Германская репатриация

Ежегодно немецкое правительство устанавливает количество квот, по которым коренные немцы, рождённые с 01.01.1924 года до 01.01.1993 год, могут вернуться на историческую землю. Как правило, речь идёт о ста тысячах квот в год. Современная программа репатриации в Германию имеет название «Поздние переселенцы».

Основными требованиями для потенциальных репатриантов являются: документальные подтверждения национальности, знание немецкого языка на определённом уровне, отсутствие судимостей и отсутствие конкретного советского прошлого, связанного с должностными обязанностями. Претендент не мог занимать руководящие посты в рядах МВД и КГБ, коммунистической партии СССР, быть судьёй, дипломатом и другое.

Германская репатриация происходит в два этапа:

1. Соискатель подаёт заявку по месту своего жительства в немецкое консульство, предоставляет пакет документов, проходит собеседование, сдаёт экзамен на знание языка, после чего получает разрешение на въезд. Экзамен в РФ принимается в трёх филиалах немецкого Гёте-института в Москве, Санкт-Петербурге и Новороссийске. Дети репатриантов (до 16 лет) лет не обязаны сдавать экзамен.

2. Соискатель и его семья прибывают в специальный лагерь «Фридланд» для репатриантов на территории Германии, проходят медицинскую комиссию, получают регистрационные документы и распределение на место жительство. На этом этапе у переселенцев есть возможность сменить имена на те, которые будут более благозвучными по-немецки, также можно отказаться от отчества.

Переезд в Польшу по программе репатриации

Национальная программа по возвращению поляков на историческую родину называется «Репатриация репрессированных поляков». Она действует в отношении всех коренных жителей Польши, которые в силу репрессий и национальных гонений оказались на территории азиатской части СССР и за Уралом и проживали там до 01.01.2000 года.

Для репатриации требуется доказать наличие хотя бы одного прямого потомка поляка в роду, включительно до третьего поколения, а также подтвердить знание языка Польши, доказать знакомство с польской историей и национальными традициями. Также будущие поляки должны доказать свою финансовую состоятельность (доход и жильё на территории Польши). Исключениями будут только дети, нетрудоспособные переселенцы и репатрианты-пенсионеры.

Польскими репатриантами не могут стать те лица, которые:

- не смогли доказать польское происхождение;
- те репатрианты, которые получали статус ранее, но утратили право по причинам добровольного отказа от польского гражданства в пользу другого государства;
- покинули Польшу в период с 1944 года по 1957 год, согласно международным договорам о репатриации между Польшей и СССР, Литовской, Украинской и Белоруской союзной республикой.

Возвращение в Латвию, Литву и Эстонию

Данные прибалтийские страны, относящиеся к ЕС, переняли мировой опыт в отношении репатриации своих граждан. Но при этом каждая из них внесла свои собственные нюансы в процедуру возвращения коренных жителей.

Так, например, Латвия максимально упростила процесс, согласно последним изменениям в законодательстве. Страна отказалась от принципа «трёх поколений». С 2022 года и по настоящее время на репатриацию имеют право лица, в роду которых были коренные латыши в любом поколении по восходящей линии. Знание языка также не является обязательным. Для возвращения на историческую землю нужно доказать своё происхождение, материальные возможности и место проживания в стране.

Эстония, опираясь на историю страны, определила следующие даты для потенциальных переселенцев: период с 24.02.1918 по 16.06.1940 г. Если вы сможете доказать прямое родство с гражданами Эстонии, родившимися и проживающими в государстве в этом временном промежутке, то вы автоматически уже имеете эстонское гражданство.

Литва также выделила 1940 год, как отправную точку национальной репатриации. Однако эта страна не ставит условием рождение и проживание предков на территории Литвы до 1940 года, ваши родственники должны были быть гражданами Литвы по документам. Также в литовском законе есть оговорка про проживающих на территории Румынии родственников.

Как воспользоваться программой репатриации?

Возможность переселения за границу по программам репатриации – это мероприятие, которое требует от кандидата наличие доказательной базы, времени и денег. При этом на первом (подготовительном) этапе от человека требуется проявить творческие способности по поиску прямых потомков и доказательств родства.

Второй этап, напротив, имеет строгий регламент, который оглашается принимающим государством. Здесь нужно чётко соблюсти все требования, включая дополнительные, которые может выдвинуть консульство. Нередко процедура репатриации занимает годы. Денежные средства необходимы для следующих мероприятий:

- проведения поисков архивных записей;
- переписок;
- переводов документов;
- проезда;
- оплаты визы и госпошлин;
- оплаты работы помощников (юристы, риелторы банкиры);
- оплаты языковых курсов (при необходимости);
- самого переезда и перевозки вещей;
- прохождения медкомиссии;
- подтверждения финансовой состоятельности (по требованию консульства);

▪ аренды жилья;

▪ пропитания.

Однозначно процесс репатриации нужно начинать с изучения своей родословной. Составление генеалогического древа – это очень полезное и познавательное дело. Родственники старшего поколения, как правило, с большим удовольствием относятся к такому роду мероприятиям и вспоминают своих предков на много поколений по восходящей линии.

И если в вашем семейном архиве сохранились документы, в которых прописаны национальности родственников, то процедура репатриации можно уже начинать. Если документов, подтверждающих ваше происхождение, дома нет, то их поиски нужно продолжить. Можно обратиться к специализированным сайтам или персональным архивистам-генеологам, которые помогают в поисках.

Кроме сбора доказательной базы, нужно согласовать с семьёй детали переезда и оценить свои финансовые возможности для осуществления репатриации. Целесообразно изучить политику государства в отношении репатриантов, чтобы понять на какую государственную поддержку вы можете рассчитывать.

Необходимо чётко соблюсти все документальные и иные требования консульства страны, в которую вы собираетесь переезжать. Возможно, потребуется знание языка. И если ваш уровень знаний не дотягивает до необходимого минимума, вам придётся заниматься этим вопросом. Некоторые страны требуют от репатриантов знания национальной истории и традиций, другие настаивают на подтверждении нужного вероисповедания.

Все документы, которые могут понадобиться для переезда в другое государство по программам репатриации, можно поделить на несколько категорий:

1. Личные документы соискателя и его семьи. Обязательными являются цветные фото 3*4 мм каждого члена семьи, свидетельства о рождении, гражданский и загранпаспорт, документы о заключении брака, медицинская страховка и заявление установленной формы. Также нужно представить справки об отсутствии судимостей на родине.
2. Финансовые документы соискателя, подтверждающие его возможности проживания. По требованию консульства представляются выписки с банковского счёта, документы о легализации доходов, а также письменные подтверждения о временном месте жительстве в стране переезда.
3. Документы, подтверждающие род деятельности и профессиональную квалификацию соискателя. Нужно представить дипломы, сертификаты, лицензии; справки с места работы, пенсионного фонда, учебного заведения, налоговой инспекции.
4. Документы, которые подтверждают происхождение соискателя. Нужно документально подтвердить родство в трёх поколениях с родственниками подходящей национальности. В качестве доказательной базы выступают свидетельства о рождении/браке/расторжении брака/смерти родителей и бабушек/дедушек. Также можно представить любые бумаги, которые докажут факт национальности и родство.
5. Документы близких родственников, которые уже проживают в стране репатриации. Нужно предоставить для прохождения консульской проверки адреса, телефоны,

фамилий родственников, которые репатриировались и (или) живут на территории данного государства, а также степень родства с ними.

6. Прочие документы по требованию консульства.

Несмотря на то, что у каждого репатрианта складывается свой личный путь на историческую родину, в общем, весь процесс можно разделить на четыре шага:

Шаг 1. Подготовительный этап. От первых мыслей о желании репатриироваться, поиска родственников и доказательств оснований для переезда до сбора полного пакета документов, предоставляемых в консульство.

Шаг 2. Собеседование с консулом. На личной встрече с консулом нужно доказать три факта: наличие подходящего происхождения для репатриации, отсутствие угрозы для государства от кандидата и его семьи, а также твёрдое желание переезда на историческую землю.

Шаг 3. Ожидание решения, оглашение статуса. На данном этапе соискатель просто ждёт ответа от консула. В случае отказа решение можно оспорить, наняв для этой работы профессионала.

Шаг 4. Переезд и обустройство на новом месте. Сама процедура переезда как физическое явление может быть настоящим испытанием для соискателя и его семьи. А первые месяцы на новом месте – это всегда стресс. Период адаптации – это факт, который нужно пережить. Психологи советую на этот период выбрать роль стороннего наблюдателя, отказаться от сравнения и критики.

Государственная поддержка репатриантов

Каждая страна, которая имеет программы по репатриации, устанавливает собственные меры поддержки для переселенцев. В большинстве случае, репатриантам оказывается помощь в льготном переезде и сокращении таможенных пошлин для ввоза личных вещей и автомобиля.

Также лица, переселяющиеся на историческую землю, в первую очередь, наделяются гражданскими правами принимающей страны. Им оформляются документы и проводят первичное медицинское обследование.

Назначаются пособия для каждого члена семьи, а также оказываются меры поддержки при трудоустройстве и учёбе. Политика некоторых стран в отношении репатриантов может варьироваться в зависимости от того, к какой категории граждан относится репатриант: пенсионер, студент, беременная женщина, дети, инвалиды. Некоторые государственные программы направлены на получение льготного ипотечного кредита и льготного налогообложения.

Список литературы

1. Зинченко, Н.Н. Добровольная репатриация как эффективное решение социальной проблемы беженцев // Социально-гуманитарные знания. — 2010. № 3. — С. 55–60.
2. Ионцев, В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — Вып. 3. — С. 177–183.

3. Ковалев, М.П. Репатриация как вид миграции: методологические проблемы исследования // Вестник Томского государственного университета. — 2009. — № 247. — С. 42–44.
4. Рыбаковский, Л.Л. Миграция населения. — М., 2001. — Вып. 5. Стадии миграционного процесса. — С. 19.
5. Тюркин, М.Л. Сущность, структура и перспективы миграционного процесса в Российской Федерации // Государство и право. — 2004. — № 9. — С. 97–100.
6. Okolski, M. Wielka Encyklopedia. PWN, Warszawa, 2002. — URL: http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/
7. Конвенция о статусе беженцев (Женева, 28 июля 1951 г.) // Гражданин и право. — 2002. — № 6.
8. О государственной политике в Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом: федеральный закон РФ от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ (в ред. от 23 июля 2013 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 1999. — № 22, ст. 2670.
9. О реализации Государственной программы по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом: указ Президента РФ от 14 сентября 2012 г. № 1289 (в ред. от 15 марта 2018 г.) // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 2012. — № 38, ст. 5074.
10. Концепции государственной миграционной политики Российской Федерации на 2019–2025 годы: указ Президента РФ от 31 октября 2018 г. № 622 // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 2018. — № 45, ст. 6917

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 15-25

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 340.32
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_3

БАТЫШ ИЛИМИЙ ОЙЛОМУНУН САЛТТАРЫНДАГЫ ЖАРАНДЫК КООМ ТҮШҮНҮГҮ

ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ТРАДИЦИЯХ ЗАПАДНОЙ НАУЧНОЙ МЫСЛИ

THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY IN THE TRADITIONS OF WESTERN SCIENTIFIC THOUGHT

Базаркулова Тазагуль Амановна
Базаркулова Тазагуль Амановна
Bazarkulova Tazagul Amanovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
старший преподаватель, Ошский государственный университет
Senior Lecturer, Osh State University
taza-80@mail.ru

Эшеналиева Дүнүякан Туратбековна
Эшеналиева Дүнүякан Туратбековна
Eshenalieva Dunuyakan Turatbekovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети
преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University
dikastal@mail.ru

Токоева Гулумбу Азизбекавна
Токоева Гулумбу Азизбекавна
Tokoeva Gulumbu Azizbekovna

доцент, Ош мамлекеттик университети
доцент, Ошский государственный университет
Associate Professor, Osh State University
gtokoeva77@mail.ru

БАТЫШ ИЛИМИЙ ОЙЛОМУНУН САЛТТАРЫНДАГЫ ЖАРАНДЫК КООМ ТҮШҮНҮГҮ

Аннотация

Автордун аталган макаласы жарандык коом концепциясын батыш илимий ойломунун өнүтүндө талдоого арналган. Анда байыркы замандан азыркыга чейинки негизги теориялык жакындоолор каралат, анын ичинде Л-салты, Дж. Локкко таандык жана М-салты, Ш. Монтескьеге байланыштуу. Жарандык коом түшүнүгүнүн эволюциясы, анын мамлекет менен өз ара аракеттешүүсү, ошондой эле саясий системадагы ролу жана жарандардын укуктарын коргоо маселелери талкууланат. Англо-америкалык жана континенттик саясий ойлор арасындагы айырмачылыктарга, ошондой эле жарандык коом концепциясынын заманбап аныктамаларына жана сын-пикирлерине өзгөчө көңүл бурулат. Макалада коомдун өнүгүүсүн жана анын институттарынын өз ара аракеттенүүсүн чагылдырып, либералдык-демократиялык принциптердин калыптануу негизги этаптары көрсөтүлөт. Ошондой эле либералдык, марксисттик жана неолибералдык мектептердин алкагында жарандык коомдун ролу жана орду тууралуу негизги теориялык багыттар салыштырылат. Натыйжада, Батыш ойломунда жарандык коом — бул жарандардын саясий аң-сезимин, укуктук маданиятын жана коомдук жигердүүлүгүн калыптандырууда маанилүү фактор экени баса белгиленет.

Ачкыч сөздөр: жарандык коом, демократиялык принцип, мамлекет, революция, моралдык норма, индивид, трансформация, мамлекеттик институт

ПОНЯТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ТРАДИЦИЯХ ЗАПАДНОЙ НАУЧНОЙ МЫСЛИ

Аннотация

Данная статья автора посвящена анализу концепции гражданского общества в контексте западной научной мысли. В ней рассматриваются основные теоретические подходы, сложившиеся от античности до современности, с акцентом на ключевые традиции: Л-традицию, восходящую к Дж. Локку, и М-традицию, связанную с Ш. Монтескье. Обсуждается эволюция понятия гражданского общества, его взаимодействие с государством, а также роль в политической системе и защите прав граждан. Особое внимание уделяется различиям между англо-американской и континентальной политической мыслью, а также современным интерпретациям и критике концепции гражданского общества. В статье выделяются основные этапы формирования либерально-демократических принципов, отражающих развитие общества и взаимодействие его институтов. Также в рамках либеральной, марксистской и неолиберальной школ сопоставляются основные теоретические подходы к роли и месту гражданского общества. В результате подчеркивается, что в западной мысли гражданское общество рассматривается как важный фактор в формировании политического сознания, правовой культуры и общественной активности граждан.

Ключевые слова: гражданское общество, демократический принцип, государство, революция, моральная норма, индивид, трансформация, государственный институт

THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY IN THE TRADITIONS OF WESTERN SCIENTIFIC THOUGHT

Abstract

This article is dedicated to the analysis of the concept of civil society in the context of Western scientific thought. It examines the main theoretical approaches that have developed from antiquity to the present day, with a focus on key traditions: the L-tradition, tracing back to John Locke, and the M-tradition, associated with Montesquieu. The evolution of the concept of civil society, its interaction with the state, and its role in the political system and the protection of citizens' rights are discussed. Special attention is given to the differences between Anglo-American and continental political thought, as well as modern interpretations and critiques of the concept of civil society. The article highlights the key stages in the formation of liberal-democratic principles, reflecting the development of society and the interaction of its institutions. Within the frameworks of liberal, Marxist, and neoliberal schools, the main theoretical approaches to the role and place of civil society are compared. As a result, it is emphasized that in Western thought, civil society is regarded as an important factor in shaping political consciousness, legal culture, and civic engagement.

Keywords: civil society, democratic principle, state, revolution, moral norm, individual, transformation, state institution

Заманбап дүйнөдөгү жарандык коомдун ролу, өлкөнүн саясий жана экономикалык модернизациясынын активдүү субъектиси катары, барган сайын жогорулап жатат, ал мамлекеттик бийлик өкүлдөрү менен коомдук бирикмелердин ортосунда сапаттуу диалогдук мамилелерди түзө алат.

Жарандык коомдун өнүгүү багыттары өлкөнүн келечегин, анын дүйнөдөгү атаандаштыкка болгон жөндөмдүүлүгүн чоң даражада алдын ала аныктайт, бул социалдык институтту азыркы коомдордун инновациялык өнүгүүсүнүн ресурсу катары изилдөөнүн актуалдуулугун шарттайт.

Жарандык коомдун анализине кайрылуу мамлекет сыяктуу саясий институт пайда болгон мезгилден башталат, бул коомду мамлекеттик жана мамлекеттик эмес чөйрөлөргө бөлүүгө алып келди. Мамлекеттин пайда болушу саясий бийлик институттары менен жарандардын жеке кызыкчылыктарынын ортосундагы мамилелер маселесин белгилеген. Мындан тышкары, алардын өз ара мамилелери көп учурда конфликттүү мүнөздө болуп, саясий төңкөрүштөр, революциялар менен коштолгон. Мамлекет менен жарандык коомдун ортосундагы татаал мамилелер ар кандай доорлордун ойчулдарынын көңүлүн бурган [9-11].

Көптөгөн саясий теорияларды изилдөөчүлөрдүн айтымында, «жарандык коом» түшүнүгүнүн түпкү тамырлары Аристотелдин полис идеясына (koinoia politike – «жарандык коом») барып такалат [1]. Анын мүчөсү – бул мамлекеттин мыйзамдарына баш ийген жаран болгон. Мамлекетти коомдук турмуштун акылга сыярлык уюштурулушу катары абсолютташтырып, Аристотель «мамлекет ... бактылуу жашоо үчүн түзүлөт» деп жазган [2, 460-б.]. Ушул контекстте жарандык коом менен мамлекет бири-бирин алмаштыра ала турган түшүнүктөр катары каралат.

Берилген текст жарандык коом түшүнүгүнүн философиялык негиздерин көрсөтүп, анын тарыхый эволюциясына көңүл бурат. Аристотелдин полис жөнүндөгү окуусуна таянуу — жарандык коомдун идеясы байыркы Грециядан бери келе жаткандыгын далилдөөгө болгон аракет катары эсептөөгө болот. Автор Аристотелдин көз карашында жарандык коом менен мамлекеттин ортосунда айырма жок экенин белгилеп, алар алмаштыра ала турган түшүнүктөр катары берилгенин көрсөтөт. Мында жарандык коом — мыйзамга баш ийген жарандары бар коом катары түшүндүрүлөт. Айта кетүүчү нерсе, бул көз караш азыркы либералдык же неолибералдык теориялардагы мамлекет менен жарандык коомдун ортосундагы функционалдык айырмачылыкка карама-каршы келет. Азыркы түшүнүктө жарандык коом көбүнчө мамлекеттик бийликтен тыш жана ага көзөмөл коюучу коомдук мейкиндик катары каралат. Ошондуктан, бул үзүндү жарандык коом түшүнүгүнүн тарыхый контекстке жараша кандайча өзгөргөнүн көрсөтөт.

Антикалык доордун жарандык коом менен мамлекетти бирдей түшүнүк катары кароо салттары XVIII кылымга чейин сакталып келген. Бул тууралуу либерализмдин алгачкы концепциялары күбөлөндүрөт, алардын негиздөөчүлөрү Т. Гоббс жана Д. Локк болгон. Бирок алардын ыкмаларынын жалпы болгондугуна карабастан, мамлекет менен жарандык коомдун биринчи кезектеги мааниси боюнча кээ бир айырмачылыктар байкала баштаган.

Алсак, мисалы, Дж. Локктун теориясында жарандык коом мамлекетке караганда мурда пайда болгон, анткени ал адамдардын табигый интеграция формасы катары эсептелген. Жарандык коомго карата мамлекет кечирээк пайда болгон социалдык конструкт болуп, ал

укуктук системага таянат. Дж. Локктун пикири боюнча, менчиктин пайда болушу мамлекеттин, саясий бийлик институтунун, түзүлүшүнө негизги себеп болгон: «адамдардын мамлекетке биригип, өздөрүн өкмөттүн бийлигине баш ийдирүүсүнүн башкы жана негизги максаты — өз мүлкүн сактоо, бул табигый абалда жетишсиз болгон» [3, 317-б.].

Бул фрагментте Дж.Локктун жарандык коом жана мамлекет тууралуу теориялык көз карашы ачып берилет. Автор Локктун концепциясында жарандык коом — адамдардын табигый абалынан келип чыккан, мамлекеттен мурда пайда болгон коомдук түзүлүш экенин баса белгилейт. Бул жарандык коомду автономдуу жана мамлекеттен бөлөк турган уюм катары кароого негиз берет. Ал эми мамлекет болсо, Локктун түшүндүрмөсүндө, жарандардын жеке менчигин коргоо максатында атайын түзүлгөн социалдык жана укуктук институт катары каралат. Локктун бул көз карашы азыркы либералдык саясий теориялардын негизин түзөт. Анда жарандык коом — бул жарандардын өз ара макулдашуусу менен түзүлгөн жана мамлекетке карата көз каранды эмес мейкиндик катары түшүндүрүлөт. Бул мамлекетке коом тараптан коюлуучу чек коюунун, укуктук коргоонун жана жарандык активдүүлүктүн маанилүү булагы катары бааланат. Демек, жарандык коомду мамлекеттен мурда же ага альтернатива катары түшүнүү — жарандардын укугун жана эркиндигин жогору коюуга негиз түзөт. Локктун теориясы азыркы демократиялык коомдор үчүн маанилүү болгон — жарандардын мүлктүк жана укуктук коопсуздугун сактоо, жарандык коомдун мамлекетке карата көз карандысыздыгын камсыз кылуу идеяларын камтыйт. Бул концепция жарандык коомдун мамлекетке карата жөн гана кошумча эмес, өз алдынча мааниси бар күч экенин көрсөтөт.

Т. Гоббстун пикири боюнча, тарыхта саясий бийликке, мамлекетке теңдеш болгон коомдук түзүлүштүн эч кандай формасы болгон эмес: «жарандык коомдор жөн эле адамдардын биригүүсү эмес, алар келишимдин негизинде түзүлгөн бирикмелер болуп саналат, жана алардын түзүлүшү үчүн өз ара ишеним жана макулдашуу зарыл» [4, 285-б.]. Гоббс түшүнүгүндөгү жарандык коом — бул мамлекеттин мыйзамдарына баш ийген цивилизацияланган жарандардын коому. Жарандар менен мамлекет келишим аркылуу байланышкан, ал келишим моралга, билимге жана укукка таянат. Гоббстун саясий концепциясында мамлекет менен жарандык коомдун мамилелери төмөнкүдөй түзүлөт: мамлекет жарандык коомду түзөт, бирок коом да мамлекетти калыптандырат, ага өз укуктарынын бир бөлүгүн өткөрүп берип, анын ишмердүүлүгүн көзөмөлдөйт.

Т.Гоббс жарандык коомду мамлекеттен көз карандысыз феномен катары эмес, тескерисинче, мамлекеттин түзүлүшү менен байланышкан коомдук уюм катары түшүндүрөт. Анын ою боюнча, адамдар өз ара ишенимге негизделген келишим аркылуу мамлекеттик бийликке баш ийүүнү кабыл алып, цивилизациялуу коомду — жарандык коомду түзүшөт. Бул жарандык коом, Гоббстун түшүнүгүндө, мамлекеттин мыйзамдарына толук баш ийген, ансыз тартип жана коомдук туруктуулук мүмкүн болбогон түзүлүш. Гоббс үчүн жарандык коомдун негизинде моралдык жана укуктук келишим турат, бирок бул келишим жарандардын мамлекетке болгон толук көз карандылыгын билдирет.

Гоббстун концепциясы авторитардык же күчтүү борбордук бийликти актоо максатында жарандык коомду мамлекетке толук көз каранды формада карайт. Бул көз караш жарандык коомдун көз карандысыздыгын жана саясий плюрализмди чектейт. Бирок ошол эле учурда, Гоббс мамлекетти жарандык коомсуз элестетүүгө болбой турган уюм катары карап, алардын

өз ара байланышына басым жасайт. Демек, Гоббс үчүн жарандык коом өз алдынча эмес, мамлекеттик бийликке таянып, андан күч жана мыйзамдуулук алып жашаган коом болуп саналат. Мындай көз караш бүгүнкү күндө демократиялык принциптерден алысыраак болгону менен, туруктуулукту жана мыйзам үстөмдүгүн негизги баалуулук катары көргөн саясий системаларда өз ордун тапкан.

Ушул сыяктуу көз караштарды француз ойчулу Ж.-Ж. Руссонун концепциясы да чагылдырат. Ж.-Ж. Руссо мамлекет менен жарандык коомду бирдей түшүнүктөр катары эсептеп, бийлик системасы легитимдүү болушу үчүн ал элдин катышуусуна таянууга тийиш деп айткан. Ойчулдун пикиринде, жарандык жана саясий мамилелердин келишимдик негизи чыныгы цивилизациянын табигый абалын кайрадан жандандыруунун тиреги болуп саналат.

Ж.-Ж. Руссо алгачкылардан болуп жарандуулукка заманбап коомдун цивилизациялуулугунун көрсөткүчү катары көңүл бурган. Биздин оюбузча, бул концепцияда басым жарандык коомдун пайдасына ооп, анын коомдун саясий системасындагы артыкчылыгы баса белгиленип жатат.

Ушундай көз караштар француз агартуу доорунун көрүнүктүү ойчулу Ж.-Ж. Руссонун концепциясында да кеңири чагылдырылган. Руссо мамлекет менен жарандык коомду бирдей маанидеги түшүнүктөр катары карап, бийликтин легитимдүүлүгү элдин түздөн-түз катышуусуна негизделүүгө тийиш деп эсептеген. Анын көз карашында, жарандык жана саясий мамилелердин келишимге негизделиши чыныгы цивилизациянын “табигый абалын” кайра калыбына келтирүү үчүн зарыл шарт болуп саналат. Ж.-Ж. Руссо алгачкылардан болуп жарандуулук феноменине заманбап коомдун цивилизациялуулугунун көрсөткүчү катары өзгөчө маани берген. Биздин пикирибизде, бул концепцияда жарандык коомдун ролуна өзгөчө басым жасалып, анын саясий системада ээлеген артыкчылыктуу орду баса белгиленип турат.

Ушуга окшош көз караштар Ш.-Л. Монтескьенин социалдык-саясий түшүнүктөрүндө да байкалат. Анын теориялык системасында XVIII кылымга мүнөздүү болгон эки келишимдин түрүн — коомдук жана мамлекеттик — бириктирүүгө аракет жасалган. Мамлекеттик укук башкаруучулар менен баш ийгендердин ортосундагы мамилелерди жөнгө салат, ал эми жарандык укук коомдун мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди карайт. Француз агартуучусунун ою боюнча, жарандык коом «жарандардын өз ара байланыштарын жөнгө салган, мамлекет менен жеке адамдын ортосундагы мамилелерди ортомчулук кылуучу, керек учурда жеке адамдын эркиндигин бийликтин чектөөлөрүнөн коргоочу көзкарандысыз ассоциациялардын жыйындысы» катары аныкталат [5, 316-317-бб.].

Бул фрагментте Ш.-Л. Монтескьенин жарандык коом тууралуу түшүнүгүнө көңүл бурулуп, анын мамлекеттик жана жарандык укуктун ортосундагы айырмачылыкты таамай бөлүп көрсөткөндүгү белгиленет. Монтескьенин мындай мамилеси жарандык коомду мамлекетке карата көзкарандысыз, бирок маанилүү ортомчу катары баалоого негиз берет. Өзгөчө көңүл буруучу жагдай — анын жарандык коомду жеке адамдын эркиндигин сактоочу механизм катары кароосу. Бул идея агартуучулук доордогу либералдык саясий ой жүгүртүүнүн алкагында жарандык коомго чоң маани берилгенин көрсөтүп турат. Монтескьенин көз карашы, бүгүнкү демократиялык коомдор үчүн да актуалдуу, анткени ал мамлекеттик бийликтин чектерин аныктоодо жана жарандардын укуктарын коргоодо жарандык коомдун ордун бекем негиздейт. Ошондой эле, анын коомдук жана мамлекеттик келишимдерди айкалыштыруу аракети укуктук-мамлекеттик түзүлүштүн комплекстүү

мүнөзүн түшүнүүгө жол ачат. Бул ой жүгүртүүлөр жарандык коомдун теориялык негизи катары азыркы укуктук жана саясий илимдерде өз ордун табат жана коомдук процесстерди талдоодо маанилүү таяныч болуп кызмат кылат.

Жалпысынан алганда, XVII–XVIII кылымдардагы философиялык-саясий дискурста адамдын эркиндиги, жарандык укуктары жана мамлекет менен жеке адамдын мамилеси тууралуу суроолорго басым жасалган.

Адамдын эркиндикке болгон укугу жана эркиндик категориясы немис классикалык философиясынын өкүлү И. Канттын эмгектеринде да философиялык рефлексиянын предмети болуп саналат. Кант «моралдык автономия» түшүнүгүн колдонот. Анын ою боюнча, ар бир адамдын эркиндигин башкалардын эркиндиги менен айкалыштыруу жолу — жарандык коомду түзүү, ал «элдин бирдиктүү эрки» болуп саналат жана «мыйзам чыгаруучу» болушу мүмкүн [6, 234-б.]. Башкача айтканда, Кант үчүн эркин эрк жана моралдык мыйзамдарга баш ийген эрк бирдей түшүнүктөр. Философ жарандык коомду түзүүчү априордук принциптерди чыгарат: 1) адам катары коомдун мүчөсүнүн эркиндиги, 2) анын башкалар менен тең укуктуулугу, 3) жаран катары коомдун мүчөсүнүн өз алдынчалуулугу.

Бул текстте И. Канттын эркиндик жана жарандык коом тууралуу концепциясынын негизги багыттары так жана мазмундуу берилген. Канттын «моралдык автономия» түшүнүгүнүн негизинде жарандык коом жеке адамдын эрки менен коомдук эрктин айкалышы катары каралат. Анын көз карашында эркиндик — жөн гана каалаганды кылуу эмес, тескерисинче, акыл-эстин негизинде универсалдуу моралдык мыйзамдарга баш ийүү жөндөмдүүлүгү. Бул жерде Канттын "категориялык императиви" жана анын укуктук-философиялык негиздери терең байланыштырылат. Кант тарабынан сунушталган жарандык коомду түзүүчү үч априордук принцип (эркиндик, теңдик, өз алдынчалуулук) — либералдык демократиянын жана укуктук мамлекеттин негизги баалуулуктары катары бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпогон универсалдуу идеялар болуп саналат. Айрыкча жарандардын тең укуктуулугу жана моралдык жоопкерчилиги аркылуу коомдук түзүлүштү куруу аракети — жарандык коомду этикалык-укуктук феномен катары түшүнүүгө жол ачат. Мында Канттын жарандык коомду «элдин бирдиктүү эрки» катары кароосу Ж.-Ж. Руссо менен философиялык үндөштүктөрдү да жаратат. Бирок Кант бул эркти рационалдык жана моралдык мыйзамдарга негиздеп, аны априордук принциптер аркылуу акылга сыйган мыйзам чыгарууга жетелейт. Бул болсо жарандык коомду этикалык жактан негиздеп, формалдуу укуктук чектерден жогору карайт.

Философтун түшүнүгүндө жеке адамды жалпы кабыл алынган моралдык нормаларды сактоого багыттоо — жарандык коомдун институттары, мисалы, үй-бүлө, мектеп, чиркөө, кошуналар, башка коомчулуктар жана ар кандай ыктыярдуу уюмдар аркылуу ишке ашат.

Белгилүү индивидуализм концепциясы, XVIII кылымдын ойчулдары тарабынан иштелип чыккан, жаранды мамлекетке барган сайын азыраак көзкаранды болгон жеке инсан катары түшүндүрөт. Бул жарандык коом менен мамлекеттин бирдейлиги жөнүндө салттуу түшүнүктөрдүн өзгөрүшүнө алып келет. Көпчүлүк ишеничте, мамлекеттин жеке турмуш чөйрөлөрүнө ашыкча таасири жеке адамдын эркин эркинин билдирилишине жана анын жарандык мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууга тоскоолдук кылат.

Мамлекет менен жарандык коомдун ортосундагы айырмачылыктардын так сүрөттөлүшү В. фон Гумбольдттун окуусунда берилген. Анын көз карашына ылайык, жарандык коом менен мамлекеттин ортосундагы айырмачылыктар төмөнкүлөр менен аныкталат: а) жарандык коом — бул «индивиддер тарабынан ылдыйдан түзүлгөн» улуттук жана коомдук мекемелер системасы, ал эми мамлекет — «мамлекеттик институттар системасы»; б) жарандык коом «табиый жана жалпы укукту» билдирет, ал эми мамлекет өзү түзгөн «позитивдүү укукка» таянат; в) жарандык коом адамдын кызыкчылыктарын билдирсе, мамлекет жарандын кызыкчылыктарын коргойт. Акыр-аягы, ойчул мындай жыйынтыкка келет: мамлекеттин ишмердүүлүгү адамдын кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталышы керек. В. фон Гумбольдт мамлекет менен жарандык коомдун ортосун ажыратуу идеясын алгачкылардан болуп сунуштаган.

Берилген фрагментте В. фон Гумбольдттун жарандык коом менен мамлекеттин ортосундагы фундаменталдык айырмачылыктарга болгон көз карашы философиялык жана укуктук аспектиден так көрсөтүлгөн. Гумбольдт бул эки институтту биринен-бири көзкарандысыз, бирок өз ара байланышкан түзүлүштөр катары талдайт. Ал жарандык коомду «ылдыйдан өйдө» түзүлгөн, табигый укукка негизделген, жарандардын кызыкчылыгынан чыккан өз алдынча институттардын системасы катары мүнөздөйт. Бул караш, өзгөчө, либералдык ой жүгүртүүнүн маанилүү өзгөчөлүгү болуп саналат. Мамлекеттин «позитивдүү укукка» негизделгендиги жана башкаруучу функцияларды аткаруусу анын ролун нормативдик жана коргоочу институт катары аныктайт. Ошол эле учурда, Гумбольдт мамлекет жарандардын кызыкчылыктарына кызмат кылуусу керек деген идеяны көтөрүп, бийлик структурасынын чектелген, пассивдүү функцияларын жактайт. Бул көз караш, кийинчерээк классикалык либерализмдин негизги постулаттарына айланган — мамлекеттин минималдуу аралашуусу жана адамдын өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү идеясы менен шайкеш келет. Гумбольдттун бул көз караштары жарандык коомдун өз алдынчалуулугун, ыктыярдуулугун жана көп түрдүүлүгүн негиздөөдө зор мааниге ээ. Ал жарандык коомду коомдук турмуштун демилгелүү күчү катары карап, анын мамлекетке карата көз каранды эместигин бекемдейт. Бул идея азыркы демократиялык мамлекеттердеги жарандык коомдун ролу жана милдеттери жөнүндө түшүнүктү тереңдетүүгө жардам берет.

Америкалык агартуучулар Б. Франклин, Т. Джефферсон, Т. Пейн жана башкалар да ушуга окшош теоретикалык ойлорду чагылдырышат. Эң радикалдуу жарандык коом концепциясын америкалык буржуазиялык революциянын идеологу, атактуу «Адам укуктары» памфлетинин автору Т. Пейн иштеп чыккан. Анын көз карашында, мамлекетке каршы турган жарандык коом темасы борбордук орунду ээлейт.

Т. Пейндин жарандык коом концепциясы мамлекетти «зарыл болгон жамандык» катары ачып көрсөтөт: мамлекет канчалык аз болсо, коом үчүн ошончолук жакшы, жана жарандык коомдун табигый мүнөзү адамдарды өз ара кызыкчылыктын жана жардамдашуунун негизинде тилектештик орнотууга түрткү берет [7, 22-б.]. Негизинен, америкалык агартуучулар либералдык-демократиялык принциптерди негиздеп, иш жүзүндө ишке ашырышкан. Алардын ою боюнча, жарандар өз укуктарын ишке ашыруу үчүн жарандык коомдун кызыкчылыгында гана иш алып барган өкмөттү шайлашы керек.

Текстте америкалык агартуучулардын, өзгөчө Т. Пейндин, жарандык коом жөнүндөгү концепциясы өзгөчө басым менен көрсөтүлгөн. Т. Пейндин «мамлекет — зарыл болгон

жамандык» деген радикалдуу баасы анын либертариандык мүнөзүн жана жарандык коомго болгон терең ишенимин тастыктайт. Ал жарандык коомду адамдардын табигый ынтымакта жашоо жөндөмдүүлүгүнө негиздеп, мамлекеттик аппаратты — жеке эркиндикке коркунуч келтирүүчү, бирок зарылчылыктан улам жаралган структура катары сыпаттайт. Бул көз караш, өзгөчө, XVIII кылымдагы буржуазиялык революциялардын идеологиялык негизи катары саналган либерализм жана индивидуализм принциптерин терең чагылдырат. Текстте белгиленгендей, америкалык агартуучулар жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн мамлекет жарандык коомдун кызыкчылыгына кызмат кылууга тийиш деген позицияны карманышат. Бул көз караш демократиялык башкаруунун өзөгү — бийликтин эл тарабынан тандалышы жана жарандык коомдун өкмөттү контролдоосу керектигин көрсөтөт.

Т. Пейндин позициясы ошол доор үчүн өзгөчө болгон: ал жарандык коомду моралдык жана практикалык негизде мамлекетке караганда жогору койгон, анткени коом адамдардын табигый биримдигине негизделген, ал эми мамлекет — күч колдонууга негизделген жасалма структура. Жыйынтыгында, бул көз караштар жарандык коомдун көзкарандысыз, активдүү жана бийликти чектөөчү күч катары түшүнүлүшүнүн калыптанышына чоң салым кошкон. Азыркы демократиялык коомдордо бул идеялар өз актуалдуулугун жоготпостон, жарандык активдүүлүк, укуктук мамлекет жана ачык коом концепцияларынын теоретикалык негизи болуп эсептелет.

Жарандык коом концепциясынын иштелип чыгышына Г.В.Ф. Гегель да маанилүү салым кошкон [8]. Француз, англо-саксон жана немис коомдук-саясий ойлорунун мурастарын чогултуп, Гегель жарандык коомду үй-бүлөдөн мамлекетке өтүүдө өзгөчө этап катары аныктаган. Бул процессте жарандык коом орто кылымдардан Жаңы мезгилге өтүүчү узак жана татаал тарыхый трансформациянын бир бөлүгү катары каралат.

Гегелдин жарандык коом концепциясы үй-бүлөнүн этикалык дүйнөсүнөн жана мамлекеттик коомдук жашоодон бир топ айырмаланып, рационалдуу түзүлгөн саясий коомчулуктун өнүгүшүндө зарыл элемент катары көрсөтүлөт. Анын көз карашына ылайык, жарандык коом жана мамлекеттин мамилелерин саясий рационалдуулук призмасынан кароого болот: жарандык коом мамлекеттин көзөмөлүндө саясий жактан башкарылмайынча, «жарандык» бойдон кала албайт.

Гегель жарандык коомдун иштөөсүндө жеке эркиндик, жеке менчик, коомдук маалыматтуулук, эркин коомдук пикир, адилеттүү жана так сакталышы керек болгон мыйзамдар сыяктуу негизги принциптерди баса белгилейт. Ал өзгөчө «субъективдүү (жеке) эркиндик принципине» көңүл бурат, бул принцип «коомдун мүчөлөрүнүн бири-бирине болгон кеңири көзкарандылыгы менен айкалышат» [8, 349-б.].

Гегелдин концепциясында мамлекеттин жана жарандык коомдун ишмердүүлүк чөйрөлөрү даана аныкталат: мамлекет жалпы кызыкчылыктар чөйрөсүндө иштесе, жарандык коом жеке кызыкчылыктар чөйрөсүндө иш алып барат.

К. Маркс Гегелдин жарандык коомду тарыхый өнүгүүнүн натыйжасы катары түшүнүү салтын мурастайт. Маркстын теориясында жарандык коом материалдык чөйрөгө таандык болсо, мамлекет үстүртөн башкаруучу система катары каралат. Маркс экономика менен саясаттын өз ара таасир этүүсүнө чоң маани берип, Гегелдин жарандык коом моделин

жөнөкөйлөтүп, аны экономикалык кызыкчылыктар чөйрөсүнө гана негиздейт. Маркстын көз карашы боюнча, мамлекет жарандык коомдун жалпы кызыкчылыктарын билдирбей, экономикалык жана саясий жактан артыкчылыктуу бөлүгүн гана көрсөтөт.

Бул бөлүктө К. Маркстын жарандык коом тууралуу түшүнүгү анын Гегелге болгон сын көз карашынын жана материалисттик методунун негизинде түшүндүрүлгөн. Маркс Гегелдин идеалисттик системасындагы жарандык коомду реалдуу, экономикалык мамилелерге байланган чөйрө катары карайт. Анын пикиринде, жарандык коом — бул өндүрүштүк мамилелердин, менчик формаларынын жана таптардын конкреттүү экономикалык күрөшүнүн чагылдырылышы. Бул көз караште жарандык коом — идеалдуу эмес, тескерисинче, таптардын карама-каршылыгынын аренасы. Маркс үчүн мамлекет — жарандык коомдун үстүнөн көзөмөл жүргүзгөн, бирок ошол эле учурда белгилүү бир таптын кызыкчылыктарын коргогон аппарат. Бул Маркстын «базис жана надстройка» теориясы аркылуу дааналанат: жарандык коом (экономикалык базис) — бардык коомдук түзүлүштүн негизи, ал эми мамлекет — ошол базистин үстүндө калыптанган саясий надстройка катары кызмат кылат. Маркстын бул көз карашы жарандык коомду демократиянын негизи эмес, тескерисинче, таптык бөлүнүүнүн жана эксплуатациянын чагылышы катары мүнөздөйт. Ошондуктан анын концепциясында жарандык коомдун кызыкчылыктары жалпы эмес, бөлөкчөлөнгөн; ал эми мамлекет бул кызыкчылыктардын ичинен белгилүү бир таптын үстөмдүгүн сактоочу курал катары көрүнөт.

Жыйынтыктап айтканда, Маркстын жарандык коом концепциясы критикалык жана революциялык маанайда курулган. Ал буржуазиялык теориялардагыдай жарандык коомду эркиндик жана тең укуктуулуктун мейкини эмес, таптык үстөмдүк жана антагонизмдин реалдуу мейкиндиги катары баалайт. Бул концепция андан кийинки марксисттик жана неомарксисттик ойлордун өнүгүшүнө чоң таасир эткен.

Жалпысынан, жарандык коом жөнүндө түшүнүктөрдүн өнүгүшү батыш коомдук-саясий дискурсу демократия, укуктук мамлекет жана ачык коом идеялары менен тыгыз байланышта. Классикалык илимий-саясий дискурста жарандык коомдун мамлекетке карата өзгөчө функционалдык спецификасына ээ экендиги жөнүндө түшүнүк жеке адамдын эркиндигинин идеясы менен тыгыз байланыштуу, бул тема буга чейин илимий кызыгуунун предмети болгон эмес.

XIX кылымдын аягында жана XX кылымдын башында жарандык коом концепцияларында жаңы тенденциялар калыптана баштаган:

1.Неомарксисттик жарандык коом теориясы (Д. Лукач, А. Грамши);

2. Жарандык коом идеясын рационалисттик реконструкциялоо социологиялык теорияларда (Э. Дюркгейм, М. Вебер жана башкалар);

3. Либерализм концепцияларында жарандык коом идеясын радикалдаштыруу (И. Бентам, Дж. Ст. Милль, А. де Токвиль жана башкалар). Бул концепциялар Ф. Хайек, А. Арато, К. Поппердин эмгектеринде көрсөтүлгөн неолибералдык мамиленин негизин түзгөн.

4. Жарандык коомду сындаган концепциялар (К. Шмитт, Х. Арендт).

Ошентип, батыш илимий ойломундагы ар кандай жарандык коом концепцияларын анализдөө төмөнкү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берет. Эң биринчи, жарандык коомдун спецификасына карата батыш саясий теориясында эки негизги көз караш калыптанганын

белгилей кетүү керек. Алар Л- салты (Ж. Локктон башталган) жана М-салты (Ш. Монтескьеден башталган) деп аталат.

Биринчи көз карашка (Л-традиция) ылайык, жарандык коом – бул коомдун эволюциясынын белгилүү бир баскычы болуп, социумдун цивилизацияланган абалын анын «табиий абалына» карама-каршы көрсөтөт. Жарандык коомдун мындай түшүндүрмөсү англо-америкалык саясий ой жүгүртүүгө мүнөздүү, анда жарандык коом идеясы либерализм идеологиясы менен тыгыз байланышкан. Л-салтынын заманбап тарапкерлери жарандык коомду жарандардын саясий- экономикалык укуктарын жана эркиндиктерин коргогон коомдук институт катары чечмелешет. Бул институт демократиялык укуктар менен эркиндиктер кеңири ишке ашырылган шартта мамлекеттин өзүн да чагылдырышы мүмкүн.

Экинчи көз караштын (М-салты) алкагында, жарандык коом – бул мамлекетке таандык эмес чөйрө. Бул өңүттө жарандык коом мамлекет эмес нерсе катары түшүндүрүлөт. Бул көбүнчө коомдук ассоциациялардын тобу, алардын функциялары саясий бирикмелерден айырмаланат жана көп учурда жарандык коом мамлекетке каршы чыгып, жарандардын эркиндиктерин андан коргойт.

Ошентип, батыш философиялык-саясий илимдеринде калыптанган ыкмалар жарандык коом жана мамлекет сыяктуу түшүнүктөрдүн туруктуу түшүнүгүн иштеп чыгышып, саясий жана саясий эмес институттардын ортосундагы ар кандай мамилелерди белгилешкен. Андан тышкары, бул мамилелер батыш европалык өлкөлөрдө либералдык-демократиялык саясий системаны түзүүнүн негизги этаптарын көрсөтүп турат.

Сонунда белгилей кетүүчү нерсе, Батыш илимий ойломунун тарыхында жарандык коом түшүнүгү ар кыл доорлордо ар башка мазмунда түшүндүрүлүп келген. Бул түшүнүктүн философиялык-теориялык өнүгүшү агартуу доорунан тартып, классикалык немис философиясына, либералдык-демократиялык ойчулардын жана марксисттик сынчыл теориялардын концепцияларына чейин кеңири чагылдырылган.

Француз ойчулдары Ж.-Ж. Руссо жана Ш.-Л. Монтескье жарандык коомду коомдук келишимдин жана укуктук мамлекеттин негизинде элдин эркиндигин камсыз кылган институт катары карашса, немис философу И. Кант бул түшүнүккө моралдык автономия, априордук укуктар жана жарандык теңдик сыяктуу категориялар аркылуу түшүндүрмө берген. В. фон Гумбольдт болсо жарандык коомду ылдыйдан жаратылган коомдук түзүлүш катары мамлекеттен ажыратып карап, жеке адамдын кызыкчылыгын жогору койгон.

Ал эми америкалык агартуучулар – Б. Франклин, Т. Джефферсон, Т. Пейн – жарандык коомду адам укуктарын коргогон көзкарандысыз күч катары баалап, аны демократиянын жана либерализмдин өзөгү катары көрүшкөн. Т. Пейндин концепциясында, мамлекетке караганда жарандык коом жаратылышка жакын, өз алдынча уюшкан жана мамлекеттин кийлигишүүсүнө муктаж болбогон мейкиндик катары мүнөздөлгөн.

Бул багыттардан айырмаланып, К. Маркс жарандык коомду материалдык өндүрүштүк базиске негизделген, таптык кызыкчылыктардын таймашы жүргөн чөйрө катары түшүнгөн. Анын ою боюнча, мамлекет жарандык коомдун жалпы эмес, бийлик жүргүзүп жаткан таптын кызыкчылыктарын гана чагылдырат.

Жыйынтыктап айтканда, Батыш илимий ойломундагы жарандык коом түшүнүгү бирдиктүү эмес, тескерисинче, ар түрдүү философиялык жана идеологиялык багыттарда

өнүккөн. Ал кээде жеке адамдын эркиндигин камсыз кылуучу жана бийликти чектөөгө багытталган институттар системасы, ал эми башка учурда таптык бөлүнүүнүн жана карама-каршылыктардын чагылышы катары каралган. Бул көп кырдуулук жарандык коом түшүнүгүнүн заманбап саясий жана философиялык талкууларда актуалдуулугун сактап калышына өбөлгө түзөт.

Адабияттар

1. Гаджиев К.С. Проблема гражданского общества: Идейные истоки и основные вехи формирования // Вопросы философии. 1991. № 7.
2. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения. М.,1983. Т. 4.
3. Локк Д. Сочинения: В 3-х т. М.,1988. Т. 3.
4. Гоббс Т. О гражданине / Гоббс Т. Собрание сочинений в 2-х т. М.,1989. Т. 2.
5. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. М.,1955.
6. Кант И. Метафизика нравственности / Кант И. Сочинения в 6-ти т. М., 1965, т. 4, ч.2.
7. Пейн Т. Избранные произведения. М.,1959.
8. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.,1990.
9. Жапаралиев, Ш. Ж. Хабермас и интернет: обратная трансформация публичной сферы в эпоху новых медиа? / Ш. Ж. Жапаралиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2023. – Т. 67, № 7. – С. 118-126. – DOI 10.20542/0131-2227-2023-67-7-118-126. – EDN JXNOPG.
10. Базаркулова, Т. А. Жарандык коом идеясынын тарыхый-философиялык өнүгүүсү / Т. А. Базаркулова, Д. Т. Эшеналиева, А. А. Акаев // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2024. – No. 1(3). – P. 1-11. – DOI 10.52754/16948823_2024_1(3)_1. – EDN QFTCLU.
11. Базаркулова, Т. А. Постсоветтик социогуманитардык мейкиндиктеги жарандык коомдун калыптануусу / Т. А. Базаркулова, Д. Т. Эшеналиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – No. 2. – P. 213-224. – DOI 10.52754/16948610_2024_2_21. – EDN GGIICL.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 26-30

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 172.4
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_4

ТРАНСГУМАНИЗМ И БИОЭТИКА В XXI ВЕКЕ: ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ЭТИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ

XXI КЫЛЫМДА ТРАНСГУМАНИЗМ ЖАНА БИОЭТИКА: ФИЛОСОФИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕР ЖАНА ЭТИКАЛЫК ЧАКЫРЫКТАР

TRANSHUMANISM AND BIOETHICS IN THE 21ST CENTURY: PHILOSOPHICAL PROBLEMS AND ETHICAL CHALLENGES

Барынбаева Айнура Абдыкалыковна
Барынбаева Айнура Абдыкалыковна
Barynbaeva Ainyra Abdykalykovna

к.ф.н, преподаватель, Ошский государственный университет
ф.и.к., окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Philosophy, Lecturer, Osh State University
abarynbaeva@oshsu.kg
ORCID: 0000-0001-8062-7193

Жолдошева Зульфия Акрамовна
Жолдошева Зульфия Акрамовна
Zholdosheva Zulfiya Akramovna

преподаватель, Ошский государственный университет
окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Lecturer, Osh State University
zgoldosheva@oshsu.kg

Абдикеримов Кубатбек Кудайбердиевич
Абдикеримов Кубатбек Кудайбердиевич
Abdikerimov Kubatbek Kudaiberdievich

преподаватель, Ошский государственный университет
окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Lecturer, Osh State University
kabdykerimov@oshsu.kg

ТРАНСГУМАНИЗМ И БИОЭТИКА В XXI ВЕКЕ: ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ЭТИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ

Аннотация

В этой статье рассмотрены философские и этические проблемы, возникающие в связи с развитием транс гуманистических идеи и технологий в XXI веке, трансгуманизм — философское и технологическое движение, ориентированное на радикальное улучшение человеческой природы с помощью достижений науки — становится предметом острых дискуссий в сфере биоэтики. В центре внимания оказываются философские проблемы само тождественности, границ человеческого и постчеловеческого, а также моральные аспекты использования биотехнологий, таких как генная инженерия, нейроусиление и кибернетическое дополнение. Статья анализирует основные этические вызовы, связанные с трансгуманистскими проектами: угрозу неравенства доступа к технологиям, возможность утраты человеческой автономии и изменение фундаментальных представлений о жизни, смерти и человеческом достоинстве.

Ключевые слова: трансгуманизм, биоэтика, генетические модификации, искусственный интеллект, неравенство, продление жизни, этика технологий

XXI КЫЛЫМДА ТРАНСГУМАНИЗМ ЖАНА БИОЭТИКА: ФИЛОСОФИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕР ЖАНА ЭТИКАЛЫК ЧАКЫРЫКТАР

Аннотация

Бул макалада 21-кылымдагы трансгуманисттик идеялардын жана технологиялардын өнүгүшүнө байланыштуу келип чыккан философиялык жана этикалык проблемаларды карайт; трансгуманизм, илимий жетишкендиктердин жардамы менен адамдын табиятын түп-тамырынан бери жакшыртууга багытталган философиялык жана технологиялык кыймыл биоэтика тармагында кызуу талкуунун предметине айланууда. Назар борборунда инсандык жана постинсандык чектердин, өзүн өзү аныктоонун философиялык маселелери, ошондой эле ген инженериясы, нейрожакшыртуу жана кибернетикалык толуктоолор сыяктуу биотехнологияларды колдонуу менен байланышкан моралдык аспектилер турат. Макала трансгуманисттик долбоорлор менен байланышкан негизги этикалык чакырыктарды талдайт: технологияларга жетүүнүн теңсиздигинин коркунучу, адамдын автономиясын жоготуу мүмкүнчүлүгү жана жашоо, өлүм жана адамдык ар-намыс тууралуу негизги түшүнүктөрдүн өзгөрүшү.

Ачкыч сөздөр: трансгуманизм, биоэтика, генетикалык модификациялар, жасалма интеллект, теңсиздик, жашоону узартуу, технологиялар этикасы

TRANSHUMANISM AND BIOETHICS IN THE 21ST CENTURY: PHILOSOPHICAL PROBLEMS AND ETHICAL CHALLENGES

Abstract

In the 21st century, transhumanism — a philosophical and technological movement aimed at radically enhancing human nature through scientific advancements — has become the subject of intense debate in the field of bioethics. Central to this discourse are philosophical questions of personal identity, the boundaries between the human and the posthuman, as well as moral aspects of employing biotechnologies such as genetic engineering, neuroenhancement, and cybernetic augmentation. The article analyzes the key ethical challenges associated with transhumanist projects: the risk of unequal access to technologies, the potential loss of human autonomy, and the transformation of fundamental concepts of life, death, and human dignity. Particular attention is given to the differences between liberal and critical approaches to transhumanism, as well as to the prospects for ethical regulation of innovation. Thus, transhumanism emerges not only as a scientific and technological trend, but also as a challenge for contemporary philosophy and bioethics, requiring a rethinking of ethical norms and the boundaries of permissible intervention in human nature.

Keywords: transhumanism, bioethics, genetic modifications, artificial intelligence, inequality, life extension, ethics of technology

Введение. Трансгуманизм, как философская и культурная концепция, ориентируется на использование научных и технологических достижений для совершенствования человеческого тела и разума. В условиях стремительного развития биотехнологий, генетики, искусственного интеллекта и нейротехнологий, эта идея выходит за рамки теоретических размышлений и активно встраивается в практическую сферу. Тем не менее, использование этих технологий порождает значительное количество философских, этических и социальных вопросов, которые требуют внимания как со стороны науки, так и со стороны общества. Целью настоящей работы является анализ философских и этических проблем трансгуманизма и биоэтики в контексте их воздействия на современное общество, а также выработка подходов к решению возникающих вызовов.

Одним из центральных вопросов трансгуманизма является вопрос о сущности человека. Использование биотехнологий и генетической инженерии для улучшения человека ставит под сомнение традиционные представления о человеческой природе. Устранение биологических ограничений, таких как старение или болезни, вызывает необходимость пересмотра понятий «человечности» и «естественности». Вопрос, где заканчивается улучшение и начинается утрата человечности, стоит в центре философских дебатов о сущности человека в будущем. [1]. (М.: Алетейя, 2013)

Технологические достижения в области биомедицины и генетики могут усугубить существующие социальные и экономические неравенства. Доступ к передовым медицинским технологиям, таким как редактирование генома или продление жизни, будет определяться в значительной степени социальным статусом, что может привести к новым формам социальной сегрегации. Вопрос о справедливом распределении этих технологий становится актуальным как с точки зрения биоэтики, так и с социальной философии.

Необходимость регулирования применения новых технологий поднимает вопрос о свободе выбора и технологическом детерминизме. В условиях стремительного роста влияния технологий на общественные процессы, вопрос о том, кто контролирует эти технологии и как они должны быть интегрированы в социальную и политическую сферу, становится особенно важным. Необходимость регулирования применения новых технологий поднимает вопрос о свободе выбора и технологическом детерминизме. В условиях стремительного роста влияния технологий на общественные процессы, вопрос о том, кто контролирует эти технологии и как они должны быть интегрированы в социальную и политическую сферу, становится особенно важным. С одной стороны, технологический прогресс предоставляет широкие возможности для развития общества, повышая эффективность производства, улучшая качество жизни и ускоряя доступ к информации. Однако с другой стороны, он порождает новые вызовы, такие как угроза монополизации технологий, вопросы цифрового неравенства и риски злоупотребления данными пользователей.

Одним из центральных вопросов является баланс между государственным регулированием и свободой инноваций. Чрезмерное вмешательство со стороны государства может замедлить развитие технологий и ограничить возможности предпринимателей, тогда как отсутствие контроля может привести к злоупотреблениям, например, в сфере искусственного интеллекта, больших данных и биотехнологий. [2]. (М.: Наука, 2011)

Технологический детерминизм, предполагающий, что развитие общества неизбежно определяется технологическими достижениями, вызывает опасения о снижении влияния

человека на принимаемые решения. Если решения о внедрении тех или иных технологий будут приниматься исключительно технологическими корпорациями, а не демократическими институтами, это может привести к концентрации власти в руках немногих игроков. Важным аспектом становится этический и правовой контроль над технологиями. Разработка международных норм и стандартов, а также прозрачность алгоритмов и принципов работы новых технологий могут стать ключевыми инструментами для защиты прав граждан и обеспечения справедливого распределения технологических благ.

Таким образом, регулирование технологий требует комплексного подхода, сочетающего инновации, социальную ответственность и демократические принципы. Только в этом случае технологии смогут служить интересам общества, а не становиться инструментом подавления свободы выбора или усиления неравенства. [3]. (М.: Вильямс, 2006.)

Проблемы биоэтики: этические дилеммы в применении новых технологий. Генетическое редактирование: моральные и этические риски.

Использование технологий редактирования генома, таких как CRISPR, открывает новые возможности в медицине, но также ставит перед биоэтикой ряд трудных вопросов. Среди них — возможность создания «дизайнерских детей», генетическая модификация для улучшения физических и интеллектуальных способностей, а также вопросы о возможных негативных последствиях этих вмешательств для генетического разнообразия человечества.

Современные разработки в области геронтологии и биотехнологий обещают возможность значительного продления жизни. Однако, несмотря на явные медицинские преимущества, это вызывает вопросы о моральных и социальных последствиях. Для анализа проблем трансгуманизма и биоэтики в статье используется междисциплинарный подход, который сочетает философский анализ с этическими и социальными аспектами. Работа опирается на теоретические исследования в области философии, биоэтики, а также на эмпирические данные, связанные с применением новых технологий в медицине и других областях.

Заключение. Трансгуманизм и биоэтика в 21 веке ставят перед человечеством важные вопросы, требующие не только научных решений, но и философского осмысления. Решения, принимаемые в контексте развития новых технологий, должны учитывать этические, социальные и философские аспекты, чтобы обеспечить гармоничное развитие человеческой природы и общества в будущем. Важно, чтобы процесс модернизации и трансформации человечества не приводил к утрате человеческой идентичности и не усиливал социальное неравенство. Кроме того, необходима разработка международных правовых норм и этих стандартов, которые будут регулировать использование технологий трансгуманизма. Совместные усилия ученых, философов, политиков и общества должны быть направлены на создание справедливого и будущего, в котором инновации будут служить на благо всех людей, а не элиты узкого круга. Только через осознанный подход и междисциплинарный диалог можно найти баланс между технологическими процессами.

Кроме того, необходимо рассматривать вопросы доступности передовых технологий для всех слоев общества, предотвращения возможных злоупотреблений и выработки международных норм, регулирующих использование трансгуманистических достижений. Диалог между учеными, философами, этиками и представителями различных культурных

традиций играет ключевую роль в формировании ответственного подхода к изменению человеческой природы и общества в целом.

Список литературы

1. Харрис Дж. "Трансгуманизм". — М.: Алетейя, 2013.
2. Дженнингс Б. "Основы биоэтики". — М.: Наука, 2011.
3. Курцвейл Р. "Этапы роста. Будущее человечества". — М.: Вильямс, 2006.
4. Равицкий М. "Технологический детерминизм и мораль". — М.: Астрель, 2010.
5. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции. — М.: АСТ, 2004.
6. Савулеску Дж., Бостром Н. Улучшение человека: этические аспекты. — Оксфорд: Oxford University Press, 2011.
7. Хьюз Дж. Этика улучшенного человека: трансгуманизм и будущее демократии. — Лондон: MIT Press, 2012.
8. Сейдалиева, М. К. Саламаттыкты сактоодогу биоэтиканын дүйнөкараштык милдеттери / М. К. Сейдалиева, А. Жаркынбай Кызы, Ж. Жаркынбай Кызы // Вестник Ошского государственного университета. – 2022. – No. 4. – P. 110-117. – DOI 10.52754/16947452_2022_4_110. – EDN LCCRGL.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 31-40

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 1.12.159.9
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_5

ИМИТАЦИЯ КАК ДИАГНОЗ ЭПОХИ: ОТ СИМУЛЯКРА К СОЦИАЛЬНОЙ ЭНТРОПИИ

ИМИТАЦИЯ ДООРДУН ДИАГНОЗУ КАТАРЫ: СИМУЛЯКРДАН СОЦИАЛДЫК ЭНТРОПИЯГА ЧЕЙИН

IMITATION AS A DIAGNOSIS OF THE EPOCH: FROM SIMULACRE TO SOCIAL ENTROPY

Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
Bekboev Askarbek Abdykadyrovich

д.философ.н., профессор, Институт философии им. академика А.А. Алтмышбаева, Национальная академия наук КР
философ.и.д., профессор, Академик А.А. Алтмышбаев атындагы философия институту, Кыргыз Республикасынын УИАсы
Doctor of Philosophy, Professor, Institute of Philosophy named after A.A. Altmyshbaev, NAS of the Kyrgyz Republic
baa140156@mail.ru
ORCID: 0009-0009-2503-4286

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
Isakov Kubanychbek Abdykadyrovich

д.философ.н., профессор, Ошский государственный университет
философ.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Philosophy, Professor, Osh State University
isakov-oshgui@mail.ru
ORCID: 0009-0007-2035-0453

ИМИТАЦИЯ КАК ДИАГНОЗ ЭПОХИ: ОТ СИМУЛЯКРА К СОЦИАЛЬНОЙ ЭНТРОПИИ

Аннотация

В статье анализируется феномен имитации как фундаментальный признак социального и культурного бытия в эпоху постмодерна. Основываясь на ключевых теориях Жана Бодрийяра, Ги Дебора, Герберта Маркузе и Эмиля Чорана, раскрывается природа симулякров, спектакля, имитации свободы и нигилистической безысходности. Показано, как имитация проникает во все сферы повседневной жизни, размывая границы между подлинным и искусственным, реальностью и образом, субъектом и социальной ролью. Особое внимание уделено критике имитации как формы сопротивления и восстановления подлинности мышления. Статья предлагает философское осмысление культурного парадокса современности и призывает к осознанному преодолению «мира подделок» через критическое мышление.

Ключевые слова: Имитация, симулякры, постмодерн, гиперреальность, спектакль, отчуждение, свобода, одномерный человек, нигилизм, субъект, критическое мышление, культура потребления, социальная эволюция, подлинность, мышление

ИМИТАЦИЯ ДООРДУН ДИАГНОЗУ КАТАРЫ: СИМУЛЯКРДАН СОЦИАЛДЫК ЭНТРОПИЯГА ЧЕЙИН

Аннотация

Макалада имитация феномени постмодерндик доордогу социалдык жана маданий болмуштун фундаменталдуу белгиси катары талданат. Жан Бодриярдын, Ги Деборддун, Герберт Маркуздун жана Эмиль Сиорандын негизги теорияларынын негизинде симулократтардын, спектаклдердин, эркиндикти тууроонун жана нигилисттик үмүтсүздүктүн табияты ачылган. тууроо кандайча күнүмдүк турмуштун бардык чөйрөсүнө кирип, чыныгы менен жасалманын, реалдуулук менен образдын, предметтик жана социалдык ролдун ортосундагы чектерди бүдөмүктөп жатканы көрсөтүлөт. Айрыкча имитацияны каршылык көрсөтүүнүн жана ой жүгүртүүнүн аныктыгын калыбына келтирүүнүн бир түрү катары сынга бурулат. Макала модерндүүлүктүн маданий парадоксун философиялык жактан түшүнүүнү сунуштайт жана критикалык ой жүгүртүү аркылуу «жалган дүйнөнү» аң-сезимдүү түрдө жеңүүгө чакырат.

Ачкыч сөздөр: Имитация, симулакра, постмодернизм, гиперреалдуулук, спектакль, бөтөнчүлүк, эркиндик, бир өлчөмдүү адам, нигилизм, субъект, критикалык ой жүгүртүү, керектөө маданияты, социалдык эволюция, аныктык, ой жүгүртүү

IMITATION AS A DIAGNOSIS OF THE EPOCH: FROM SIMULACRE TO SOCIAL ENTROPY

Abstract

The article analyzes the phenomenon of imitation as a fundamental feature of social and cultural existence in the postmodern era. Based on the key theories of Jean Baudrillard, Guy Debord, Herbert Marcuse and Emil Cioran, the nature of simulacra, spectacle, imitation of freedom and nihilistic hopelessness is revealed. It is shown how imitation penetrates all spheres of everyday life, blurring the boundaries between the genuine and the artificial, reality and image, subject and social role. Particular attention is paid to the criticism of imitation as a form of resistance and restoration of the authenticity of thinking. The article offers a philosophical understanding of the cultural paradox of modernity and calls for consciously overcoming the "world of fakes" through critical thinking.

Keywords: Imitation, simulacra, postmodernism, hyperreality, spectacle, alienation, freedom, one-dimensional man, nihilism, subject, critical thinking, consumer culture, social evolution, authenticity, thinking

Введение. Имитация в современном мире перестала быть маргинальным или вспомогательным элементом социального функционирования. Она утратила статус подражания и подделки — и, напротив, заняла центральное место в онтологической структуре постмодернистского бытия. В эпоху, где подлинность утратила свою очевидность, а истина всё чаще представляется как вопрос «режиссуры» и восприятия, имитация становится не исключением, а правилом.

Постмодерн, по сути, обозначил конец эпохи оригинала. Как писал Жан Бодрийяр, «мы живём не в мире вещей, а в мире знаков и их симулякров». Здесь симулякр уже не является копией чего-то реального — он сам становится реальностью, вытесняя оригинал, о котором постепенно забывают. Тем самым формируется новое измерение бытия, в котором грань между подлинным и искусственным стирается до неразличимости, а само различие теряет смысл.

Однако имитация — это не только эстетическая или культурная категория. В социальном и политическом контексте она проявляется в форме спектакля (Ги Дебор), превращения жизни в перформанс и публичную демонстрацию, где каждый жест, каждый образ, каждая идея существуют прежде всего как объект потребления. Эта логика спектакля формирует не только поведение индивида, но и сами структуры власти, коммуникации, даже протестного действия.

Герберт Маркузе, анализируя позднекапиталистическое общество, писал о формировании «одномерного человека», неспособного к критическому мышлению и внутреннему разрыву с системой. Имитация в этом контексте становится способом сглаживания противоречий, способом обезвреживания подлинного конфликта путём воспроизводства его «эстетической» или «управляемой» версии.

Философская чуткость Э. Чорана, в свою очередь, раскрывает внутренний экзистенциальный вакуум, порождаемый повседневной фальшью. Когда все чувства симулированы, все смыслы заимствованы, а мысли — цитаты, человек оказывается в состоянии «онтологической усталости» — существования без подлинности, без боли и, следовательно, без жизни.

Цель данной статьи — рассмотреть феномен имитации не как поверхностную характеристику культурной или медийной эпохи, но как глубинную трансформацию самого способа быть и мыслить. Мы попытаемся проследить, как в работах Бодрийяра, Дебора, Маркузе и Чорана раскрывается онтологическая, политическая и экзистенциальная природа имитации как доминирующей формы жизни в условиях позднего модерна.

1. Симулякры и смерть оригинала (Жан Бодрийяр)

Жан Бодрийяр — один из наиболее проницательных теоретиков постмодерна — утверждал, что современная культура вступила в фазу радикального отрыва знака от реальности. Мы больше не живём в мире репрезентаций, где изображения отражают объекты или явления, — мы живём в мире симулякров, в котором знаки отсылают только к другим знакам, создавая замкнутую систему гиперреальности.

В своей концепции он выделяет **четыре стадии изображения**:

1. **Фаза отражения реальности** — знак представляет собой точное отображение оригинала.
2. **Фаза искажения** — знак всё ещё указывает на реальность, но в искажённой форме.
3. **Фаза сокрытия** — знак утверждает, что представляет реальность, но в действительности скрывает её отсутствие.
4. **Фаза симуляции** — знак не имеет никакой связи с реальностью; он функционирует как самостоятельная реальность.

«Симулякр — это нечто, что скрывает, что истины нет» *(Бодрийяр, 2000)*

С переходом к симуляции происходит **смерть оригинала**: исчезает различие между «вещью» и её «знаком». Например, бренд не отражает качества товара, а становится автономной системой значений, эмоций и идентификаций. **Гиперреальность** — термин, введённый Бодрийяром, — описывает ситуацию, в которой симуляция воспринимается как более реальная, чем сама реальность, а "подлинная" копия вытесняет оригинал до полного исчезновения.

Ярким воплощением этой логики являются **массмедиа**. Они не столько фиксируют или передают информацию о событиях, сколько **производят** события, интерпретируют их заранее — с нужным ракурсом, эмоциональной рамкой и визуальной эстетикой. В этом смысле репортаж, новостная лента или политическое ток-шоу не просто рассказывают о мире — они **конструируют его**, создавая нарративы, в которые общественное сознание погружается как в единственно возможную версию действительности [9].

Такая реальность — это **не имитация реального**, а **производство симулированного**. Общество погружается в особую форму «онтологического забывания» — утрату ощущения различия между подлинным и искусственным. Бодрийяр называет это состоянием **онтической амнезии**, в котором реальное больше не опознаётся как реальное, потому что все его маркеры давно заняты симулякрами.

Глубинная опасность здесь заключается не в ложности информации, а в исчезновении самой **категории подлинности**. Мы больше не спрашиваем: «Это правда или ложь?», а только: «Насколько это убедительно? Эстетично? Вирусно?»

Именно в этом — по Бодрийяру — трагедия позднего модерна: **мир стал декорацией самого себя**, а человек — зрителем спектакля, в котором он должен сыграть самого себя без опоры на собственную реальность.

2. Спектакль и отчуждение второго порядка (Ги Дебор)

Французский философ и теоретик ситуационизма **Ги Дебор** в своей фундаментальной работе *«Общество спектакля»* (1967) предпринял радикальную критику позднекапиталистической культуры, в которой **визуальные формы и медиарепрезентации вытесняют непосредственные человеческие отношения и подлинные переживания**.

«Всё, что когда-либо переживалось непосредственно, теперь господствует как представление»
(Дебор, 2000)

Для Дебора **спектакль** — это не просто совокупность образов, циркулирующих в пространстве культуры, а **особая форма социального отношения между людьми**, опосредованного образами. В обществе спектакля коммуникация замещается манипуляцией, а действительность — представлением. Всё превращается в изображение: товар, политика, любовь, даже протест и бунт. И если для Маркса товар является основным фетишем капитализма, то для Дебора — этим фетишем становится **образ**, спектакулярно оформленная реальность.

Спектакль — это не пассивное отражение мира, а **активное производство новой реальности**, в которой каждый человек становится не участником, а **зрителем собственной жизни**, внешне вовлечённым, но внутренне отчуждённым. Он не действует — он наблюдает. И даже когда он «участвует» — он лишь воспроизводит заданные шаблоны поведения, заранее поставленные сцены.

Это и есть форма **отчуждения второго порядка**: если у классиков марксизма человек отчуждается от продукта своего труда, то у Дебора он **отчуждается от собственного опыта**, от своей жизни как таковой. Его переживания моделируются извне, чувства стандартизируются, желания навязываются — в форме моды, трендов, идеологических посылов.

Таким образом, **эмоции становятся симулированными**, а переживания — постановочными. Даже любовь или траур всё чаще проходят через спектакулярные формы: оформленные по канонам кино, рекламы, поп-культуры. Мы не просто чувствуем — мы стараемся чувствовать *как надо*, мы переживаем жизнь не напрямую, а через фильтр культурных клише.

«Чем больше человек созерцает, тем меньше он живёт», — утверждает Дебор.

Парадокс современности заключается в том, что при беспрецедентном изобилии информации и визуального материала, **смысл как таковой начинает исчезать**. Потоки данных не ведут к просвещению, а к хаотическому потреблению. Участие становится имитацией: лайки, комментарии, репосты — формы спектакулярной вовлечённости, за которыми всё реже стоит действительное понимание, забота или действие.

В этом контексте и протест превращается в спектакль: митинги, акции, лозунги — все они чаще оформлены так, чтобы быть увиденными, транслируемыми и потреблёнными, чем реализовывать подлинную трансформацию. **Даже революция становится формой шоу**, заранее визуализируемой и упакованной для восприятия.

Именно поэтому, по Дебору, **освобождение возможно только через разрушение спектакля**, через возвращение к подлинному, непосредственному бытию, к ситуационному опыту — не фильтрованному, не оформленному, не перенаправленному в пользу интересов системы образов. Но сделать это всё труднее в условиях, когда каждый элемент нашей идентичности — от внешности до мировоззрения — всё чаще конструируется как элемент спектакля.

3. Имитация свободы как форма несвободы (Герберт Маркузе)

Немецко-американский философ и представитель Франкфуртской школы **Герберт Маркузе** в своей работе *«Одномерный человек»* (1964) предложил радикальную критику индустриального и постиндустриального общества, которое, по его мнению, **нейтрализует способность к оппозиционному мышлению**, превращая граждан в конформных и управляемых субъектов. Его анализ остаётся поразительно актуальным в условиях цифровой эпохи, где свобода всё чаще подменяется её симулякром.

«Интеграция индивида совершается через удовлетворение ложных потребностей» *(Маркузе, 1994)*

Маркузе утверждает, что современное общество контролирует индивида не столько через насилие или репрессии, сколько через **создание и навязывание ложных потребностей**, кажущихся естественными. Человек ощущает себя свободным, потому что может выбирать между тысячами товаров, брендов, образов, лайфстайлов. Однако этот выбор оказывается **внешне различным, но внутренне идентичным** — он не предполагает выхода за рамки существующей системы.

Свобода превращается в **эстетически оформленную иллюзию**. Человеку кажется, что он принимает решения, действует и мыслит самостоятельно, но в действительности он реагирует на **программируемые стимулы**, заранее структурированные культурной и экономической машиной. Это и есть **одномерность** — потеря способности мыслить в категориях альтернативности, парадокса, утопии.

В мире одномерного мышления даже критика вписывается в допустимые пределы: протест против системы становится «модным», оформленным и безопасным. Музыка, кино, мода, даже формы протеста — всё уже инкорпорировано в систему, продаётся и потребляется как ещё один товар. **Радикальность становится стилизованной**, а оппозиционность — коммерциализированной.

«Даже революция становится формой лояльности», — можно было бы сказать, продолжая мысль Маркузе.

Так рождается **имитация свободы** как глубинная форма несвободы. Она действует тонко, незаметно, через **создание эмоционального комфорта**, психологического удовлетворения и кажущегося ощущения контроля. Индивид, утративший способность к **негативному мышлению** — то есть к критике, к отрицанию, к проблематизации существующего — оказывается замкнут в системе, в которой **сами границы мысли заданы извне**.

Эта ситуация порождает форму социальной апатии: не ту, что связана с бездействием, а ту, что выражается в **интеллектуальной и политической обезоруженности**. Человек может быть активным пользователем технологий, потребителем новостей, участником интернет-дискуссий, но при этом оставаться неспособным к автономному суждению, поскольку **все формы его активности опосредованы системой, которую он считает нейтральной или даже "естественной".**

Технологический прогресс, по Маркузе, играет здесь ключевую роль: он становится инструментом, с помощью которого общество рационализируется, оптимизируется и,

одновременно, **деполитизируется**. Высокие технологии и культура потребления парадоксальным образом **успокаивают конфликт**, сводят напряжение и враждебность к минимуму, заменяя их увлекательными развлечениями и контролируемым плюрализмом.

В результате возникает общество, где **всё дозволено, кроме подлинной трансгрессии**. А там, где свобода становится эстетическим элементом среды, а не результатом усилия мысли и воли, человек утрачивает способность быть субъектом истории.

4. Безысходность имитации: нигилистическая перспектива Эмиля Чорана

Румынско-французский философ и эссеист **Эмиль Чоран** (Emil Cioran) занимает в ряду мыслителей, анализирующих современную культуру, место особое — его взгляды проникнуты глубоким пессимизмом и экзистенциальной безысходностью. В отличие от Бодрийяра или Дебора, которые исследуют механизмы симуляции и отчуждения, Чоран сосредотачивается на **крайних духовных последствиях имитации** — на том, что происходит с человеком, когда исчезают не только внешние ориентиры, но и внутренние основания бытия.

«Мы больше не верим в иллюзии, но и отказаться от них не в состоянии» *(Чоран, 2005)*

Эта парадоксальная формулировка фиксирует состояние, которое можно назвать **культурным и экзистенциальным параличом**. Современный субъект пребывает в ловушке, где иллюзии — имитации подлинного смысла, подлинной реальности — перестали выполнять функцию убежищ или утешений, но в то же время остаются единственной возможной формой существования.

Имитация становится не средством, а **самой сущностью бытия**, и в этом кроется коренная трагедия. Мир превращается в бесконечный калейдоскоп цитат, отголосков, повторов — где каждое новое явление является лишь вариацией на тему уже виденного и пережитого. Смысл, подлинная эмоция, творческое начало исчезают под слоями иронии, цинизма, усталости и рефлексии.

Даже страдание, которое традиционно воспринималось как знак подлинного существования, переживается здесь по шаблону: оно становится **стереотипом боли**, имитацией отчаяния, вписанной в культуре «постмодернистского нигилизма». Подлинность чувства размыта, и человек, потерявший доверие ко всему, что неуловимо и невыразимо, оказывается в состоянии глубокого **духовного истощения**.

Чоран видит в этом не только культурный кризис, но и **антропологическую катастрофу** — исчезновение традиционного субъекта, «я», человека как автономного и осмысленного центра сознания. Его «я» растворяется в бесконечном зеркале отражений и повторов, теряет связь с самим собой и с миром. Это своего рода **духовная энтропия**, процесс умирания смысла, направленный к нулю — к исчезновению основания всякого бытия и мышления.

В условиях такого нигилизма имитация перестаёт быть инструментом манипуляции или развлечения: она становится **формой экзистенциального затмения**, преддверием **абсолюта пустоты и отсутствия**, где любые попытки смысла обречены на провал.

Чоранская перспектива заставляет задуматься о цене, которую платит современный человек за потерю веры в метанарративы, о судьбе субъекта в эпоху гиперреальности, когда не только внешняя реальность, но и внутренний мир оказываются подчинены логике имитации и симуляции.

5. Повседневная имитация и исчезновение субъекта

Имитация перестала быть лишь социальной или культурной абстракцией — она стала пронизывать все уровни **повседневного опыта** современного человека, трансформируя саму природу субъекта и его жизненную реальность. В быту имитация выступает в виде множества **повторяющихся паттернов**, формирующих новую антропологию — человека как носителя масок, за которыми скрывается размытое и стандартизированное «я».

Имитация труда

Труд, который традиционно рассматривался как деятельность, направленная на создание и преобразование мира, все чаще превращается в **ритуал занятости** — имитацию продуктивности. По выражению Герберта Маркузе, современный индивид всё больше вовлечён в «циркуль удовлетворения ложных потребностей», где активность замещается видимостью активности. Человек занят «работой ради работы», а не ради результата; процесс поглощает содержательность, превращая труд в спектакль и бюрократическую формальность.

Имитация общения

Коммуникация в современном обществе приобретает форму имитации, в которой важен не сам обмен смыслом, а соблюдение ритуалов взаимодействия. В этом смысле общение становится **симулякром диалога**, где слова и фразы теряют своё содержательное наполнение, превращаясь в штампы, фразы-паразиты и поверхностные обмены. Жан Бодрийяр отмечал, что язык сегодня склонен к «симуляции коммуникации», где сообщение отрывается от своего референта, а смысл «размывается в бесконечном потоке знаков».

Имитация чувств

Эмоции и чувства, ранее считавшиеся выражением глубокой субъективности, сегодня стандартизированы, формализованы и зачастую инструментализированы. Социальные сети, медиа и массовая культура выстраивают шаблоны, по которым «правильные» эмоции воспроизводятся, имитируются и циркулируют. Это приводит к появлению своеобразной **эмоциональной маски**, где подлинные переживания подменяются **социально одобренными реакциями**, а эмоциональный опыт становится продукцией культурного потребления.

В итоге формируется новая антропологическая картина, в которой человек — не единый и автономный субъект, а **узел заранее заданных ролей, реакций и нарративов**. Его личность размывается под давлением стандартов, а мышление — всё чаще сводится к алгоритмам и шаблонам, воспроизводимым под влиянием медиа и технологий. В этом контексте самоощущение подлинности становится не более чем **симулякром**, искусственной конструкцией, лишённой внутреннего основания.

Данная ситуация вызывает вопросы не только этического, но и экзистенциального порядка: что значит быть «я» в эпоху, когда имитация превратилась в основную форму бытия?

Как сохранить субъективность и подлинность, если сама повседневность погружена в бесконечные копии и маски?

Заключение: Критика как форма сопротивления

Имитация — это не просто эстетический или культурный феномен, нечто вторичное и поверхностное. Она представляет собой глубинный **экзистенциальный диагноз эпохи**, в которой исчезают чёткие грани между подлинным и искусственным, между субъектом и ролью, между истиной и её симулякром. В таком мире, где реальность теряет свою онтологическую устойчивость, имитация становится не только структурой социальной жизни, но и формой бытия, захватывающей весь опыт человеческого существования.

Однако именно **философия**, с её критическим потенциалом и способностью к рефлексии, сохраняет возможность прорыва сквозь ткань симулякров и иллюзий. Герберт Маркузе подчёркивал:

«Интеграция индивида совершается через удовлетворение ложных потребностей; критическое мышление — единственный путь к освобождению» (Маркузе, 1994).

Критика не сводится к простому отрицанию или отчуждённому отстранению. Это активный процесс, в ходе которого сознание отказывается принимать **готовые формы и шаблоны**, стремится видеть мир **«таким, какой он есть»**, а не таким, каким он представлен в образах и знаках. Ги Дебор писал:

«В обществе спектакля сознание замещается представлением, но сознание способно разорвать круг поддельного образа и обнаружить реальность» (Дебор, 2000).

Критическое сознание — это последняя крепость подлинности, которая противостоит нарастанию поверхностной симуляции и искусственности. Жан Бодрийяр также указывал:

«В мире симулякров мысль становится единственным средством сохранить связь с реальностью, противостоя гиперреальности и фальши» (Бодрийяр, 2000).

Именно мысль, рефлексия и философское осмысление сохраняют потенциал **восстановления утраченной связи** — между реальностью и её образом, между субъектом и истиной, между индивидуальностью и общностью. В эпоху, где всё вокруг превращается в подделку и маску, мысль остаётся последним убежищем подлинности и свободного существования.

Эмиль Чоран, описывая кризис современного субъекта, говорил:

«Мы больше не верим в иллюзии, но и отказаться от них не в состоянии; это паралич духа и разрушение основания» (Чоран, 2005).

Тем не менее, даже в этом нигилистическом положении критика и философское осмысление открывают возможность для возрождения — для нового начала, которое может разрушить плен имитации и вернуть человеку подлинность и свободу.

Таким образом, критика становится не просто интеллектуальной игрой, а **формой сопротивления**, способом сохранить и возродить человеческое достоинство и автономию в

мире симулякров. Философия, прорываясь через имитацию, даёт шанс найти новые основания для бытия и новые пути для осмысления и трансформации нашей эпохи.

Сноски

1. Бодрийяр Ж. *Симулякры и симуляция*. — М.: Добросвет, 2000.
2. Там же.
3. Дебор Г. *Общество спектакля*. — М.: Логос, 2000.
4. Маркузе Г. *Одномерный человек*. — М.: Республика, 1994.
5. Чоран Э. *Соблазн существования*. — СПб.: Азбука, 2005.

Список литературы

1. Бодрийяр, Ж. *Симулякры и симуляция* / Пер. с фр. М. Зотовой. — М.: Академический проект, 2000.
2. Дебор, Ги. *Общество спектакля* / Пер. с фр. В. Садовничего. — М.: Ad Marginem, 2000.
3. Маркузе, Герберт. *Одномерный человек* / Пер. с англ. В. Вишневского. — М.: Республика, 1994.
4. Чоран, Эмиль. *Письма и эссе* / Сост., пер. и коммент. В. Кривошеева. — СПб.: Азбука, 2005.
5. Бодрийяр, Ж. *Система объектов* / Пер. с фр. Е. Тимофеевой. — М.: Ad Marginem, 2002.
6. Дебор, Ги. *Производство спектакля* / Пер. с фр. И. Аникина. — СПб.: Евразия, 2010.
7. Маркузе, Герберт. *Революция и философия* / Пер. с англ. А. Карпова. — М.: Прогресс, 1989.
8. Чоран, Эмиль. *Нигилизм и отчаяние* / Пер. с франц. А. Иванова. — М.: Новое литературное обозрение, 2010.
9. Жапаралиев, Ш. Ж. Хабермас и интернет: обратная трансформация публичной сферы в эпоху новых медиа? / Ш. Ж. Жапаралиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2023. – Т. 67, № 7. – С. 118-126. – DOI 10.20542/0131-2227-2023-67-7-118-126. – EDN JXNOPG.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 41-45

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 330
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_6

ХРОНЕМИКА: КОММУНИКАЦИЯ ПРОЦЕССИНДЕ УБАКЫТТЫ ПАЙДАЛАНУУ

ХРОНЕМИКА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВРЕМЕНИ В ПРОЦЕССЕ КОММУНИКАЦИИ

CHRONEMICS: THE USE OF TIME IN THE COMMUNICATION PROCESS

Мурзакматов Аманбек Камытович
Мурзакматов Аманбек Камытович
Murzakmatov Amanbek Kamytovich

филос.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.филос.н., доцент, Ошский государственный университет
Associate Professor, Dr., Osh State University
suzak70@mail.ru

Турдиев Вилен Абабакирович
Турдиев Вилен Абабакирович
Turdiev Vilen Ababakirovich

окутуучу, Ош мамлекеттик университети
преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University
viliabakirovic@gmail.com

ХРОНЕМИКА: КОММУНИКАЦИЯ ПРОЦЕССИНДЕ УБАКЫТТЫ ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация

Хронемика — бул вербалдык эмес коммуникация процессинде убакытты пайдалануу. Убакыт карым-катнаш үчүн сөздөрдөн, ишараттардан, позалардан жана дистанциялардан кем эмес маанилүү фактор болуп саналат. Убакытты кабылдоо жана пайдалануу вербалдык эмес карым-катнаштын бир бөлүгү болуп эсептелет жана ар түрдүү маданияттарда өтө эле олуттуу айырмаланышат. Макалада коммуникация процессиндеги хронемиканын мааниси, анын натыйжаларын колдонуу мүмкүнчүлүктөрү каралат.

Ачкыч сөздөр: хронемика, маданият аралык коммуникация, убакыт, монохрондук модель, полихрондук модель

ХРОНЕМИКА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВРЕМЕНИ В ПРОЦЕССЕ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

Хронемика — это использование времени в процессе невербального общения. Время — не менее важный фактор общения, чем слова, жесты, позы и дистанции. Восприятие и использование времени является частью невербальной коммуникации и существенно различается в разных культурах. В статье рассматривается значение хронемики в процессе коммуникации и возможности использования ее результатов.

Ключевые слова: хронемика, межкультурная коммуникация, время, монохронная модель, полихронная модель

CHRONEMICS: THE USE OF TIME IN THE COMMUNICATION PROCESS

Abstract

Chronemics is the use of time in the process of nonverbal communication. Time is no less an important factor in communication than words, gestures, postures and distances. The perception and use of time is part of nonverbal communication and varies significantly across cultures. The article examines the importance of chronemics in the communication process and the possibilities of using its results.

Keywords: chronemics, intercultural communication, time, monochronic model, polychronic model

Карым-катнаш учурунда бир адамдан экинчи адамга берилген информацияны адекваттуу түшүнүү үчүн (бул нерсе эгерде ошол адамдар ар башка улуттук маданияттарга таандык болгондо абдан маанилүү), коммуникация процессинде илимдин ар түрдүү тармактарынан, анын ичинде вербалдык эмес семиотикадан жана анын бир бөлүгү – хронемикадан алынган билимдер колдонулат. Вербалдык эмес семиотиканын натыйжаларын комплекстүү пайдалануу карым-катнашка катышкан адамдарга коммуникация процессинде өз ара түшүнүүгө жетишүүсүнө, ар түрдүү маданияттардын өкүлдөрүнүн ортосундагы конфликтерди болтурбаганга, алардын себептерин аныктаганга, аларды болтурбоонун ыкмаларын иштеп чыкканга жардам берет [2, 195-196].

Вербалдык эмес семиотиканын негизги бөлүктөрү катары азыркы учурда шексиз түрдө паралингвистиканы жана кинесиканы таанышат. Алар бир кыйла дурус изилденген жана иштелген дисциплиналар болуп саналат. Ал эми хронемика жаатындагы топтолгон билимдер бир кыйла аз санды түзөт. Вербалдык эмес семиотиканын саналып өткөн бөлүктөрүнүн ар бири коммуникация процессине жана анын натыйжасына олуттуу таасир кылат.

Хронемика — бул вербалдык эмес коммуникация процессинде убакытты пайдалануу. Убакыт карым-катнаш үчүн сөздөрдөн, ишараттардан, позалардан жана дистанциялардан кем эмес маанилүү фактор болуп саналат. Убакытты кабылдоо жана пайдалануу вербалдык эмес карым-катнаштын бир бөлүгү болуп саналат жана ар түрдүү маданияттарда өтө эле олуттуу айырмаланышат [4: 237].

Ар түрдүү маданияттардагы убакытка болгон мамиленин критерийи болуп, белгиленген убакыттан кечигип келүүнүн уруксат берилген ченеми саналат. Мисалы, африкалык кыштактарда өтө турган жалпы жыйындар, бардык жашоочулар жыйналгандан кийин гана башталат. Эгерде сиз АКШда маанилүү жолугушууга кечиге турган болсоңуз, бул нерсе маанилүү ишке болгон кызыкчылыктын жоктугу жана партнерду кемсинтүү катары бааланат. Ал эми Латын Америкасында болсо жолугушууга 45 минута кечигип келүү көнүмүш эле иш. Ошондуктан АКШ менен Латын Америкасынын бизнесмендеринин жолугушуусу, убакытты пайдалануунун бөлөк маданияттагы өзгөчөлүктөрүн билбегендиктен улам ийгиликсиз аякташы мүмкүн [1: 179].

Ар түрдүү маданияттардагы убакытты пайдалануу проблемаларын изилдөө, убакытты пайдалануунун эки – монохрондук жана полихрондук негизги моделдерин ажыратканга жол берет.

Монохрондук маданияттардын өкүлдөрү үчүн өткөн убак (өткөн чак) деген болбойт, учур чак бүгүнкү күнгө пландалган жумуштар, ал эми келечек – перспективадагы пландар менен мүнөздөлөт. Монохрондук моделде убакыт сегменттерге бөлүнгөн жол же узун лента түрүндө образдуу элестетилет. Убакыттын ушундай бөлүктөргө ажыратылышынан улам маданияттын монохрондук тибинин өкүлү болгон адам план боюнча иштөөнү, убакыттын конкреттүү, белгилүү бир бөлүгүндө бир гана жумуш менен алектенгенди туура көрөт. Мындай адамдар жумуш убактысын жана жумуштан сырткары карым-катнаш түзүү үчүн бөлүнгөн убакыт түшүнүктөрүн так ажырата билишет. Монохрондук маданияттарда 10-15 минута кечигип келгенге жол берилет, бирок, кечигип келгени үчүн ал адам кечирим суроосу керек.

Полихрондук моделде жогоркудай убакытты так бөлүштүргөн катаал тартип болбойт, андай маданиятта адам бир эле учурда бир нече жумуш менен алектенсе болот. Бул жерде убакыт кесилишкен спиралдык траекториялар түрүндө же тегерек түрүндө кабыл алынат. Убакытты ыгы жок пайдаланган маданияттар дагы болуп, алардын сүйлөгөн тилинде убакытка тиешелүү колдонулган сөздөр таптакыр болбойт (мисалы, түндүк америкалык индейлерде). Бул жерде болжонгон убакыттан 40-60 минутага кечигүү жана ал үчүн кандайдыр-бир кечирим суроонун жоктугу көнүмүш эле иш.

Монохрондук маданияттардын өкүлдөрү убакытты белгилүү бир баалуулукка ээ конкреттүү реалдуулук катары кабылдашат. Ошондуктан бул маданияттарда убакытка такай ээрчий байкоо жүргүзүлөт, «убакыт - акча» деп эсептелет. Ал эми полихрондук маданияттарда андай зарылдык болбойт, убакытты так, сарамжалдуу пайдалануу жөнүндө ойлоп дагы коюшпайт. Орус, латын америкалык, испан, француз маданияттары полихрондук маданияттын мисалдары боло алышат. Ал эми монохрондук маданияттарга немис, бельгия, австрия, дания, түндүк америкалык маданияттарын кошсо болот.

Илимпоздор ар түрдүү улуттук жааматтардагы абдан өзгөчөлүү, бөтөнчө, тигил же бул коомдо кабыл алынган «күндөлүк жүрүм-турумдун тили» деп аталган түшүнүктү бөлүп көрсөтүшөт. Алсак, Европа өлкөлөрүндө ишкер жана кадыресе жолугушууга белгиленген убакыттан кечикпестен так келүү өзгөчө бааланат. Мисалы, англиялыктар сиздин жолугушууга беш-он минут кечигип келгениңизге деле абдан таң калышат. Айтмакчы, Англияда түшкү шам-шум этүүгө келем деп убада кылып, бирок, келбей калган бир айым тууралуу окуяны айтып берүүнү жакшы көрүшөт. Айтууга караганда, конокторду сыйлап жаткан үй ээсинин аялы жогорудагы айымды беш минута күткөн соң, чогулган коноктордун бардыгын столго отура берүүсүн өтүнүп жатып, тигил айымдын кечиккенине байланыштуу: «Балким, ал, бутун сындырып алгандыр» - дептир. Чындап эле бир нече минуталардан кийин кимдир-бирөө телефон чалып, жанатан бери бардыгы күтүп жаткан айым жолдо келе жатып бутун сындырып алганын кабарлап, ошол айымдын атынан кечирим сураптыр [5: 28]. Ал эми испандар, латын америкалыктар киши менен карым-катнаш мамиледе болууну, көп сүйлөшкөндү жакшы көрүшөт. Ошондуктан жолугушуулардын регламенти көбүнчө сакталбайт, сый тамактар көп саатка созулат. Убакыт тууралуу анчалык эле кабатыр боло беришпейт. Алар пунктуалдуулукту жана белгиленген мөөнөттү да сакташпайт. Натыйжада жолугушууга кечигип келүүгө эч бир маани берилбейт [3: 324, 332]. Ошол себептүү, эгерде сиздин мексикалык досуңуз жолугушууга бир саат кечигип жатса, анда, ал мени сыйлабай жатат, ал сылык-сыпайы адам эмес экен деп ойлоонун такыр кажети жок. Бул алардын өлкөсүндөгү кадыресе эле көнүмүш адат.

Хронемика маданияттагы убакыттын ритмин, кыймылын жана эсебин дагы иликтейт. Алсак, биз чоң шаарларда, кичинекей кыштактарга караганда көчөдө тез басышыбыз керек. Ритм африкалыктар үчүн убакыттын өлчөмү болуп саналат, ошондуктан алардын ритми европалыктардын ритмдеринен принципиалдуу айырмаланат [6: 167].

Ар түрдүү маданияттар убакыттын формалдуу жана формалдуу эмес деген түрлөрүн колдонушат. Формалдуу эмес убакыт так аныкталбаган эсеп менен байланышкан. Анда «бир аз убакыттан кийин», «кийинчерээк», «күндүн экинчи жарымында» деген сыяктуу так эмес түшүнүктөр колдонулат. Формалдуу убакыт, тескерисинче, абдан так эсептелет, «саат экиде», «эртең саат 15.30 да» сыяктуу конкреттүү түшүнүктөр пайдаланылат. Маданияттар аралык

коммуникациядагы тоскоолдуктар, көпчүлүк учурларда, маектешип жаткан адамдардын бири формалдуу убакытты, ал эми анын оппоненти болгон бөлөк маданияттын өкүлү болсо формалдуу эмес убакытты пайдаланган учурда жаралат. Мисалы, формалдуу убакытты колдонгон маданияттагы адам жолугушууга күндүзгү саат экиге так келсе, формалдуу эмес убакытты колдонгон экинчи маданияттын өкүлү, эгер жолугушууга келе турган болсо, болжолдуу түрдө күндүн экинчи жарымында келет.

Жыйынтыктап айтканда, улам барган сайын күч алып жаткан улуттар ортосундагы маданий жана ишкер байланыштар бөтөн өлкөдө кайсыл жүрүм-турум эрежелерин сактоо, кайсыл эрежелерди бузбаш керек экени, сөздү пайдаланбай туруп билдирилген (үн катпай айтылган) сигналдардын кайсылары ошол бөтөн эл, бөтөн жерлерде адекваттуу кабыл алынбай турганы жөнүндө минималдуу болсо да керектүү билимдерге ээ болууну талап кылууда. Себеби, ар бир коомдо кабыл алынган эрежелерди билип дагы, билбей дагы бузуу көптөгөн жагымсыз, жаман, чатак иштерге туш кылышы мүмкүн. Андыктан вербалдык эмес семиотикадан жана анын бир бөлүгү – хронемикадан алынган билимдерди карым-катнашта, айрыкча маданияттар ортосундагы коммуникацияда колдонуу жакшы натыйжаларга, ийгиликтерге жетүүгө өбөлгө болот.

Адабияттар

1. Бороздина, Г.В., *Психология делового общения. Глава 7. Имидж делового человека,* Москва: «Деловая книга»., 1998.
2. Гурова, Ю.И. *Значение хронемики при коммуникации в различных сферах жизни современного человеческого общества* // Наука сегодня: Глобальные вызовы и механизмы развития. Материалы международной научно-практической конференции, 195-196. Вологда: Издательство «Маркер», 2016.
3. Гусев, И.В. *Этикет от А до Я,* Минск: Харвест, 2004.
4. Кнапп, М.Л. *Невербальные коммуникации,* Москва: «Наука», 1978.
5. Матвеев, В.М., Панов А.Н. *В мире вежливости. 3-е изд., доп.* Москва: Молодая гвардия, 1983.
6. Холл, Э. *Как понять иностранца без слов.* Москва: «Наука», 1995.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 46-54

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 1.12.159.9
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_7

КАРЛ ЮНГ: АРХЕТИПИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЛИЧНОСТИ

КАРЛ ЮНГ: ИНСАН ТҮШҮНҮГҮНҮН АРХЕТИПТИК КОНЦЕПЦИЯСЫ

CARL JUNG: THE ARCHETYPAL CONCEPT OF PERSONALITY

Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
Bekboev Askarbek Abdykadyrovich

д.философ.н., профессор, Институт философии им. академика А.А. Алтмышбаева, Национальная академия наук КР
философ.и.д., профессор, Академик А.А. Алтмышбаев атындагы философия институту, Кыргыз Республикасынын УИАсы
Doctor of Philosophy, Professor, Institute of Philosophy named after A.A. Altmyshbaev, NAS of the Kyrgyz Republic
baa140156@mail.ru
ORCID: 0009-0009-2503-4286

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
Isakov Kubanychbek Abdykadyrovich

д.философ.н., профессор, Ошский государственный университет
философ.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Philosophy, Professor, Osh State University
isakov-oshgui@mail.ru
ORCID: 0009-0007-2035-0453

Бойтоева Салтанат Саитовна
Бойтоева Салтанат Саитовна
Boitoeva Saltanat Saitovna

преподаватель, Ошский государственный университет
окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Lecturer, Osh State University
saitovakg@mail.ru
ORCID: 0009-0002-6223-1819

КАРЛ ЮНГ: АРХЕТИПИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается швейцарского психотерапевта и основателя аналитической психологии, представил архетипической концепции личности Карла Густава Юнга. В отличие от Фрейда, Юнг отвергал идею о том, что бессознательное человека состоит только из вытесненных травмирующих воспоминаний и желаний. Для Юнга бессознательное является не только хранилищем подавленных воспоминаний, но и активной, творческой силой, которая влияет на сознание и поведение. Юнг описал несколько архетипов, каждый из которых представляет собой универсальные символы или образы, с которыми сталкивается каждый человек в своем процессе психического развития. Эти архетипы служат основой для формирования структуры личности, они влияют на восприятие мира и способы взаимодействия с ним. Архетипы существуют в коллективном бессознательном, что означает их общечеловеческую природу, не зависимую от личного опыта каждого индивидуума. Однако они также могут проявляться в индивидуальном бессознательном человека, и их интеграция и осознание становятся важными этапами в процессе индивидуации.

Ключевые слова: архетип, юнгианской концепции личность, психология и алхимия, гармония и психология, поведение, восприятие, эмоциональные реакции

КАРЛ ЮНГ: ИНСАН ТҮШҮНҮГҮНҮН АРХЕТИПТИК КОНЦЕПЦИЯСЫ

Аннотация

Макалада инсандын архетиптик концепциясын киргизген швейцариялык психотерапевт жана аналитикалык психологиянын негиздөөчүсү Карл Густав Юнг жөнүндө философиялык ойлор түрмөктөлөт. Фрейдден айырмаланып, Юнг адамдын аң-сезими жараланган эскерүүлөрдөн жана каалоолордон гана турат деген ойду четке каккан. Юнг үчүн аң-сезимсиздик репрессияланган эскерүүлөрдүн репозиторийси гана эмес, аң-сезимге жана жүрүм-турумга таасир этүүчү активдүү, жаратуучу күч. Юнг бир нече архетиптерди сүрөттөгөн, алардын ар бири адам өзүнүн психикалык өнүгүү процессинде жолуккан универсалдуу символдорду же образдарды билдирет. Бул архетиптер инсандын структурасын калыптандыруу үчүн негиз болуп кызмат кылат, алар дүйнөнү кабылдоо жана аны менен өз ара аракеттенүү ыкмаларына таасир этет. Архетиптер жамааттык аң-сезимсиздикте болот, бул алардын ар бир инсандын жеке тажрыйбасынан көз карандысыз, универсалдуу мүнөзгө ээ экендигин билдирет. Бирок алар адамдын индивидуалдык аң-сезимсиздигинде да көрүнүшү мүмкүн жана алардын интеграциясы жана аң-сезими индивидуалдык процесстин маанилүү этаптарына айланат деген ойду айткан.

Ачкыч сөздөр: архетип, юнгдук инсандык концепциялар, психология жана алхимия, гармония жана психология, жүрүм-турум, кабылдоо, эмоционалдык реакциялар

CARL JUNG: THE ARCHETYPAL CONCEPT OF PERSONALITY

Abstract

The article discusses the Swiss psychotherapist and founder of analytical psychology, who introduced the archetypal concept of personality Carl Gustav Jung. Unlike Freud, Jung rejected the idea that the human unconscious consists only of repressed traumatic memories and desires. For Jung, the unconscious is not only a repository of repressed memories, but also an active, creative force that influences consciousness and behavior. Jung described several archetypes, each of which represents universal symbols or images that every person encounters in their process of mental development. These archetypes serve as the basis for the formation of personality structure, they influence the perception of the world and the ways of interacting with it. Archetypes exist in the collective unconscious, which means that they are universal in nature, independent of the personal experience of each individual. However, they can also manifest themselves in the individual unconscious of a person, and their integration and awareness become important stages in the process of individuation.

Keywords: archetype, Jungian concepts of personality, psychology and alchemy, harmony and psychology, behavior, perception, emotional reactions

Актуальность темы. В юнгианской концепции личность не является чем-то фиксированным и статичным. Напротив, это живой и развивающийся процесс, в котором различные архетипы и элементы бессознательного играют важную роль в формировании индивидуальности. Эти архетипы — универсальные образы и модели поведения, которые существуют в коллективном бессознательном и оказывают влияние на наше поведение, восприятие и эмоциональные реакции. Юнг выделил несколько ключевых архетипов, которые составляют структуру личности и оказывают влияние на её развитие. Рассмотрим более подробно основные элементы этой структуры.

Персона, согласно Карлу Юнгу, является одним из центральных архетипов, определяющих структуру личности. Она представляет собой социальную маску, необходимую для взаимодействия с окружающими. В контексте юнгианской психологии персона не является подлинным «Я», а всего лишь внешним образом, который мы создаем для других, адаптируя свою личность под требования социальной среды. Это адаптивная роль, которую человек принимает, чтобы функционировать в обществе, выполнять ожидания, быть понятым и принят. В своей работе *"Психология и алхимия"* Юнг утверждает: «Персона — это маска, которую мы надеваем в отношении других людей. Она служит защите индивидуальности от внешнего мира, но в то же время может стать источником иллюзий, если человек начинает отождествлять себя с этой маской».

Однако важно подчеркнуть, что персона является лишь конструкцией, а не фундаментальной сутью человека. Это не подлинное "Я", а отражение того, как человек хочет быть воспринят окружающими. В процессе социальной адаптации эта маска помогает нам чувствовать себя частью общества и быть принятыми в различных контекстах. Она выполняет функцию защиты, но эта защита часто обременяет, особенно когда человек начинает воспринимать свою внешнюю роль как свою единственную идентичность.

Юнг подчеркивает, что слишком сильная идентификация с персоной может привести к драматическим последствиям для личной целостности. Если человек слишком долго живет через маску, он может забыть, что эта роль — всего лишь адаптация к внешним обстоятельствам, и в конечном итоге он начинает воспринимать её как свою подлинную сущность. Это может привести к утрате связи с подлинным «Я», к внутреннему конфликту и чувству отчуждения. Отождествление себя с персоной становится своего рода ловушкой, из которой трудно выбраться без глубокого самопознания и осознания этого процесса.

Кроме того, персона может затмить внутренние, более глубокие и часто темные аспекты личности. В своей социальной роли человек склонен подавлять те черты, которые могут быть восприняты как неподобающие или непринятые обществом. Юнг справедливо указывал, что чрезмерное внимание к персонам может привести к пренебрежению важными аспектами психики, таким как тень — те аспекты личности, которые человек не желает осознавать или выражать. Таким образом, персона, будучи полезной для внешнего мира, становится препятствием для осознания и интеграции всех частей личности.

Юнг говорил, что персона не должна становиться самоцелью: она должна оставаться инструментом, служащим социальной адаптации, но не более того. Стремление сохранить собственную идентичность в условиях жестких социальных норм и ожиданий — это вызов, с которым сталкивается каждый человек. Осознание того, что персона — это лишь одна из ролей, которую мы играем, помогает нам освободиться от иллюзий и приблизиться к более

аутентичному существованию. Как отмечал Юнг в *"Гармонии и психологии"*: «Подлинное «Я» не может быть сводимо только к тому, как нас воспринимают другие. Истинная индивидуальность скрыта в глубинах бессознательного и требует поиска». В этом поиске важно не забывать, что персона может быть лишь временным и частичным выражением нашей сущности, но не её целым.

Методы и методология исследования. Эго, как ключевая категория юнгианской психологии, представляет собой центр самосознания и осознаваемой личности, который играет фундаментальную роль в процессе взаимодействия человека с миром. Оно является той психической структурой, которая не только воспринимает и интерпретирует информацию, но и формирует личную идентичность, создавая образы мира, с которыми мы сталкиваемся в повседневной жизни. Для Юнга эго — это не просто орган восприятия, но и активный участник процесса самопознания, который организует взаимодействие сознания с бессознательными аспектами психики.

Юнг утверждает, что эго не является статичным, а напротив, оно постоянно развивается, трансформируется и адаптируется в ходе жизни. Оно представляет собой нечто большее, чем просто разумное «Я», оно служит связующим звеном между сознанием и бессознательным, обеспечивая целостность личности в процессе её становления. В своей работе *"Человек и его символы"* Юнг акцентирует внимание на том, что эго «это сознательная часть психики, которую человек осознает, и это его разумное "Я", которое контролирует и организует взаимодействие с миром». Эго регулирует наше восприятие, фильтруя и перерабатывая информацию, помогая нам ориентироваться в социуме и выстраивать социальные роли, но также оно становится тем элементом личности, который выступает в конфликте с бессознательным, когда интеграция противоположных элементов требует сознательных усилий.

Юнг выделяет четыре ключевые психологические функции, которые составляют основу эго: мышление, чувства, ощущения и интуицию. Эти функции не только выполняют когнитивную и эмоциональную работу, но и влияют на восприятие реальности. Мышление позволяет нам анализировать и структурировать информацию, чувства дают нам эмоциональную оценку происходящего, ощущения обеспечивают восприятие окружающего мира через органы чувств, а интуиция ведет нас через скрытые, часто бессознательные процессы, показывая направления, которые не всегда могут быть объяснены логически. Юнг подчеркивает, что каждая из этих функций играет свою ключевую роль в восприятии мира, в принятии решений и в построении личной картины реальности.

Однако, несмотря на свою важность, эго не является неизменным и статичным элементом психики. Оно развивается на протяжении жизни человека, претерпевая изменения в зависимости от жизненного опыта, стадии развития и культурных факторов. Юнг отмечает, что эго может быть ориентировано либо на внутренний мир (интроверсия), либо на внешний мир (экстраверсия), и этот выбор определяет многие аспекты восприятия и реакции личности на окружающую реальность. Интровертированный тип личности, ориентированный на мир внутренних переживаний, стремится к самопознанию и уединению, в то время как экстравертированный тип направлен на взаимодействие с внешним миром, взаимодействие с людьми и стремление влиять на окружающую реальность. В этом контексте экстра- и интроверсия можно рассматривать как две противоположные, но взаимодополняющие

ориентации эго, которые дают возможность человеку адаптироваться к различным условиям жизни.

Важным аспектом эго является его способность к самоконтролю и организации. Юнг утверждает, что это «разумное "Я"» не только регулирует повседневную жизнь и поведение человека, но и управляет его внутренними конфликтами, взаимодействуя с другими аспектами личности, такими как персона или тень. В этом смысле эго служит своеобразным интегратором, который пытается уравновесить и синтезировать различные, часто противоположные элементы психики. Однако, когда эго теряет способность адекватно воспринимать и интегрировать бессознательные аспекты личности, оно может привести к дисбалансу и психологическим нарушениям.

Юнг подчеркивает, что эго — это не просто осознаваемая структура, но и то, что делает нас способными действовать в мире, воспринимать реальность и сохранять внутреннюю целостность. Важность осознания своей эго-структуры заключается в том, чтобы не утратить связи с другими глубинами личности и не поддаться иллюзии, что эго есть нечто завершенное и неизменное. Напротив, эго должно быть воспринимаемо как динамическая структура, которая не только адаптируется к внешним условиям, но и открыта к внутреннему развитию и интеграции различных уровней бессознательного.

Таким образом, эго в юнгианской теории играет ключевую роль в формировании личной идентичности и в организации психики как целого. Оно является «центром осознаваемой личности», но оно никогда не должно быть сводимо к единственному проявлению личности. Юнг подчеркивает, что эго необходимо для нормальной социальной жизни и самосознания, но для достижения гармонии в жизни человек должен стремиться к интеграции других аспектов психики, таких как тень и самость, не забывая, что эго — это всего лишь один из элементов бесконечно сложной структуры личности.

Тень, как архетип, представляет собой те аспекты личности, которые мы склонны подавлять, отвергать или не осознавать. Юнг глубоко анализирует этот элемент психики, рассматривая его как неосознанные черты, желания, импульсы и инстинкты, которые не соответствуют общепринятым социальным нормам, личной морали или идеалам, с которыми человек себя отождествляет. В отличие от тех аспектов личности, которые мы считаем приемлемыми или положительными, тень включает в себя все те черты, которые мы стремимся скрыть от самих себя или от окружающих, — это не только недостатки и темные стороны, но и скрытые, нереализованные потенциалы.

Ход и процесс обсуждения. Юнг в своей работе *"Психология бессознательного"* пишет: «Тень — это всё то, что мы не желаем признавать в себе и что вытесняем в бессознательное, но что все же продолжает влиять на нашу жизнь». Таким образом, тень — это не нечто исключительное или чуждое, а скорее неотъемлемая часть психики, которая всегда присутствует, даже если мы её не осознаем. В отличие от подавленных аспектов личности, которые могут быть связаны с социальными табу или моральными ограничениями, тень также может содержать в себе скрытые силы, которые человек не признает как свои внутренние ресурсы — например, агрессию, сексуальность или амбициозность.

Работа с тенью, или процесс её интеграции, в юнгианской психотерапии является важной частью личной трансформации. Этот процесс требует большой внутренней работы и

осознания тех сторон личности, которые часто мы предпочитаем не замечать. Принятие своей тени позволяет человеку стать более целостным, а значит, более открытым к новым возможностям и опытам. Интеграция тени — это не просто признание своих слабостей и темных сторон, но и признание, что в них может быть скрыт значительный потенциал для роста и изменений. Тень может раскрыть возможности для творческого самовыражения, развития личности и понимания собственных психологических конфликтов.

Однако этот процесс требует большой смелости и готовности встретиться с тем, что лежит за пределами привычных границ нашего сознания. Принятие тени — это встреча с собственными страхами и внутренними противоречиями, с теми чертами, которые мы привыкли считать неприемлемыми, стыдными или болезненными. В то же время, это открытие для человека новых горизонтов, где он может более глубоко понять свои настоящие желания, потребности и возможности, которые ранее оставались подавленными. Важно понимать, что тень не является чем-то, что нужно просто избавиться или отвергнуть — напротив, это тот источник, с которым нужно научиться взаимодействовать, принимать и интегрировать, чтобы стать более целостной личностью.

Юнг утверждал, что каждый человек носит в своей психике архетипы противоположного пола, называемые Анима и Анимус. Эти архетипы олицетворяют бессознательные образы внутреннего пола, которые оказывают глубокое влияние на личность, ее восприятие себя и других. Анима — это женский архетип в мужской психике, а Анимус — мужской архетип в женской психике. Они не просто отражают физические характеристики противоположного пола, а являются мощными психическими структурами, которые несут в себе скрытые силы, влияющие на поведение, отношения и психологическое развитие.

Анима в мужской психике проявляется через интуицию, эмоциональность, чувствительность и творческий потенциал. Она символизирует те качества, которые традиционно ассоциируются с женственностью, такие как восприятие, эмоциональная отзывчивость и способность к глубоким чувствам. В то время как мужская сторона психики — это часто логика, разум и рациональность, Анима является тем внутренним архетипом, который помогает мужчине понять свою способность к эмоциональной глубине, интуитивному восприятию мира, творчеству и гармонии. Анимус же в женской психике представляет собой мужской архетип, который воплощает рациональность, волю, силу, решительность и способность к логическому мышлению.

Юнг подчеркивает, что Анима и Анимус не просто выражают половые различия, а олицетворяют те глубинные, неосознаваемые стороны личности, которые мы обязаны интегрировать для достижения психологического равновесия. Как и тень, эти архетипы имеют огромный потенциал для внутреннего роста, развития и гармонизации психики. Осознание и интеграция Анимы и Анимуса позволяет человеку прийти к более глубокой и сбалансированной связи с собой, преодолевая ограничения, связанные с его внутренними стереотипами и социальными ролями.

Юнг утверждал, что в процессе психического роста важным этапом является «встреча» с Анимой или Анимусом, когда человек осознает те качества, которые он подавляет или отвергает в себе из-за социальных ожиданий и культурных норм. Это может быть сложный и порой болезненный процесс, так как он связан с необходимостью преодолеть стереотипы и рамки, которые мы накладываем на себя в процессе социализации. Однако интеграция этих

архетипов позволяет не только достичь психологической зрелости, но и значительно улучшить межличностные отношения, ведь каждый из нас носит в себе эти скрытые силы, которые влияют на восприятие противоположного пола и на то, как мы взаимодействуем с ним. Осознание Анимы и Анимуса позволяет человеку более глубоко понять собственные мотивации, а также отыскать баланс между различными аспектами своей личности.

Самость в концепции Карла Юнга — это архетип, символизирующий целостность личности, слияние сознательных и бессознательных аспектов психики, гармонизацию всех внутренних сил, которые изначально могут казаться противоположными и конфликтующими. Это не просто метафора, но основополагающий принцип юнгианской психологии, обозначающий нечто большее, чем просто интеграцию различных психических элементов; это стремление к полному пониманию и объединению всех частей личности, которые раньше могли быть скрыты или подавлены.

Юнг считал, что самость — это конечная цель индивидуации, процесса психологического становления, в ходе которого человек достигает внутренней гармонии и психологической зрелости. Индивидуация для Юнга — это не просто осознание или развитие личности, это путь, на котором индивид стремится к интеграции всех своих внутренних аспектов, включая те, которые обычно находятся за пределами сознания — тень, анима, анимус, а также эго. Индивидуация означает непрерывный процесс осознания и принятия всей палитры человеческой психики, включая её светлые и тёмные стороны.

В своём труде *"Архетипы и коллективное бессознательное"* Юнг пишет: «Самость — это центр психики, который объединяет все противоположные элементы личности и восстанавливает внутреннюю гармонию. Индивидуация — это процесс становления целостным человеком, способным объединить противоположные силы внутри себя». Таким образом, самость, по Юнгу, не является чем-то статичным, завершённым или фиксированным, а представляет собой динамическую точку баланса, которая всегда стремится к интеграции и синтезу. Это не конечная цель, которую можно достичь, а высшая точка эволюции человеческой личности, непрерывно стремящейся к гармонии и целостности. Процесс индивидуации не заканчивается ни с возрастом, ни с внешними достижениями; он является бесконечным, глубоко личным и духовным процессом, в котором каждый шаг приближает человека к более полному осознанию своей собственной уникальной природы.

Процесс индивидуации чрезвычайно сложен и требует глубокого самоанализа. Он сопряжён с осознанием своих внутренних конфликтов, с признанием тех аспектов личности, которые ранее могли быть отвергнуты, и с необходимостью интеграции этих элементов. Это не легкий путь, поскольку часто человек вынужден сталкиваться с собственными страхами, противоречиями, ограничениями и подавленными желаниями, которые долгое время были скрыты от сознания. Индивидуация также включает в себя работу с тенью, анима и анимусом, а также с другими архетипами, которые оказывают глубокое влияние на психику. Осознание их роли в жизни человека позволяет ослабить внутреннее напряжение и достичь гармонии.

Самость, как цель индивидуации, выступает не только как целостность, но и как интеграция полярных сил, как способность интегрировать противоположности: мужское и женское начало, рациональность и интуицию, сознание и бессознательное. Эти архетипические силы, часто противоположные и конфликтующие, становятся необходимыми для создания единой и полноценной личности. Юнг подчеркивает, что самость не является

поверхностным или внешним достижением, а представляет собой нечто более глубокое, как внутреннее ядро, к которому человек приходит в результате длительного и трудного процесса самопознания и самопринятия. Это процесс, в котором не существует «победителей» или «неудачников», а есть лишь развитие, движение вперед по пути личной и духовной зрелости.

Самость — это не просто достижение психической зрелости, но и важный этап на пути к пониманию своей роли в мире, а также своего места в более широкой картине бытия. Это также путь к встрече с трансцендентным «Я», которое не ограничено обычными рамками времени и пространства. Самость связана с ощущением единства с окружающим миром и с другими людьми, а также с внутренним состоянием, в котором субъект воспринимает себя как часть чего-то большего, чем просто личная идентичность. В процессе индивидуации человек приходит к осознанию, что его личность — это не просто набор социальных ролей или культурных стереотипов, а уникальное выражение более глубоких архетипических сил.

Учения Карла Густава Юнга о структуре личности предлагают не только уникальный инструмент для глубокого самопознания, но и философскую основу для психической трансформации, актуальную и в контексте современных вызовов и проблем. Юнг создал теоретическую модель, в которой важнейшими аспектами психики являются элементы, зачастую оставшиеся за пределами сознания: персональные маски, архетипы, такие как тень, анима, анимус и самость. Эти элементы не являются случайными конструкциями, а выражают фундаментальные и бессознательные силы, которые влияют на наше поведение, отношения и восприятие мира.

Самость в юнгианском понимании представляет собой процесс интеграции всех этих элементов в единое целое, а не их статичное слияние в конечный продукт. В современном контексте индивидуации важность этого пути усиливается, поскольку в условиях глобализированного мира и быстрых социальных изменений мы сталкиваемся с многозначной и противоречивой реальностью, которая требует от нас новых способов внутренней гармонизации. Духовные и психические кризисы современности — от одиночества в условиях высокотехнологичного общества до утраты смысла существования и идентичности в условиях постмодернистского дискурса — делают процесс индивидуации особенно актуальным. Этот путь внутреннего становления и самопознания позволяет не только найти личный смысл в мире, но и восстановить баланс, который столь необходим для психологического и духовного здоровья.

Выводы. В заключение можно сказать что концепция **тени**, ставшая центральной в юнгианской психологии, имеет особое значение в наше время. Современная психология, особенно в контексте постпсихоанализа, отмечает важность осознания подавленных и игнорируемых аспектов личности как ключ к преодолению внутренних конфликтов. Тень включает в себя не только наши недостатки и темные стороны, но и те бессознательные силы, которые не были выражены из-за социальных норм или личных ограничений. Признание и интеграция этой тени не является простым процессом, однако оно служит необходимым шагом к целостности и аутентичности. В свете современных психотерапевтических практик, таких как когнитивно-поведенческая терапия и терапия, ориентированная на принятие и осознание, работа с тенью расширяет возможности самосознания и саморазвития.

Юнг, подчеркивая важность **анимы** и **анимуса** как противоположных архетипов в мужской и женской психике, заложил фундамент для размышлений о психо-социальных

ролях и стереотипах, которые оказывают огромное влияние на личность в современном мире. Сегодня, в условиях движения за гендерное равенство и борьбы с традиционными ролями, процесс интеграции анимы и анимуса также проявляется как путь к более гибким и инклюзивным представлениям о личности. Образование, культура и социальные движение, в которых акцент на личностные различия становится все более актуальным, требуют переосмысления роли традиционных архетипов в контексте современных взаимных отношений и идентичностей.

Вместе с тем, **эго** и **самость** как основные структурные компоненты личности в модели Юнга все чаще становятся предметом изучения и обсуждения в контексте постструктуралистских и экзистенциальных подходов. Эго, обладая способностью к осознанию и взаимодействию с окружающим миром, формирует идентичность, но никогда не является окончательным и завершенным понятием «Я». В условиях цифровых технологий и изменения восприятия времени и пространства, эго, скорее, предстает как динамическая точка пересечения различных потоков информации, социальных ожиданий и личных стремлений. Самость же в современном понимании начинает трактоваться как нечто более fluid, постоянно трансформирующееся, не подчиненное жёстким социальным или культурным стандартам.

Процесс индивидуации, который Юнг изначально связывал с процессом объединения противоположных частей личности, обретает новые формы и смыслы в контексте современного мира. В условиях неопределенности, постоянных изменений и социальных изменений, самость остаётся вектором личной целостности и гармонии. Эта идея продолжает развиваться, обогащаясь новыми подходами, которые ориентированы на принятие изменений как внутренней, так и внешней реальности. Индивидуация, как процесс самопознания и самосовершенствования, не сводится к простой интеграции, а становится высшим актом сознания, стремлением к непрерывному самопреобразованию, которое требует от нас готовности противостоять не только внешним вызовам, но и своим внутренним противоречиям.

Путь индивидуации, как предложил Юнг, в современной интерпретации становится не только личным, но и коллективным процессом, в котором через осознание личных архетипов, глубоких психических слоев и новых психосоциальных норм мы стремимся к общей гармонии и благополучию, которые могут быть поняты как создание не только личной, но и социальной целостности.

Список литературы

1. Бабосов Е.М. Карл Густав Юнг. - Минск: Книжный Дом, 2009. – 287 с.
2. Беннет Е.-А. Что на самом деле сказал Юнг. - М.: АСТ, Астрель, 2009. – 192 с.
3. Дикманн Х. Методы в аналитической психологии. - М.: Рон, 2002. – 354 с.
4. Юнг К.Г. Аналитическая психология. - М.: АСТ, 2023. – 380 с.
5. Юнг К.Г. Архетипы и коллективное бессознательное. - М.: АСТ, 2023. – 739 с.
6. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М.: Канон+Реаблитация, 2015. – 363 с.
7. Юнг К.Г. О психологии бессознательного. – М.: АСТ, 2021. – 238 с.
8. Юнг К.Г. Психологические типы. – М.: Харвест, 2020. – 383 с.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 55-63

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 1(575.4):72,01
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_8

"БОЗ ҮЙ": КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ДҮЙНӨНҮ ТААНЫП-БИЛҮҮДӨГҮ ФИЛОСОФИЯЛЫК ЖАНА АРХИТЕКТУРАЛЫК СИМВОЛУ

"БОЗ УЙ": ФИЛОСОФСКИЙ И АРХИТЕКТУРНЫЙ СИМВОЛ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В ПОЗНАНИИ МИРА

"BOZ UY": PHILOSOPHICAL AND ARCHITECTURAL SYMBOL OF THE KYRGYZ PEOPLE IN THE KNOWLEDGE OF THE WORLD

Юсупова Рита Орозбековна
Юсупова Рита Орозбековна
Yusupova Rita Orozbekovna

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет
Associate Professor, Osh State University

"БОЗ ҮЙ": КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ДҮЙНӨНҮ ТААНЫП-БИЛҮҮДӨГҮ ФИЛОСОФИЯЛЫК ЖАНА АРХИТЕКТУРАЛЫК СИМВОЛУ

Аннотация

Бул макалада боз үй кыргыз элинин дүйнөтаанымында өзгөчө орун ээлеген философиялык жана архитектуралык символ катары талданат. Автор көчмөн турмуштун шартында калыптанган боз үйдүн түзүлүшүнө, анын мейкиндиктик түзүмүнө, формасына жана ички уюшуна байкоо жүргүзүп, алардагы философиялык маани-маңызга токтолот. Боз үй адам менен жаратылыштын, коом менен руханий дүйнөнүн ортосундагы гармониянын көркөм чагылышы катары каралат. Ошондой эле, макалада боз үйдүн формасы аркылуу кыргыз элинин космологиялык түшүнүктөрү, тартип жана ыйыктык жөнүндөгү ойлору чечмеленет. Архитектура менен руханий-маданий баалуулуктардын өз ара байланышы кыргыз этнофилософиясынын жана элдик салттуу билиминин негизинде ачылып берилет.

Ключевые слова: боз үй, кыргыз философиясы, дүйнөнү таанып-билүү, көчмөн маданият, салттуу архитектура, символизм, космологиялык түшүнүк, руханий мейкиндик

"БОЗ УЙ": ФИЛОСОФСКИЙ И АРХИТЕКТУРНЫЙ СИМВОЛ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В ПОЗНАНИИ МИРА

Аннотация

В данной статье боз үй рассматривается как философский и архитектурный символ, занимающий особое место в мировоззрении кыргызского народа. Автор анализирует структуру, пространственное устройство, форму и внутреннюю организацию боз үйа, сформированного в условиях кочевого образа жизни, и акцентирует внимание на их философском содержании. Боз үй представлен как художественное воплощение гармонии между человеком и природой, обществом и духовным миром. Также в статье раскрываются космологические представления кыргызов, идеи порядка и священности, заложенные в форме и устройстве боз үйа. Взаимосвязь архитектуры с духовно-культурными ценностями рассматривается на основе кыргызской этнофилософии и традиционных знаний народа.

Ачкыч сөздөр: боз уй, кыргызская философия, познание мира, кочевая культура, традиционная архитектура, символизм, космологическое представление, духовное пространство

Medico-social importance of a healthy lifestyle in shaping the health of students

Abstract

In this article, the boz үу is considered as a philosophical and architectural symbol that occupies a special place in the worldview of the Kyrgyz people. The author analyzes the structure, spatial arrangement, form and internal organization of booz үйа, formed in the conditions of nomadic way of life, and focuses on their philosophical content. The booz үй is presented as an artistic embodiment of harmony between man and nature, society and the spiritual world. The article also reveals the cosmological ideas of the Kyrgyz, the ideas of order and sacredness inherent in the form and structure of the booz үйа. The relationship between architecture and spiritual and cultural values is considered on the basis of Kyrgyz ethnophilosophy and traditional knowledge of the people.

Keywords: boz uy, Kyrgyz philosophy, cognition of the world, nomadic culture, traditional architecture, symbolism, cosmological representation, spiritual space

Ар бир элдин дүйнөнү таануу системасы, маданий баалуулуктары жана руханий дүйнөсү өзүнүн турмуштук шарттарында, табият менен болгон өз ара аракетинде жана тарыхый тажрыйбасында калыптанат. Кыргыз элинин көчмөн жашоо образы мындай таанымдык жана маданий процесстердин өтө бай жана өзгөчө формасын түзгөн. Бул өзгөчөлүк өзүнүн эң таасын көрүнүшүн боз үй феноменинде табат. Боз үй — бул жөн гана турак жай эмес, ал кыргыз элинин жаратылыш менен болгон байланышынын, дүйнөнү иреттөө философиясынын жана коомдук-руханий жашоосунун архитектуралык чагылуусу. Анын формасы, түзүмү жана ички иреттүүлүгү элдик дүйнөтаанымдагы космологиялык түшүнүктөрдү, гармония принциптерин жана жашоонун маңызын камтыйт. Бул макалада боз үйдүн философиялык жана архитектуралык маңызын талдоого алуу менен, анын кыргыз элинин дүйнөнү таанып-билүү процесстериндеги орду каралат. Салттуу билимдердин, элдик символдордун жана мейкиндиктик уюштуруунун негизинде боз үйдүн руханий жана маданий маңызы ачылып берилет [10-11; 12-13].

Эмпирикалык билимдеринде табият мыйзамдарын өздөштүрүп, анын логикалык өңүтүн туура колдонгон объекти бул – «боз үй» деп санасак болот. Таанып-билүүдө «боз үй» элибиздин материалдык жана руханий болмушунун мамилесин түзүп, демейки жашоодо оптималдуулуктун маңызын чагылдырган. «Кыргыздардын материалдык маданиятынын бирден-бир ачык көрүнүшү болуп көчүп-конуп жүрүүгө ыңгайлашкан «боз үй» эсептелген. Ал өзүнө көчмөн архитектура менен элдик прикладдык искусствонун жетишкендигин камтып турат» [9, 105-б]. Бул пикирге ылайык, кыргыздардын кайталангыс архитектуралык жөндөмү которулуп көчүүгө ыңгайлашып, салттуу билимдердеги синергетикалык теориянын идеяларын алып жүргөн баа жеткис мурас болуп саналат. Таанып-билүүдө «боз үйдүн» изилдениши татаал структураны пайда кылган, андагы дисциплинардык байланыштагы эмпирикалык билимдер ачыкка чыкты. «Кыргыздын боз үйү — элдин сергек акылынан чыккан, чебер колунан тамган, теңдешсиз өзүнчө өнөр. Ал – укмуштай айлакердик көркөмдүккө, математикалык так эсепке жана физикалык тең салмакка ээ» [3, 30-б]. Мында салттуу өнөр дүйнөнүн сүрөттөлүшү менен байланышта тастыкталып, табият мыйзамдарына салмактуу жооп берилүүсүн көрүүгө болот. Таанып-билүүдө рационалдуулукта курулган «боз үй», аз убакыттын ичинде тигилип, кайра жыйналуу артыкчылыгына ээ болуп, кыргыздардын салттуу маданиятынын символикалык маанисин чагылдырган. Бул турак-жайдын сыры курулуш каражаттарынын баалуулугунда жана анын кандай максатта тигилишинде жатат. С.М.Абрамзондун изилдөөсү боюнча: «Тоолуу шарттарда көчмөн малчылык менен илгертеден кесиптенген кыргыз уруулары мындай шарттарда өтө эле ыңгайлуу көчмө турактын тибин иштеп чыгышкан. Аны оңой эле чечип, унаага жүктөп, кайрадан тигүү жеңил болгон» [1, 108-б]. Мында кыргыздардын ой жүгүртүүсү сырткы дүйнөнүн реалдуу кубулуштарына дал келтирилип, ар түрдүү табият кырсыктарына жооп катары даярдалган «боз үйдүн» практикалуулугу баса белгиленет. Таанып-билүүдө географиялык чөйрөнү эске алып, талааларда көчүп жүрүүчү уруулар боз үйдү жапыз, ал эми тоолуу жерде бийик формада тигишкен. Анткени шамалдын келүү багытына каралган. Азыр боз үйдүн аналогунда курулган турак-жайлар кайталанбас коомдун талабына дал келген, табият кубулуштарына туруштук берген туруктуу жашоо объекти болуп саналууда.

Боз үйдү жер которуп ташыган ат жаныбары байыркы эле эмес, азыркы кыргыздардын да жан жолдошуна айланган. «Боз үй менен жылкы бир катарда туруп, гунндарды, түрктөрдү, кыпчактарды, монголдорду жана биздин ата бабаларыбызды Дунайдан баштап Сары денизге

чейинки (аянты боюнча Рим империясынан үч эсе чоң болгон) аралыкта кыска убакыт аралыгында жайгаштырууда чоң мүмкүндүк түзгөн» [6, 33-б]. Изилдөөчүнүн көз карашына таянып, таанып-билүүдө алмустактан жылкыны колго үйрөтүп, жүк ташууда пайдалануу, турак-жайды которуп туруу күчүн жеңилдеткен. Көчмөн маданиятында узун жолун кыскартып, жашоого жайлуу жерлерди тандоого өбөлгө түзгөн. Ошондуктан элдик оозеки чыгармаларда «Аты жоктун буту жок», «Ат адамдын канаты» деген макалдар бекеринен айтылып калбагандыгын белгилөөгө болот.

Д. Кулубаеванын макаласында, археологиялык казуулардан улам конус түрүндөгү чопо алачыктын сөлөкөтү табылып, б.з.ч I кылымдын экинчи жарымында Түштүк Сибирде жана Борбордук Азияда жашаган көчмөн элдерде колдонулгандыгы тастыкталат. Ошондой эле ал темир дооруна таандык болуп, окумуштуулардын изилдөөлөрү боюнча, түрк элинде биздин эранын V кылымында пайда болгон. Таанып-билүүдө андагы керектелүүчү бөлүктөрдүн оңой тигилип, чечилиши, боз үйдүн алачыктан артык тургандыгын далилдеген. Евразиянын талааларында кеңири тарап, «түрк боз үйү» делинип калышы Орто кылымдын илимий булактарында, өзгөчө Ибн Фадландын «Волгалык булгарларга саякат» деген ишинде «түрк купол турак жайлары» деген түшүнүктөр «боз үйгө» окшоштукту берген» [6, 34-б] деген интерпретациясы аркылуу белгиленет. Демек, дүйнөнү таанып-билүүдө боз үйдүн пайда болушу, кыргыздарда металл иштетүү дооруна б.з.ч. VII-I кылымдарга тектеш экендигин байкай алабыз. Ошондуктан боз үйдүн байыркылыгына карабай, аксиологиялык маңыздагы элементтери муундан-муунга өтүп, кайталанбастыгы сакталып, кайрадан коомдун өнүгүүсүнө айкалыштырылып мега шаарларда колдонулуусу, дүйнөдөгү адамдардын кызыгуусун арттырууда.

Дүйнөнү таанып-билүүдө элдик оозеки чыгармаларда боз үйдүн универсалдуулугу, сапаттык өзгөчөлүгү ар дайым жарыяланып келген. Бирок кээ бир чыгармаларда муну эскичиликтин керексиз, туруксуз белгиси катары каралган жери да жок эмес. Ч. Айтматовдун «Гүлсарат» повестинин, баш каарманы Танабай жаш кезинде комсомол жыйынында «Эскиче жашоо жоюлсун!» деген ураан чакырып, боз үйдү «тап катары» жоюп жиберүүнү колдогон. Кийин көчүп-конуп жашаган малчынын боз үйү жок, көргөн күнү куругудай болуп, Танабай өзүнүн туура эмес айтканын мойнуна алат [2, 24-б]. Дүйнөнү таанып-билүүдөгү мындай метафизикалык көз караштар, 1917-жылы болуп өткөн революциядан кийинки калып калган нигилисттик идеологиянын орун алуусу аркылуу түшүндүрүлөт. Ошентип таанып-билүүдө салттуу билимдерди мурунку, колдонууга жараксыз элемент катарында түп ордунан сүрүп салууга мүмкүн эмес экендигин күнүмдүк турмуштагы керектөөлөр күбөлөйт.

Таанып-билүүдө боз үй жөнүндө «Манас» эпосунда көптөгөн маалыматтар камтылган. Далил катары анын үзүндүсүнө токтололу:

Үйдү үйгө кабыштап,
Учкаштырып тикпеңер,
Айылдын көркү бузулат.
Сыйра тиккен шамга окшоп,
Илгери кийин билинбей,
Жаккан оту көрүнсүн,
Тегерек тартып түз консун,
Арасын ийрип кең консун,

Сыдыргыдай түз консун [7, 256-б].

Бул саптарда боз үйдү жерге тигүүгө терең маани берилген. Таанып-билүүдө боз үйлөрдүн арасындагы аралыктын сакталышы менен жайгаштырылышы өз ара мамилеге жана нерселик иш-аракеттерге багытталган. Мында уруунун ынтымагы жана бири-бирине кол сунуу идеяларына бириктирилиши жатат. Ушул эле аймакта үйлөрдүн ортосунда өзгөчөлөнүп ак түстө тигилген үй ээси жамаатта негизги ролду ойногон. Ал уруу башчы атка ээ болуп, ошол топтун көйгөйлүү маселелеринин чечилишине көмөк көрсөтүп, акылы менен элди бириктирип, уюштуруп турган. Бул баатырдык эпостордо көп кездешет, ал үйдү «Ак ордо» деп атап коюшкан. Ак койдун жүнүнөн кылдаттырылып, аппак борго бордотулуп, ак кийизден жасалгандыгы үчүн «Ак ордо» деп аталган. Ал эми ортого тигилген «Ак ордонун» айланасындагы боз үйлөрдүн иреттүүлүгү бирдей болсун үчүн атайын аркан менен ченегендиги өзгөчө ой жүгүртүүнү жаратат [3, 32-б]. Таанып-билүүдө кыргыз үйлөрүнүн ортосунда аралыктардын салттуу адатта сакталышы, отурукташкан айылдын көркүн бузбоо жана ар бир түтүндүн тиричилигине байланыштуу бөлүнгөн чөйрөсү бар экендигин билдирүү максатында каралган иш-аракет болуп саналат.

Таанып-билүүдө боз үйдү куруунун илимий теориялык аныктыгы арбын. Кыргыз эли эмпирикалык билимдердин жардамында бороон-шамалдын күчүн азайтуу үчүн, боз үйдү цилиндр формасында курушкан. Бул форма аэродиномиканын мыйзам ченемдүүлүктөрүнө ылайык келишин ата-бабаларыбыз туюмга таянып иликтешкен. Боз үйдү курууда туруктуу тең салмакты кармап туруусу шарт, анын оордук борбору мүмкүн болгон абалдардын баарысынан төмөн болууга тийиш экендиги эмпирикалык деңгээлде толук эске алынган десек жаңылышпайбыз. Таанып-билүүдө бул мыйзам толук аткарылуусу үчүн, математикалык так эсеп колдонулуп, боз үйдүн жыгачын «он эки канат», «сегиз канат», «алты канат», «төрт канат» деп бөлүшкөн. Үйдүн уук, кереге, түндүк, босого таяк, каалга, бакан сыяктуу негизги жабдууларын даярдоодо салмактуулукка көңүл бурулган. Керегенин жасалышындагы жыгачтын ийри болушун эсепке алып, бабаларыбыз симметрия кубулушуна маани берген. Дүйнөнү таанып-билүүдө көчмөн кыргыздар географиялык чөйрөнү өздөштүрүшүп, табият кубулуштарынын өз ара тыгыз байланышы, алардын детерминанты экендигин сезе билишкен. Ошондуктан таанып-билүүдө так илимдердин теориялык мазмунунан (физика, математика, астрономия, химия, биология ж.б.у.с.) сабаты жок болсо да, алардын дүйнөнүн сүрөтүн элестетүүдөгү, сергек акылы табияттын мыйзамын үйрөнүүгө өбөлгө түзгөн.

Таанып-билүүдөгү боз үйдү курууда керектелүүчү ар бир бөлүк өзүнчө спецификалык билимди талап кылган. Башкача айтканда, демейки байкоо системасынын жыйынтыктарына ээ болуп, салттуу билимдердин маңызын берген. Бул процесс муундан-муунга өтүп келген билимдердин илимий герменевтикаланышында, дисциплиналар аралык изилдөө объектилеринин санын арбытат. Ошондой эле көп жактуу илимий талдоого багытталат. Таанып-билүүдө боз үйдүн баалуулугун түшүнүп, даңазалоодо коңшу элдер да четте калган эмес. Муну VIII кылымда Таң доорунун жашоочусу, кытай акыны Бо-Цзюйинин «Боз үй» аттуу ырында анын артыкчылыгын баалап, чебер кол өнөрчүлүктүн такшалган жөндөмүнөн жаралган табылга экендиги тастыкталган:

Болбойт экен дубал, бурчу боз үйдө.
Бирок ичи жайлуу, жылуу мемиреп.
Боз үйүмдү бороон уруп кете албайт,

Кийизинен бышырылып басылган
Нөшөрлөгөн жамгыр суусу өтө албайт,
Айлуу түндүн көркүн ачып атайын,
Көк боз үйүм жакшынакай жарашык.
Жүн кийизди кыроо баспайт түк дагы
Кыш-кыроодо күн бүркөлсө түнөрүп.
Жылуулугу жан жыргатып көшөлтүп
Жерге тегиз мамык талпак төшөлгөн [5, 82-б].

Бул саптарда боз үйдүн жасалышынын практикалык мааниси чагылдырылган. Таанып-билүүдө борпоң, көпшөк нерселердин жылуулук өткөрүмдүүлүгү төмөн экендиги физика илиминен белгилүү. Кыргыз боз үйүнүн басымдуу бөлүгү кийиз, жаныбардын терисинен турган. Кийиздин жамгырдын суусун жана суукту өткөрбөй кармап турушу, көчмөндөрдүн жашоосунда жогорку баага татыктуу болгон. Ал эми жаныбардын терисин кышында боз үйдүн босогосун тосууда, ичин жылуулоо, кээде анын жасалгаланышында пайдаланышкан. Кийиз кышында ички жылуулукту камсыздап, жайында салкын болуп турган. Боз үйдүн негизги курамына кирген кийиздин даярдалышы, көп энергияны талап кылуучу эмгек экендиги муундан-муунга калтырылган салттуу билимдерде маалымдалат. Анын үстүнө айыл жергесиндеги жашоочулар муну жакшы билишет. «Кийиз уютуу үчүн чеберлер кылчыктуу күзгү жүндү тандашат. Уютулуучу жүн кыска болушу зарыл. Узунун кыркып-кыркып кыскартат. Талпакта аябай сабаланган жүндү токулган чийдин үстүнө белгилүү өлчөмдөгү калыңдыкта тарамдап жаят. Кайнак сууну текши сээп, аркан-жип менен аябай чырмап таңат да, бир топ адам тепкилейт. Чийдин арасынан күрсүйүп-күрсүйүп жүн чыга баштаган чакта гана кийизди тепкилөөнү токтотот» [3, 50-б]. Бул аракеттер таанып-билүүдө жүндүн бири-бирине тыгыз жайгашып, анын бөлүктөрүнүн бүтүн формага ээ болгонго чейин кайталанат. Кийиздин кездеме сапатына ээ болушу, колдонууга даяр белгисин көрсөтөт.

Илимий таанып-билүүдөгү изилдөөлөрдө «Боз үйдүн» уникалдуулугу – ага уулуу курт-кумурскалардын жакындай албагандыгы далилденүүдө. Себеби боз үйдүн кийизи койдун жүнүнөн даярдалып, бул жаныбарлар курт-кумурскалар менен азыктанышат. Ошондуктан кийиздин жытынан курт-кумурскалар качышат деген маалыматтар жок эмес.

Боз үйдүн кийизи өрткө чыдамдуу келет. Таанып-билүүдө эмпирикалык билимдерден, боз үйгө чагылгандын түшкөн эместиги белгиленет. Анткени анын жасалгалоосунда бир да металл иштетилген эмес. Ошондой эле элибиз байыртадан үйдүн эшигин күн чыгыш тарапты каратып тигишкен, ал эми түндүгү жарык берүүчү жана түтүн чыгарылуучу боз үйдүн бөлүгү болуп саналган. Түндүк тирүүлүктүн, жашоонун маңызы болгон. Түн ортосу жылдыздарга көз салып, байкоо жүргүзүп, асман мейкиндигине таңданып, кыялдануунун жана прогноздоонун картинасына айланган. Ошондуктан кыргызда «түндүгүң түшпөсүн», «түндүгүңдөн түтүн буласын», «бир түндүктөн күн көр» деген философиялык көз караштагы накыл кептер арбын айтылган.

Боз үйдүн жыгачын коздоодо, түрдүү түстөгү боёкторду даярдоо ыкмаларын изденишип, минералдардан жасалган кошулмаларды, өсүмдүктөрдөн алынган түстөрдү колдонушкан. Мисалы, жошо кызгылт, күрөң же кочкул түстүү топурак, чопо сыяктуу курамы минералдардан турган зат болуп эсептелет. Жошо боёгу жыгачтын структуралык бузулуусун алдын алып, андан жасалган буюмдун канчалык көп пайдаланылганына карабастан, жалтырак

түсүн жоготкон эмес. Жошо көбүнчө таштардын боорунан жана жошолуу булактарда болот. Таанып-билүүдө анын сырткы катуу катмары алынып салынып, ички таза бөлүгүн сууга эритип, кездемеге жугузуп жыгач бетине сүртүлөт. Бул боёкту жугузбоо үчүн, койдун боору, көк боору же жылуу каны пайдаланылган [3, 35-б]. Мында боёктун сапаты сакталып, жылтырак түс берип турган. Жыгачка сүртүлгөн жошо көк боор, жылуу канды өзүнө сиңирип алып, боёлгон буюмдун көп жылдык функциясын шарттаган. Таанып-билүүдө көк боордун ордуна ун, жарма менен ачытылып колдонулгандыгы да айтылат.

Ал эми элдик кол өнөрчүлүктө териге, жүнгө, кездемеге түс берүүдө, өсүмдүктөрдөн алынган ар кандай боекторду иштетүүнүн салттуу тажрыйбалары муундан-муунга берилип келген. Таанып-билүүдө кыргыздардын кооз түстөрдү тандоосу, тоолуу жана адырлуу түздүктөрдөгү флоранын түрдүүлүгүнө оптимисттик маанайда карап, алардын эстетикалык табитинин өрчүшү менен түшүнүүгө болот. Байыркы кыргыздардын күнүмдүк үй-тиричилигинде буюмдардын кооздолушунда, түстөрдүн түрдүүчө колдонулушун байкоого болот. Мында жүндү, кездемени сары өңгө келтирүүдө көбүнчө чычырканактын тамыры, тоо гүлдөрү пайдаланылган. Ышкындын кургатылган тамырынан кочкул сары, чие чөптүн тамырынан кызыл, пияздын кургак кабыгынан кызгылт сары, козу кулактын жалбырагынан кочкул кызыл, карагайдын кургатылган кабыгынан жана шилбинин кургатылган кабыгынан сары түстөрүн алышкан. Таанып-билүүдө боёк даярдоонун чебер адистери өсүмдүктөрдүн сабагын, тамырын, жалбырагын жана кабыгын кечки убактарда жыйнаган. Түштөн кийин жыйналган өсүмдүк бөлүктөрү сапаттуу болушун, кыргыздар эмпирикалык билимдеринин негизинде аныктай алышкан. Өсүмдүктөрдөн жыйналган боёк каражаттары күн тийбеген, көлөкө жерлерде кургатылган. Мындан башка жергиликтүү өсүмдүктөрдөн – ышкын, чүкүрү, анар, жапайы тал, карагай өсүмдүктөрү колдонулган [3, 38-б].

Дүйнөнү таанып-билүүдө кыргыз эли мекендеген географиялык чөйрө дээрлик баалуу өсүмдүктөргө бай келет. Ошол флора системасынын дарылык касиетин, боёк алууда, тоют катары колдонуу чөйрөлөрүнүн кенен мааниси, бизге жеткирилген энциклопедиялык мурас болуп саналат. Таанып-билүүдө составдык бөлүгү боёкторго ээ болгон бир нече дарак мөмөлөрүн атоого болот: «грек жаңгагынын жалбырактарында юглондо жеңил кычкылдануучу α-гидроюглон, β-гидроюглон, флавоноиддер, аскорбин кычкылы В1,Р витаминдери, ийлөөчү заттар, каротин, боёочу заттар жана эфир майлары кармалат. Кара арчанын жалбырактарында, кабыгында жана жетиле элек тобурчактарында боёочу заттар бар. Ошондой эле саур арча жана карагай арчанын мөмөсүндө кант жана боёочу заттар дагы бар» [8, 218-б] деген изилдөөлөр тастыкталат. Демек, таанып-билүүдө кыргыздардын ар түрдүү түскө болгон кызыгуусу, табият сулуулугун жашоодо реалдуу чагылдыруу аракетинен келип чыккан десек жаңылышпайбыз. Ошондой эле жаратылышты адекваттуу чагылдыруу аракетинин далили десек болот. Илимий таанып-билүүдө «этно-ландшафтык» детерминация байланышы иликтенет. Чыгыш таануучу Л.Н.Гумилёвдун ою боюнча, географиялык шарттар аймактын жашоочуларын изденүүгө түртүп, анда жүрүм-турумдун этникалык стереотиби деп аталган, адаптивдүү ыктарын калыптаган [4, 39-б]. Автордун пикирине ылайык, сырткы чөйрөнүн таасири адамдардын эволюциясында чоң роль ойногондугу баарыбызга маалым. Ар бир улуттун таанып-билүүсү, дүйнөгө көз карашы, алар жайгашкан географиялык шартка байланыштуу болот. Таанып-билүүдө табияттын кооздугуна, кубулуштарына таңыркоо сезимдери элдик оозеки чыгармаларда сүрөттөлгөн. Муундан-муунга өтүп келген

кайталанбастык сапаттагы салттуу билимдер, коомдун өнүгүүсү үчүн жаңы альтернативаны тандап алууда салымы чоң деп айтуу ынанымдуу.

Боз үй — кыргыз элинин көчмөн маданиятынын көп кырдуу чагылышы катары, жалаң гана турак жай катары эмес, руханий, философиялык жана социалдык түзүлүштү символдоштурган уникалдуу архитектуралык форма болуп саналат. Анын тегерек формасы — ааламдын биримдиги, ортосундагы түндүк — космостук туруктуулуктун символу, ал эми ички иреттүүлүк — коомдун, үй-бүлөнүн, жаратылыш менен болгон өз ара мамиленин түзүлүшүн таанытат.

Заманбап философиялык жана антропологиялык изилдөөлөр боз үйдү мейкиндик катары эле эмес, дүйнө таануунун тартиби катары чечмелеп жатышат. Учурдагы символдук интерпретация, структуралисттик жана герменевтик мамилелер боз үйдү “коддолгон мейкиндик” катары кабыл алып, анын ар бир элементи элдин тарыхый эс тутумуна жана дүйнө таанымына байланыштуу экенин баса белгилешет.

Мындан тышкары, XXI кылымдагы архитектуралык жана экологиялык ой жүгүртүүлөр да боз үйгө жаңычыл көз караш менен карап, аны жашоого ыңгайлуу, экологиялык жактан туруктуу жана маданий өзгөчөлүккө бай модель катары баалап жатышат. Бул салттуу турак жай формасы улуттук аң-сезимдин символу болуу менен бирге, келечектеги маданий идентификация жана экологиялык архитектура үчүн да зор потенциалга ээ.

Ошентип, боз үйдү кыргыз элинин дүйнөнү таанып-билүүсүндөгү философиялык жана архитектуралык символ катары изилдөө — салттуу билимдерди, руханий баалуулуктарды жана заманбап илимий көз караштарды айкалыштыруу аркылуу улуттук мурасты тереңирээк түшүнүүгө жол ачат.

Адабияттар

1. Абрамзон, С. М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. — Бишкек: «Кыргызстан – Сорос» фонду. — 1999. — 896 б.
2. Айтматов, Чыңгыз. Чыгармаларынын жыйнагы. — Бишкек: Бийиктик. —2008. — 2-т.: Повесттер, аңгемелер. — 432 б.
3. Акматалиев, А. Кыргыздын кол өнөрчүлүгү: колдонмо. — Бишкек: Кыргызстан. — 1996. — 328 б.
4. Гомбожапов, А. Д. Кочевые цивилизации Центральной Азии в трудах Л. Н. Гумилева. — Улан-Уде: Изд-во БНЦ СО РАН. — 2010. — 148 с.
5. Жусупов, К. Байыркынын издери. — Бишкек: Турар. — 2017. — 448 б.
6. Кулубаева, Д. Кыргыз боз үйүнүн келип чыгышы же алачыктан боз үйгө чейинки жол // Гуманитарные проблемы современности: науч. тр. молодых ученых. — Бишкек. — 2013. — Вып. 17. — 33-36-б.
7. Манас: кыргыз элинин баатырдык эпосу / Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. — Бишкек: Кыргызстан. — 1995. – II - китеп. — 448 б.
8. Саша Айзенман, Давид Э. Зауров, Кайыркул Т. Шалпыков, Лена Струве. Орто Азиянын дары өсүмдүктөрү: Өзбекстан жана Кыргызстан. — Бишкек: [б-сыз]. — 2014. — 432 б.

9. Тогусаков, О. А. Кыргыздардын каада-салттарынын онтологиясы. — Бишкек: [б-сыз]. — 2016. — 192 б.
10. Курбанбаев, К. А. Кыргыздардын жасалга-колдонмо өнөрүндө философиялык идеялардын чагылдырылышы / К. А. Курбанбаев, Д. А. Ыразаков, Б. М. Ашыралиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 303-310. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_303. – EDN DFNXWQ.
11. Райимбердиев, Ы. А. Оюн аркылуу этнодидактикалык билим берүүдө ата-эненин ролу / Ы. А. Райимбердиев, Ж. Ж. Максутова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 450-458. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_450. – EDN JPIQEQ.
12. Курбанбаев, К. А. Кыргыздардын жасалга-колдонмо өнөрүндө философиялык идеялардын чагылдырылышы / К. А. Курбанбаев, Д. А. Ыразаков, Б. М. Ашыралиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 303-310. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_303. – EDN DFNXWQ.
13. Мамытова, А. Б. Этнографические исследования культуры кыргызского народа в период Кокандского ханства: основные черты и акцент / А. Б. Мамытова, Ч. Т. Сатыбалдиева, А. Б. Исраилова // Вестник Ошского государственного университета. История. – 2024. – № 1(4). – С. 174-185. – DOI 10.52754/1694867X_2024_1(4)_22. – EDN SQAWOR.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 64-70

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 37.015
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_9

ЗАЛКАР МАНАСЧЫ ЖУСУП МАМАЙ

ЖУСУП МАМАЙ – ВЕЛИКИЙ СКАЗИТЕЛЬ ЭПОСА “МАНАС”

JUSUP MAMAI THE GREAT MANASCHI

Итигулова Ж.К.
Итигулова Ж.К.
Itigulova Zh.K.

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет
Dr., Associate Professor, Osh State University

Сагынбай кызы Айымгүл
Сагынбай кызы Айымгүл
Sagynbay kyzy Aiumgul

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
master’s student, Osh State University

ЗАЛКАР МАНАСЧЫ ЖУСУП МАМАЙ

Аннотация

Кытайдын Шинжаң аймагындагы Кызыл-Сууну кыргыз облусу кылып жүздөгөн кыргыз мекендеп калган. Биз сөз кыла турчу залкар манасчы маркум Жусуп Мамай атабыз, макалада анын басып өткөн өмүрүнө, рухий мурасына кайрылабыз. Арийне, өзүнүн өткөнүн, бабалардын тарыхын, маданий мурасын билбеген, аны унуткан элдин келечек тагдыры тайкы болорун турмуш практикасы көргөзүп келет. Доор жаңырса өткөн тарых биротоло жиксиз жоголбойт, анын баа-баркын чындап билсе, кадырына жетсе, кийинки муунга баа жеткис кенч, даңгыр жол экенин айтабыз.

Ачкыч сөздөр: Үркүн, Манас, эпос, маданият олуя, мурас, аян, санжыра

ЖУСУП МАМАЙ – ВЕЛИКИЙ СКАЗИТЕЛЬ ЭПОСА “МАНАС”

Аннотация

В районе Кызыл-Суу в Синьцзяньском регионе Китая обосновались сотни кыргызов, сделав его кыргызской областью. В данной статье мы говорим о легендарном сказителе эпоса «Манас», покойном Жусупе Мамае, обращаясь к его жизненному пути и духовному наследию. Действительно, жизненная практика показывает, что народ, который не знает своего прошлого, истории предков и культурного наследия, и забывает об этом, сталкивается с неопределённым будущим. Но даже если времена меняются, история не исчезает бесследно, если её истинную ценность осознают и уважают, она становится бесценным наследием и верной дорогой для будущих поколений.

Ключевые слова: Уркун, Манас, эпос, культура, наследие, божественное видение, родословная

JUSUP MAMAI THE GREAT MANASCHI

Abstract

Hundreds of Kyrgyz people have settled in Kyzyl-Suu, making it a Kyrgyz region within China’s Xinjiang province. In this article, we discuss the legendary Manas epic teller, the late Jusup Mamai, reflecting on his life and spiritual legacy. Indeed, life experience shows that a nation that forgets its past, its ancestors' history, and its cultural heritage faces an uncertain future. Even as times change, history does not completely disappear; if its true value is understood and appreciated, it becomes an invaluable treasure and a clear path for future generations.

Keywords: Urkun, Manas, epic, cultural sage, heritage, divine vision, genealogy

Дүйнөдөгү даректүү жазмаларда байыркы деп бааланган уюткулуу кыргыз эли эзелтен оозеки чыгармаларга, тарыхый, адабий мураска бай. Бери дегенде жыйырма үч кылымдан ашуун жол баскан рухий маданиятыбыз кээде ташыгын дайра болсо, кээде соолуган булак болуп кемиди, каргашалуу кездерде далайынан кол жуудук, кыйласы бизге жетпеди. Оюбузду далилидеш үчүн мындан кылым ашык мурдагы окуяларды, биздин тарыхка, маданиятка болгон олку-солку көз караш, осол мамилени жана мүчүлүшүктү эске алалы. Тарых күбө, ошол апаат жылдарда бабалардын санжырасын, тарыхыбызды, маданиятыбызды, мурастарыбыздын далайын жоготтук [7; 8; 9].

Көрсө мезгил оомал-төкмөл экен, доор жаңырып өткөн тарых биротоло жиксиз жоголбойт экен, анын баа-баркын чындап билсе, кадырына жетсе, кийинки муунга баа жеткис кенч, даңгыр жол экенин таанытууну ушул илимий макаланын актуалдуулугу катары белгиледик. Арийне, өзүнүн өткөнүн, бабалардын тарыхын, маданий мурасын билбеген, аны унуткан элдин келечек тагдыры тайкы [10; 11; 12; 13].

Кыргыз элинин орус падышалыгынын колониялык саясатына каршы улуттук-боштондук күрөшү-Үркүн, ал кыргыз элинин тарыхында кайгыруу менен эстелет... Орус империясы Орто Азияда колониялык саясат жүргүзүп кыргыздар орус падышасынын бийлигин таанып, анын буйрук, жарлыктарын аткарууга аргасыз болушкан. Падыша өкмөтү аймакты башкарууда жергиликтүү элдердин түпкү кызыкчылыктарын эске албай, колониялык саясатын күчөтүп, Кыргызстандын түндүгүнө Борбордук Россиядан орус, украин дыйкандарынын көчүп келе башташы калктын нааразылыгын барган сайын күчөтүп, көтөрүлүүгө аргасыз кылган.

Жети-Суу облусунда 38 миң түтүн, же 150 миң адам каргашага учураган, көтөрүлүш жеңилүү менен аяктаган, анын негизги себеби даярдыктын жоктугу, бирдиктүү жетекчинин болбогону, өз ара байланыштын солгундугу жана курал-жарактын да жетишсиздиги болгон. Падышалык аскерлер, тескерисинче согуштук машыгуусу да, куралдануусу да жагынан артыкчылык кылган.

Жеңилип калганына карабастан, көтөрүлүштүн тарыхый мааниси зор. Кыргыз эли Ата Журтун бошотуу үчүн, өз алдынчалык үчүн көтөрүлүшкө чыккан. 1916-жылдагы кайгылуу окуя – кыргыз элинин улуттук-боштондук кыймылдарынын эң ириси. Ал элдин эсинде «Үркүн» деген ат менен түбөлүккө сакталып калды... Канчалаган кыргыз Жер бетинде:

Асмандан жамгыр болуп төгүлдүк биз,
Дүйнөгө ак калпакчан көрүндүк биз.
Чөп болдук жер тандабай өсө берген,
Булуттай аалам кездик, сөгүлдүк биз.
Маркасын издеген марал,
Боор эзип боздогон каймал.
Манастан айрылып кыргыз,
Тагдырга көз салат жал-жал, [1. 37б]-

болуп аалам кезип, жер тандабай Кытайдын Шинжаң аймагындагы Кызыл-Сууну кыргыз облусу кылып мекендеп калган. Биз сөз кыла турчу залкар манасчы маркум Жусуп Мамай атабыз, анын рухий мурасына кайрылуу, андан сабак алуу иштин максаты.

Ал 1918-жылы Кытайдагы Кызыл-Суу кыргыз автономиялуу облусунун Акчий районуна караштуу Карабулак айылынын Мергеч кыштагынын Атжайлоо деген жеринде туулган. Ал Какшаалдагы чериктердин Кызыл тукум уруусунан болгон. Жусуптун атасы Мамай бардар, оокаты тың адамдардын бири болгон. Мамай аксакал Мекеге барып, Ажы да болуп келген. Жусуп Мамай кичинекейинен эле зирек, зээндүү болуп чоңойгон. Атасы Мамай аны алты жашында эле айылдагы Ыстам Кожо аттуу молдонун колуна кат үйрөтүүгө берет. Жусуп бат эле кат таанып, китеп окууга жетишкен. Анын агасы Балбай ошол мезгилде Кытайдагы кыргыздардын арасында «Манас» эпосун жыйноо, дастандын ар кандай варианттарын топтоо иштери менен алектенген саналуу гана манас таануучулардын бири болгон. Жусуп Мамай эпосту Балбай Мамайдын топтогон материалдары боюнча үйрөнгөнүн мындайча эскерген:

- Балбай агам экөөбүз бир ата, бир энеденбиз. Мен ал 21 жашка чыкканда туулган экенмин. Балбай агам 6-7 жашында молдого окуп, кат таныган. Ал «Манасты» андан-мындан сурап, дастанды үйрөнүп, жазып, топтоп жүргөн. 1916-жылдагы Үркүн мезгилинде бул жакка Кыргызстандан Саякбай, Сагымбайлар да келген. Ошол арада Кытайга келген «Манасты» билемин деген киши канча болсо, эрикпей ошолордун баарынын артынан жүрүп, кара сөз менен болсо да жазып алган. Бул жактагы чоң манасчылардын айтуусунда да жазган. Мен ошол агамдын жазгандары боюнча «Манасты» үйрөнгөнмүн [2].

Манасчынын айтымында, аны атасы молдого берип жатканда Балбай анын молдолукка үйрөнүшүнө каршы болгон. Анткени, ал зирек өсүп келе жаткан Жусуптун манасчы болушуна тымызын үмүт байлап, Балбай Жусупту кийинчерээк молдолук окуусунан чыгарып алып, «Манастын» өзү жыйнаган варианттарын үйрөтө баштайт. Жусуп Балбай берген «Манастын» кол жазмаларын окуп, үйрөнүүгө жан дили менен киришет. Жайдын ысык күнү болобу, кыштын кычыраган түнү болобу, Жусуп шамчыракты коюп алып, эпосту кунт коюу менен окуп, окуялар анын көңүлүндө жатталып кала баштайт. Атасы Мамай менен энеси Бурул да кенжетайын олтургузуп алып, «Манасты» окутууну жакшы көрүшкөн. Алгач, Балбай инисин дастандагы башкы кейипкерлер менен тааныштырып, айрым окуяларды жаттата баштаган. Ошону менен бирге, Балбай эпосту айтуунун чеберчилигине, ыкмаларына үйрөткөн. Бул жөнүндө Жусуп Мамай мындай деген:

- Мен «Манасты» айта баштаганда эле, агам дыкат кыла турган нерселерге көңүлүмдү бура баштаган. Ал «Манасты» айтып жатканда, башка нерселерди айтып, кошуп жибербе, азаптуу окуяларды айтканда муңдуу үн менен айт, эркектерге келгенде эркекке ылайык, аялдарга келгенде аялга ылайык абал менен айтып жүр деген сыяктуу таалимин берген эле [2].

Манасчынын айтымында, ал «Манасты» жатка айтууну 10 жылга жакын убакытта үйрөнгөн. Жусуп Мамай «Манасты» эл алдында дароо эле айтып чыккан эмес. Ага атасы «жашың 40ка жеткенче, «Манасты» эл алдында айтпай тур» деген керээзин айткан экен. Бирок, Жусуп буулугуп, «Манастын» саптары оюнан кетпей койгон учурларда эч ким жок ээн талаага барып, буркан-шаркан болуп, дастанды айтып, көксөөсүн басып алчу экен.

Кытайлык манас таануучу Нооруз Үсөнаалы Жусуп Мамайдын башка манасчылардан болгон айырмачылыгы жөнүндө мындай дейт:

- Менин пикиримде, Жусуп Мамайдын манасчылыгынын бир өзгөчөлүгү – «Манастын» кийинки урпактарын кошуп айткандыгында. Башка манасчылар «Манас», «Семетей», «Сейтекти» эле айтышат. Экинчиси – ал өзү сөзмөр, акындыгы бар болгондугу үчүн жөндөмдүүлүгүнө жараша эпостун чөлкөмүн кеңейтип айткандыгы. Ошондой эле көркөмдүк жагынан «Манасты» башка манасчыларга салыштырмалуу бир кыйла жогору айтат[3. 96 б].

Куйма кулак, зээндүү, тунук көкүрөк болуп чоңойгон Жүсүп Мамайдын да «Манас» айтып калышына аян берүү себеп болгон, анын айтымында, эң алгачкы ирет ал он жашында Ырамандын Ырчы уулунан аян алат. Түшүндө жайдак буурул атка тердик салып минген кара чаар, оозу өтө эле чоң киши алдында пайда болот. Жүсүп атчан кишинин жанына барып, анын атынын суулугунан кармайт. Ошондо кара чаар киши: «Эй бала, жакшы билип ал, тээтигилерди көрдүңбү?» - дейт, Жүсүп ал көрсөткөн жакты караса, эки боз атчан киши жанаша турган экен, экөө тең кутпа жакты карап, ак чапанчан болуп турган, алардын артында дагы жанаша эки атчан киши турган болот. Бирөөнүн мингени кара көк ат, бирөөнүн мингени сары ат экен. Алардын белдери курчалуу , эң арка жагында бир ачык кызыл ат минген киши турган имиш. Ошондо баштапкы кара чаар чоң киши Жүсүпка кайрылып, атчан адамдарды тааныштырат:

-«Тээтиги эң алдында турган эки киши – Манас менен Бакай. Алардын аркасындагылар - Алмамбет менен Чубак. Ал эми тиги эң артында турган атчан – Сыргак болот. Мен Ырчы уул болом. Ажыбай аркада калды». Артына кылчайып карайын дегенчекти болбой, Жүсүп ойгонуп кетсе, түш экен. Баатырлар Жүсүпка аян бергендигин билгенден кийин атасы Мамай айылдагыларды чакырып, бир козу союп, элдин батасын алат. Ошондо атасы уулуна:

-«Манас деген тирүү олуя, жаш адам жакшы-жаман иштерге жолугат. Кырк жаштан өтмөйүнчө «Манас» айтпа», - деп акыл-насаатын айтат. Атасынын сөзүнөн чыкпай, «Манасты» эл алдында айтпай жүргөнү менен, уктап жатканда түнү бою айтып чыккан учурлары көп болот. 1932-жылы көктөм мезгили келип, ууз кымыз чыкканда, чогулган элдин өтүнүчү боюнча Жүсүп өмүрүндө биринчи жолу «Манас» айтып берет. Ал эми Жүсүп 16 жашка келгенде, атасы Мамай дүйнөдөн кайтат. Эки жылдан кийин 18 жаш курагында, кайсы бир отурушта Жумакун Мамбетакун манасчынын айтып жаткан «Алмамбеттин арманын» угуп, анын токтогон жеринен Жүсүп чыдай албай улап айтып кирет да, «Алмамбеттин Көкчөгө баргандыгы» аттуу окуяны кошуп айтып бүтүрөт. Мына ошондон кийин гана Жүсүп калайыкка атыгып, «манасчы» деген атка конгон.

1961-жылы Шинжаң Уйгур автономиялык районунун борборунда адабият көркөм өнөрчүлөр бирикмеси уюштурулуп, Жүсүп Мамайдын айткан «Манас» вариантын жаздыруу үчүн атайын топ түзүлүп, жарым жыл аралыгында 110 000 сап ыр кагазга түшүрүлгөн.

1964-1966-жылдар аралыгында толуктоо максаты менен Жүсүп Мамайдын вариантын жазып алуу үчүн экинчи ирет илимий экспедиция жиберилет, 196 000 сап ыр кагазга түшүрүлөт. 1966-жылы Кытайда «Маданий революция» саясаты башталгандыктан, 1966-жылдан 1978-жылдын ноябрь айына чейин Жүсүп Мамай саясий куугунтукка туш болот, ал өз колу менен жазган үч илтигин өзү өрттөп жоготууга аргасыз болгон окуяларын билгендер айтып келишкен, ошончолук көлөмдүү эмгектерин бир эмес үч ирээт жазып чыгууга мажбур болгон дешет.

Манасчы үй-жайынан ажыратылып, борбордон алысыраак болгон “Ак-Булуң” деген айылга көчүрүлөт. Манасчынын оозунан жазылып алынган Манастын 8 урпагынан турган материал Бээжинге жиберилет. Бул каардуу жылдары Ак-Булуңда жатып тим болбостон, 1937-жылы атылып кеткен агасы Балбай учурунда айтып берген “Манастын урпактары тууралуу баянды” Жүсүп Мамай өз алдынча кагазга түшүрө баштайт. 1978-жылы декабрь айында Жүсүп Мамай Бээжин шаарына чакыртылып, ушуну менен үчүнчү сапар манасчынын вариантын кагазга түшүрүү иши колго алынат. Ал эми 1964-жылы жазылып алынган материалдардын ичинен Жүсүп Мамайдын «Семетей» гана бөлүгүнүн кол жазмасы калып, калганы дайынсыз табылбай калат.

Кайрадан колго алынып, Сакен Өмүр , Асанбай Матили, Мамбетасан Эрги, Оркалча Кыдырбай, Толкун Турду, Токтобүбү Ысак тарабынан ишке ашырылып, манасчынын варианты боюнча Манастын 8 урпагы кагазга түшөт, алар: Манас – 50 миң сап ыр, Семетей – 37 миң сап ыр, Сейтек – 25 миң сап ыр, Кененим – 34 миң сап ыр, Сейит – 11 миң сап ыр, Асылбача-Бекбача – 30 миң сап ыр, Сомбилек – 11 миң сап ыр, Чигитей – 12 миң сап ыр топтошот.

Кагазга түшүрүү иши 1983-жылга чейин жүргүзүлүп, аягына чыгат. Бул мезгил аралыгында Жүсүп Мамайдын 18 томдон жана 200 миң ашуун сап ырдан турган варианты толугу менен кагаз бетине жазылып алынат. 1984-жылы манасчынын варианты боюнча «Манас» бөлүгү китеп болуп араб арибинде жарык көрөт. Мындан сырткары Жүсүп Мамайдын варианты боюнча: «Курманбек», «Эр Төштүк», «Багыш», «Толтой», «Тутан», «Жаңыл Мырза», «Мамаке Шопок», «Көбөк» сыяктуу дастандар да кагазга түшүрүлүп, жарыкка чыгат. 2005-жылы Жүсүп Мамайдын айтуусундагы «Манас» эпосунун толук варианты бир китеп болуп кириллица арибинде Кытайдан чыгат.

Залкар манасчы 2014-жылы дүйнө салып, киндик каны тамган Ат жайлоого жакын жерде түбөлүк жай тапкан. Корутундулап айтканда, Кыргызстанда Жусуп Мамайдын өмүрү, чыгармачылыгы тууралу бир катар эмгектер жарык көрдү, бирок, али да илимий изилдөөлөр улана бермекчи.

Колдонулган адабияттар

1. Мамбеттурду Мамбетакун “ “Жүрөгүм” аттуу ырлар жыйнагы 1992. 37б.
2. http://www.azattyk.kg/content/kyrgyz_manaschy_jusup_mamai_died/25407302.html
3. Кыргыз элинин манасчылары: Маалымдама китеп. – 1-чыг., Түз.: Т.Бакчиев, Р.Исаков. – Б.: Кыргызпатент, 2010. – 96 б.
4. “Тарых жана мурас” түрмөгү [Кыргыз Республикасынын Президентинин аппаратына караштуу Кыргызстан элинин тарыхый жана маданий мурастарын иликтөө боюнча “Мурас” кору; “Кыргыз Тарых Коому” ЭКБ]. - ISBN 978-9967-12-401-1.
5. Ысак кызы Токтобүбү, Жуматурду уулу Адыл. Залкар Манасчы Жүсүп Мамай / Редколлегия: Т.К.Чоротегин (төрага), А.Акматалиев, ж.б.; илимий редактору Гүлзада Абдалиева. – Б.: “Принт Экспресс”, 2014. – 328 б.

6. Урстанбеков Б.У., Чороев Т.К. Кыргыз тарыхы: Кыскача энциклопедиялык сөздүк. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын Башкы Редакциясы, 1990. 113 б. ISBN 5-89750-028-2.
7. Асанова, Ф. М. “Манас” эпосунун кыргыз адабиятындагы идеялык күрөштөгү орду / Ф. М. Асанова, Г. Т. Жамгырчиева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2024. – No. 2(4). – P. 14-24. – DOI 10.52754/16948874_2024_2(4)_2. – EDN CJGIHN.
8. Абдиева, К. А. “Манас” эпосун окутууда кептин монологдук түрү менен иштөө / К. А. Абдиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – No. 3. – P. 107-115. – DOI 10.52754/16948610_2024_3_10. – EDN DJEJIC.
9. Юсупова, Р. О. “Манас” эпосундагы кыймыл, мейкиндик жана убакыттын интерпретацияланышы / Р. О. Юсупова, Д. А. Кочкорова // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2023. – No. 1(1). – P. 33-41. – DOI 10.52754/16948823_2023_1(1)_5. – EDN FZOACK.
10. Кубанычбек Кызы, А. “Манас” эпосунда көчмөн турмуштун сүрөттөлүшү / А. Кубанычбек Кызы // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2023. – No. 2(2). – P. 41-48. – DOI 10.52754/16948874_2023_2(2)_5. – EDN UIVPTC.
11. Абдиева, Ж. К. “Манас” эпосунун изилдениш тарыхынан / Ж. К. Абдиева, Ж. Төлөгөнова // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 2. – P. 105-112. – DOI 10.52754/16948610_2023_2_13. – EDN KAMGNY.
12. Кулалиева, К. О. "Манас" эпосунун сюжеттик-тематикалык көрсөткүчү: маани-маңызы, түзүлүш өзгөчөлүгү / К. О. Кулалиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 898-909. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_898. – EDN NTYLNW.
13. Чон, Я. Х. Своеобразие архаических мотивов эпоса "Семетей" манасчи Жусупа Мамая / Я. Х. Чон // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – Т. 2, № 1-4. – С. 263-266. – EDN VJLOXH.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 71-77

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 7.03
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_10

КӨРКӨМ СҮРӨТ МЕКТЕБИНИН ОКУУЧУЛАРЫН ПЛЕНЭРДИК ПРАКТИКАЛЫК САБАКТАР АРКЫЛУУ ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯЛОО

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ШКОЛЫ ЧЕРЕЗ ПЛЕНЭРНЫЕ ПРАКТИЧЕСКИЕ ЗАНЯТИЯ

AESTHETIC EDUCATION OF ART SCHOOL STUDENTS THROUGH PRACTICAL EXERCISES IN THE OPEN AIR

Ысмайылов Муктар Зулпукарович
Ысмайылов Муктар Зулпукарович
Ysmayilov Mukhtar Zulpukarovich

п.и.к. доцент, Ош мамлекеттик университети
к.п.н., доцент, Ошский государственный университет
Dr., Associate Professor, Osh State University

Мамазаиров Мирлан Латипович
Мамазаиров Мирлан Латипович
Mamazairov Mirlan Latipovich

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
старший преподаватель, Ошский государственный университет
Senior Lecturer, Osh State University

Латип уулу Бегзат
Латип уулу Бегзат
Latip uulu Begzat

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
master's student, Osh State University

КӨРКӨМ СҮРӨТ МЕКТЕБИНИН ОКУУЧУЛАРЫН ПЛЕНЭРДИК ПРАКТИКАЛЫК САБАКТАР АРКЫЛУУ ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯЛОО

Аннотация

Бул макалада көркөм өнөр искусствосунун пленэрдик практикалык сабагы аркылуу окуучуларды эстетикалык жактан тарбиялоодо окуучулардын көркөм дүйнө таанымын жана чыгармачылыгын өнүктүрүүдөгү орду талдоого алынды.

Ключевые слова: композиция, пленэр, пейзаж, май боегу, тон, живопись, графика, көркөм өнөр

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ШКОЛЫ ЧЕРЕЗ ПЛЕНЭРНЫЕ ПРАКТИЧЕСКИЕ ЗАНЯТИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется роль художественного мировоззрения и творчества учащихся в эстетическом воспитании учащихся посредством пленэрного практического занятия изобразительным искусством.

Ачкыч сөздөр: композиция, пленэр, пейзаж, масляная живопись, тон, живопись, графика, искусство

AESTHETIC EDUCATION OF ART SCHOOL STUDENTS THROUGH PRACTICAL EXERCISES IN THE OPEN AIR

Abstract

This article analyzes the role of the artistic worldview and creativity of students in the aesthetic education of students through plein-air practical art classes.

Keywords: composition, plein air, landscape, oil painting, tone, painting, graphics, art

Көркөм өнөр искусствосу – бул адамдын айлана-чөйрөнүн кооздугун сезүү жөндөмүн, эмоцияларын жана эстетикалык түшүнүктөрүн искусство аркылуу калыптандыруунун өзгөчө жолу. Көркөм сүрөт мектептериндеги окутуу процесси окуучулардын чыгармачыл өнүгүүсүнө чоң таасир этет. Айрыкча, пленэрдик практикалык сабактар – алардын эстетикалык сезимдерин өстүрүп, табият менен жакындан байланышууга реалдуу шарттарды түзөт [8-10].

ОшМУнун педагогика искусство жана журналистика институтунун магистратура бөлүмүндө практикалык сабактар аркылуу көркөм сүрөт мектептеринин окуучуларынын эстетикалык баалуулуктарын калыптандыруу маселелери боюнча аналитикалык иштер жүргүзүлдү. Изилдөө объектиси катары Ош шаарындагы Г. Айтиев атындагы атайын балдардын көркөм сүрөт мектебинин 7 - класстарынын окуучулары тандалып алынды. Баланын эстетикалык баалуулуктарын калыптандырууда пленэрдик практикалык - сабактардын таасири, окуучулардын көркөм дүйнө таанымынын калыптануусу жана чыгармачылык шыктанууларынын өнүгүүсү эске алынды.

Пленэр - (французча plein air – «ачык абада») – бул табият койнунда же ачык мейкиндикте өткөрүлгөн сүрөт тартуу ыкмасы. Көркөм сүрөт мектептеринде пленэрдик сабактар төмөнкү маанилүү максаттарды көздөйт:

- көркөм ишмердүүлүктүн бир түрү катары чыгармачылык ой жүгүртүүнү активдештирет;

- көздүн көрөгөчтүгүн, түс жана формаларды байкоо сезимин өнүктүрөт;

- жалпы маданий жана кесиптик компетенцияларды калыптандырат.

Окуучулардын алдына педагогдор ар кандай милдеттерди коюшат, аларды чечүү процессинде окуучулар табигаттын элеси аркылуу көркөм образ түзүү – сезимдерди жана эмоцияларды сүрөт аркылуу билдирүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушат. Көркөм билим берүү процессине тиешелүү окуучулардын образдык ой жүгүртүүсүн калыптандырууга багытталган ишмердүүлүктөрүнүн ар кандай түрлөрү бар. Бирок пленэрдик практикалардын негизги артыкчылыгы, бизди курчап турган дүйнөнүн элесин толук чагылдырууда жатат. Ушул жагынан алып караганда, пленэрдик практикада окуучунун, табиятка жана искусство дүйнөсүнө сүңгүп кирип, түстүн таасирлерин жана жаратылыштын абалын өздөштүрүүнү үйрөнүүсү эске алынат. Мисалга алсак “Жашыл түс – жаратылыштын түсү - бул физиологиялык көз караште алганда эң оптималдуу болуп эсептелет” - деп айтылган. [4, 557] Дагы мисал “Искусствонун бардык түрүнө контраст закону мүнөздүү чоң – кичине, бийик – жапыз, – караңгы – жарык, ачык – күңүрт, ж.б.у.с.” [4, 125] Мына ушул закон ченемдүүлүктөрдү эске алуу менен гана чагылдыруу керек. Бул практика гана эмес, билимдерди көндүмдөрдү жана ошондой эле адамдын руханий адеп-ахлактык жактан өнүктүрүүсүнө да таасир этүүсү зарыл. Ошол себептен, көркөм сүрөт мектебинин окуучуларынын пленэрдик практикаларын уюштурууда жана өткөрүүдө төмөнкүдөй методикалык рекомендацияларды максат катары көңүлгө алдык:

1. Эстетикалык тарбия берүү – окуучулар жаратылыштын сулуулугун байкоого жана аны искусство аркылуу таанып билүүгө үйрөнүшөт.

2. Чыгармачылыкты өнүктүрүү – табигый жарыкты, түстөрдүн айкалышын жана атмосфералык өзгөрүүлөрдү байкап, аларды сүрөт аркылуу чагылдыруу жөндөмүн арттырышат.

3. Көркөм ой жүгүртүүнү калыптандыруу – окуучулар табияттын ар түрдүү элементтерин анализдөөгө жана аларды композициялык жактан жарашыктуу жөндөө ыкмаларын үйрөнүшөт.

4. Индивидуалдуу стилди өнүктүрүү – пленэрдик сабактарда окуучулар өздөрүнүн жеке стилдерин табууга жана чыгармачылык потенциалын ачууга мүмкүнчүлүк алышат.

5. Табият менен байланыш түзүү – ачык абада иштөө окуучулардын табиятка болгон сүйүүсүн арттырып, аны коргоого жана баалоого үйрөтөт.

Пленэрдик сабактар натыйжалуу өтүшү үчүн төмөнкү негизги аспектилерге көңүл буруу каралды:

-Жайгашкан жерди тандоо – табият койнундагы же шаардык пейзаждардагы кызыктуу жана эстетикалык жактан бай аймактарды тандоо.

- Көркөм курал-жабдууларды даярдоо – окуучуларга керектүү болгон боёк, калем, кагаз, холст жана башка материалдарды камсыздоо.

Сабактын этаптарын так аныктоо:

Киришүү – окуучуларга пленэрдин максаты жана милдеттери түшүндүрүлдү.

Байкоо жана анализ – табияттагы түстөрдүн, көлөкөлөрдүн жана формалардын айкалышын байкоо.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсү – окуучулар практика жүзүндө насаатчынын жетекчилиги менен иш алып барышат.

Пленэрдик практикада Ош шаарындагы Г. Айтиев атындагы көркөм сүрөт мектебинин айланасындагы архитектуралык курулуштар, дарактар, өсүмдүктөр, Сулайман тоо, Ак-Буура дарыясы, эс алуу бактар ж.б.у.с. шаар четиндеги кооз көрүнүштөрдүн сүрөттөрү тартылды. Практика учурунда көрүнүштөрдү тандоодо, мурда класстык сабактарда алган теориялык билимдер жана практикалык көндүмдөр колдонулушу үчүн сызыктуу жана аба перспективасы, композиция, форма, түс ж.б.у.с. маселелер көңүлгө алынды. Мындан тышкары, мугалим көрсөтмө куралдар катары мурдагы класстар тарабынан иштелген пленэрдик жумуштар да домонстрациаланды. Окуучулар ачык сман астында, таза абада акварель жана май боегу менен живопистик этюддарды аткарышып, эрте мененки, кечки жана ар кандай табият кубулуштарынын жагымдуу учурларын көрүп сүрөттөрүн тартышты. Окуучулар менен иштөөдө төмөнкүдөй ыкмалар колдонулду: *топтук түшүндүрмө* - мугалим окуучулардын кандайдыр бир ишинин мисалында жалпы түшүндүрдү, кийинки иш-аракеттер үчүн сунуштарды берди. Окуучулар тарабынан көрүнүштөрдү талдоо иштери уюштурулду. Алар бири-биринин каталарын байкап, эмгектерин салыштыруу, өз иштерин талдоо жана оңдоо сыяктуу аракеттердин пайдалуу экенин туюп билишти. Сүрөт тартуу учурунда, анын бардык деталдары жана өзгөчөлүктөрү менен көрүп кабылдоолору байкалды. Ошентип, окуучулардын кабылдоо, эс тутум, элестетүү жана бизди курчап турган табиятка болгон эстетикалык ой жүгүртүү, кыялдануу сезимдеринин ойгонгондугу белгилүү болду. Пленердик иштерибиздин **актуалдуу** маселеси болуп белгилүү бир методикалык ырааттуулукта, кылдаттык менен иш жүргүзүлдү. 1-компоновка 2-композициялык түзүлүшү, 3- түстөр менен иштөө. 4-деталдоо, жалпылоо жана композициялык борборду аныктоо менен аяктап бүтүрүү жагы колго алынды. Натыйжада пленэрде аткарылган этюддар академиялык живопистик

этюддарга караганда сапаты жагынан да бир топ жөндүү аткарылды. Анткени окуучулардын пленэрдик эмгектеринде алардын эмоциялары жана иштөө эркиндиги сүрөттөрдөн көрүнүп турду. Ошол себептен окуучулардын пленэрдик сүрөттөрү түстүк колорити жагынан дагы, композициясы жагынан дагы бир топ таасирдүү тартылды.

Окуучулардын жогоруда баяндалган айрым эстетикалык зарыл касиеттерин калыптандыруу жана өнүктүрүү бир катар педагогикалык шарттарды сактоо менен ишке ашырылгандыгы маалым болду.

Материалдар жана изилдөө методдору

Окуучулардын пленэрдик практикасын өтөө процессине, аткарылган эмгектеринин санына жана сапатына жүргүзүлгөн анализдердин жыйынтыгында бир катар сунуштамалар иштелип чыкты:

Окуучуларды эстетикалык жактан тарбияло – бул окуучулардын кооздукту аңдап билүүсүн, аны искусство аркылуу түшүнүүсүн жана чыгармачылык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү процесси. Пленэрдик сабактар бул тарбиянын төмөнкү өңүттөрүн камтыйт:

1. Көркөм сезимди өркүндөтүү – табияттагы жана айлана-чөйрөдөгү кооздукту түшүнүүгө көмөктөшөт.

2. Эмоциялык өнүгүү – Табигый чөйрөдө иштөө окуучулардын эмоцияларын жана көркөм чыгармачылыкка болгон мамилесин тереңдетет.

3. Кооздукка болгон кызыгууну арттыруу – Көркөм өнөргө кызыгууну жогорулатып, эстетикалык табитин калыптандырат.

4. Сабырдуулукту жана чыдамкайлыкты өнүктүрүү – Табият шартында иштөө окуучуларды кыйынчылыктарга туруштук берүүгө жана эмгекти баалоого үйрөтөт.

Жыйынтыктар жана талкуулар

Пленэрдик сабактардын натыйжалары;

Көркөм сүрөт мектебинин окуучулары үчүн пленэрдик сабактар төмөнкүдөй оң натыйжаларды берди:

Окуучулардын көркөм ой жүгүртүүсү жана чыгармачылык жөндөмдөрү өнүктү. Алар өзүнүн уникалдуу стилдерин табууга жана чыгармачылык көз карашын өркүндөтүүгө үйрөнүштү. Табият менен иштөө аларга жарашык сезимин тартуулап, экологиялык аң-сезимин жогорулатты. Кол өнөрчүлүк жана кесиптик көркөм өнөргө кызыгуулары мындан ары бир топ күчөдү. Мына ошентип Ош шаарындагы Г.Айтиев атындагы атайын балдардын көркөм сүрөт мектебинин 7 - класстарынын окуучуларын эстетикалык жактан тарбиялоодо пленэрдик практикалык сабак өтө чоң таасир берди. Окуучулар сыртта сүрөт тартуу менен табиятты чагылдыруунун бир топ баскычтарын ишке ашырышты жана сүрөтчүлүк зарыл касиеттерге ээ болушту.

Корутунду

Пленэрдик практикалык сабактар көркөм сүрөт мектебинин окуучуларын эстетикалык жактан тарбиялоодо өзгөчө мааниге ээ. Алар окуучулардын көркөм табитин өнүктүрүп, чыгармачылык ой жүгүртүүсүн тереңдетип, айлана-чөйрөгө болгон сезимталдуулугун арттырат. Бул сабактар эстетикалык тарбиялоонун ажырагыс бөлүгү катары өнөргө болгон сүйүүнү өркүндөтүп, окуучулардын келечектеги чыгармачылык жолунда чоң роль ойнорун далилдеди. Класста сүрөт тартуу менен ачык асман алдында сүрөт тартуунун бир топ айырмачылыктарына байкашты.

1. Эстетикалык тарбия берүү – Окуучулар жаратылыштын сулуулугун байкай билип жана аны өнөр аркылуу кабылдоону ишке ашырышты.

2. Чыгармачылыкты өнүктүрүү – Табигый жарыкты, түстөрдүн айкалышын жана атмосфералык өзгөрүүлөрдү байкап, аларды сүрөт аркылуу чагылдыруу жөндөмүн арттырышты.

3. Көркөм ой жүгүртүүнү калыптандыруу – Окуучулар табияттын ар түрдүү элементтерин анализдөөгө жана аларды композициялык жактан туура жайгаштырууну үйрөнүштү.

4. Индивидуалдуу стилди өнүктүрүү – Пленэрдик сабактарда окуучулар өздөрүнүн жеке стилдерин табууга жана чыгармачылык потенциалын ачуу мүмкүнчүлүктөргө ээ болушту.

5. Табият менен байланыш түзүү – Ачык абада иштөө окуучулардын табиятка болгон сүйүүсүн арттырып, мекенди коргоого жана баалоого патриоттуулук сезимдерин ойготушту.

Адабияттар

1. Адылбек Батыралиев “Педагогика” Жогорку жана орто окуу жайларынын педагогикалык адистиктеринин студенттери, магистранттары үчүн окуу куралы. Ош.2023.
2. Акматов К., Бабаев Д., Кимсанов К., Педагогика окуу куралы 2019.100-101
3. Эшбаев М. Э. Сүрөт искусствосу боюнча терминдердин кыскача түшүндүрмө сөздүгү. Ош. 2020-ж.
4. Педагогикалык изденүү А.Аманашвили, П 24 С. Н.Лысенкова, И.П.Волков, ж.б. Сөз башын жазган М.Н. Скаткин; Түз. И.Н.Баженова; котор. И.Бекбоев, А.Андашев, А. Ибраев.-Ф: мектеп, 1989.-608 б.
5. Гончаров А.А. Көркөм искусствонун педагогикасы. Санкт-Петербург, 2005.
6. Лебедев А.А. Сүрөт тартуу методикасы. Москва, 2010.
7. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Көркөм билим берүү программасы. Бишкек, 2022.
8. Ысмайылов, М. З. Ош облусундагы көркөм сүрөт өнөрүнүн өнүгүү тарыхы / М. З. Ысмайылов, М. Л. Мамазаиров, К. Ж. Мамарайимов // Вестник Ошского

государственного университета. – 2022. – No. 2. – P. 207-213. – DOI 10.52754/16947452_2022_2_207. – EDN KOWRUR.

9. Топчубаева, Э. А. Кыргыз искусствосунда табият кооздугунун чагылдырылышы / Э. А. Топчубаева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2023. – No. 2(2). – P. 100-105. – DOI 10.52754/16948823_2023_2(2)_16. – EDN MMUEJJ.
10. Таабалды Кызы, А. XX кылымдагы кыргыз искусствосунун өнүгүү тарыхы / А. Таабалды Кызы, Г. Абдигапар Кызы // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2024. – No. 1(3). – P. 66-73. – DOI 10.52754/16948823_2024_1(3)_10. – EDN KYREVQ.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 78-82

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 37.015
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_11

МАНАС – УЛУТТУК ПЕДАГОГИКА КАТАРЫ

МАНАС КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

MANAS AS THE FOUNDATION OF NATIONAL PEDAGOGY

Итигулова Ж.К.
Итигулова Ж.К.
Itigulova Zh.K.

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет
Dr., Associate Professor, Osh State University

Сагынбай кызы Айымгүл
Сагынбай кызы Айымгүл
Sagynbay kyzy Aiumgul

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
master's student, Osh State University

МАНАС – УЛУТТУК ПЕДАГОГИКА КАТАРЫ

Аннотация

Учурдагы глобалдашуунун жана массалык маданияттын агрессивдүү чабуулдарынын шарттарында кыргыздардын да улуттук өзүн-өзү сактоо инстинкти ойгонушу керек. Түркия, Япония сыяктуу Кыргызстан дагы өзүнүн көп кылымдык тарыхында калыптанган түптүү улуттук дөөлөттөргө таянуу философиясын бекем тутушу керектигин белгилейбиз.

Ачкыч сөздөр: Манас, рухий дөөлөт,философия, идеология, улуттук нарк-насил

МАНАС КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация

В условиях современной глобализации и экспансии массовой культуры встает необходимость пробуждения национального инстинкта самосохранения у кыргызского народа. Подобно таким странам, как Турция и Япония, Кыргызстан должен придерживаться философии, основанной на его многовековом историческом опыте и фундаментальных национальных ценностях. Осмысление и сохранение этих культурных традиций играет ключевую роль в формировании национальной идентичности и укреплении духовного наследия.

Ключевые слова: Манас, духовные ценности, философия, идеология, национальная идентичность

MANAS AS THE FOUNDATION OF NATIONAL PEDAGOGY

Abstract

In the context of contemporary globalization and the expansion of mass culture, it is imperative to awaken the national instinct for self-preservation among the Kyrgyz people. Similar to nations such as Turkey and Japan, Kyrgyzstan must adhere to a philosophy rooted in its centuries-old historical experience and fundamental national values. The reflection on and preservation of these cultural traditions play a crucial role in shaping national identity and strengthening the country’s spiritual heritage.

Keywords: Manas, national values, philosophy, ideology, national identity

Учурдагы глобалдашуунун шарттарында биз кыргыздар санариптешкен, техникалашкан күчтүү цививлизаңиянын кучагына сүңгүп кетпей өз жүзүбүздү сактап, канткенде журт катары, улут катары сакталып калабыз? Бүгүнкү күндө мындай суроону дүйнөдөгү дээрлик бардык калктар өз алдыларына коюп, глобалдашуунун кырдаалында улуттук коломтого, элдик нарк-дөөлөттөргө, элдик педагогикага таянуу философиясын тутунуп жатышат, мисалы, Түркия мамлекетине көз чаптыралы. Түркиянын “Улуттук билим берүү боюнча негизги мыйзамында” түрк билим берүүсүнүн башкы стратегиялык максаты төмөндөгүчө аныкталган: “Түрк улуттук билим берүүсүнүн башкы максаты-түрк коомчулунун бардык мүчөлөрүн Ататүрктүн приңиптерине, революңиясына жана Башмыйзамда көрсөтүлгөн Ататүрк патриоттуулугуна (мекенчилдигине) ылайык түрк улутунун улуттук, нравалык инсандык руханий жана маданий баалуулуктарын кабыл алган, сактаган жана өнүктүргөн, үй-бүлөсүн, мекенин, улутун сүйгөн, инсан укуктарына жана Башмыйзамдын негизги принциптерине таянган, демократиялык, граждандык жана социалдык укуктук мамлекет болгон Туркия жумуриятынын алдындагы милдет жана жоопкерчиликтерин билген, ошондой эле аларды аракетке келтирген мекендештер катары калыптандыруу”[1]. Бул жерде глобалдашуунун шартында Түрк улутун сактап калуу концепциясы ачык-айкын берилген.

Ал эми биздин билим берүү системабыз, концепцияларыбыз мекенчил, улутчул патриотту эмес, жалпы эле дүйнөнүн атуулдарын окутуп тарбиялоого ылайыкташкан. Бирок, глобалдашуунун жана массалык маданияттын агрессивдүү чабуулдарынын шарттарында кыргыздардын да улуттук өзүн-өзү сактоо инстинкти ойгонушу керек. Түркия, Япония сыяктуу Кыргызстан дагы өзүнүн көп кылымдык тарыхында калыптанган түптүү улуттук дөөлөттөргө таянуу философиясын бекем тутушу керектигин белгилөө бул макаланын **актуалдуулугу** деп белгилейбиз. Мына ушул контексттен алганда, кыргыз мамлекетинин өсүшү, келечеги үчүн төп келе турган рухий-кенчтерди камтып турган улуу “Манас” эпопеясынын кыргыз жашоосунда, тарбия процессинде аксиологиялык функциясы актуалдуу.

Биздин “Манас” эпосубузда кымбат, улук, ыйык бул -Атажурт, анын боштондугу, эркиндиги негизги орунда турат. “Манастын” эң бийик идеясы Мекендин эгемендүүлүгү философиясы.

Алты сан аман турганда,
Ыйык кыргыз жеримди
Душмандын буту баскыча
Асыл кыргыз жеримди,
Тебелетип бөтөнгө
Кор кылып карап жаткыча
Туулбай туна чөгөйүн,
Тирүү жүрбөй өлөйүн,-деген саптар Манас баатырдын антында айтылат [2].

Улут биримдиги, бөлүнбөстүгү тууралуу Манас:

“Кулалы жыйып куш кылдым
Курама жыйып журт кылдым,
Калкым кыргыз сен үчүн,
Курман болуп кетейин”,- десе

“Бөлүнсөң бөрү жеп кетет,

Бөлүнүп калды кыргыз деп
Бөлөк элге кеп кетет, -дейт Бакай.

Мекендин, элдин көйгөйүн ойлогон, Ата конуштун тагдыры деп атуулдук күжүрмөн рух, жарандык жигер менен Кошой:

Үзүлгөндү улайлы,
Чачылганды жыйнайлы
Жоголгон жокту табалы,
Журт айласын кылалы,- дейт.

Эпосто элдин ар-намысын ойлогон, өзүнүн беделин жерге түшүрбөгөн жигиттин, уулдун, эрдин намыскөйлүгү, Мекендин чегин күн-түн күзөтүү, мамлекеттүүлүктү коргоо жана чыңдоо идеясы өзгөчө мааниге ээ экенин Манастын бул сөздөрүнөн көрүүгө болот:

Кыргыздын жерин жердөөнү
Алооке сага ким койду?
Атамдын жерин жердөөнү,
Ант ургур сага ким койду?

Бакубат жашоо үчүн күн тынымын билбеген, түн уйкусун көрбөгөн, ак эмгек, адал мээнеттин ыйыктыгына терең маани берилип:

Эмгек кыл балдар, эмгек кыл,
Акыңды эмгек кайтарат.
Арыганың семирет, ачкан курсак тоюнат.
Алтындын кенин казалы, кетмендеп жерди оелу,- деген Акбалтанын сөзү бар.

Кыскасын айтканда, "Манаста" жашоого тирек боло турган моралдык-этикалык эрежелердин бүтүндөй бир системасы, улуттук идеологиясы камтылган:

1. Эл-журттун ажырагыс бүтүндүгү жана бир жакадан баш, бир жеңден кол

чыгарган ички биримдиги;

2. Улут аралык ынтымак, достук жана кызматташтык;

3. Улуттук ар-намыс жана атуулдук ариет;

4. Арыбас мээнет, алдыңкы өнөр-билим аркылуу бакыбат дөөлөткө умтулуу;

5. Гуманизм, айкөлдүк, кечиримдүүлүк;

6. Табият менен таттуу мамиледе болуу;

7. Кыргыз мамлекеттүүлүгүн чыңдоо жана аны көздүн карегиндей сактоо.

Улуу кыргыз эли Манасты жүрөгүндө туу катары сактап келген, жогорудагыдай ыйык идеялары болочогу үчүн тарыхтын бурганактуу кыйын-кезеңдеринде жоголуп кетпей, тагдырдын катаал сыноолоруна туруштук берип, элдигин сактап XXI-кылымга жетти. Ушул улуу дөөлөттөрүбүздү ички идеология катары тутунуп, аларды кайрадан терең өздөштүрүп, сактап аң-сезимдүү түрдө жайылтып, калкыбыздын, жаш муундарыбыздын энчисине айландырып, жарандарыбыздын барктаган, кастарлаган, сыймыктанган таберигине жеткирүү макаланын максаты болуп саналат. Ар бир жаран жашоосунда "Манаска" сугарылыш керек.

Биз глобалдашуунун катаал өкүмүнө ушундай культурологиялык концепциябызды каршы коюу менен гана журт катары сакталып кала алабыз.

Манасты изилдеген окумуштуулар "Манас" эл тарыхынын көркөм летописи, калк турмушунун энциклопедиясы, ата-бабалардын эркиндик үчүн күрөшкөн баатырдык, патриоттук салтын баяндаган улуу дастан катары, кыргыз элинин күч-кубатын, эрк-кайратын, даанышмандыгын, багынбас рухун, айкөл жан дүйнөсүн көрсөткөн күзгү катары баалап, даңазалап келишти. Корутундулап айтканда, эпосту дал ушундай түшүнүүнү, туюнууну бүгүнкү муундарга жеткирүү улуу муундун милдети.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз туусу гезитинин 2014-жылдагы №7, №27-28 3-4б
2. Исаков Б. Манастын жети осуяты" Бишкек 1997. 61-72 б
3. Байгазиев С. Калем изи: Адабий-сын макалалар, Кыргызстан, 1987. 30-32б
4. Бернштам А.Н. Культура древнего Кыргызстана, Фрунзе 1979 17б
5. Айтматов Ч.Т. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу, Фрунзе, 1979.6 б
6. Жумалиев К. «Манас эпосундагы жалпы адамзаттык идеялар», - Бишкек,1999 21-27б.
7. Кубанычбек Кызы, А. "Манас" эпосунда көчмөн турмуштун сүрөттөлүшү / А. Кубанычбек Кызы // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2023. – No. 2(2). – P. 41-48. – DOI 10.52754/16948874_2023_2(2)_5. – EDN UIVPTC.
8. Юсупова, Р. О. "Манас" эпосундагы кыймыл, мейкиндик жана убакыттын интерпретацияланышы / Р. О. Юсупова, Д. А. Кочкорова // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2023. – No. 1(1). – P. 33-41. – DOI 10.52754/16948823_2023_1(1)_5. – EDN FZOACK.
9. Абдиева, К. А. "Манас" эпосун окутууда кептин монологдук түрү менен иштөө / К. А. Абдиева // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – No. 3. – P. 107-115. – DOI 10.52754/16948610_2024_3_10. – EDN DJEJIC.
10. Абдиева, Ж. К. "Манас" эпосунун изилдениш тарыхынан / Ж. К. Абдиева, Ж. Төлөгөнова // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 2. – P. 105-112. – DOI 10.52754/16948610_2023_2_13. – EDN KAMGNY.
11. Кулушев, Т. А. "Манас" эпосундагы өлбөс-өчпөс идеалдардын азыркы учурдагы актуалдуулугу, Манастын бала чагындагы Акбалтанын кызматы / Т. А. Кулушев // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 927-936. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_927. – EDN GGGSGP.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 83-89

УДК: 7.03
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_12

ЖИВОПИСЬ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫ КӨРКӨМ-ЭСТЕТИКАЛЫК САБАТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ЧЕРЕЗ ЖИВОПИСЬ

SOME QUESTIONS OF THE THEORY OF EDUCATING STUDENTS OF ARTISTIC AND AESTHETIC LITERACY THROUGH PAINTING

Ысмайылов Муктар Зулпукарович
Ысмайылов Муктар Зулпукарович
Ysmayilov Mukhtar Zulpukarovich

п.и.к. доцент, Ош мамлекеттик университети
к.п.н., доцент, Ошский государственный университет
Dr., Associate Professor, Osh State University

Мамазаиров Мирлан Латипович
Мамазаиров Мирлан Латипович
Mamazairov Mirlan Latipovich

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
старший преподаватель, Ошский государственный университет
Senior Lecturer, Osh State University

Мурзакулов Болотбек Калбаевич
Мурзакулов Болотбек Калбаевич
Murzakulov Bolotbek Kalbaevich

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
master's student, Osh State University

ЖИВОПИСЬ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫ КӨРКӨМ-ЭСТЕТИКАЛЫК САБАТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Макалада живопись аркылуу окуучулардын көркөм – эстетикалык сабаттуулугун калыптандыруунун айрым маселелери каралган. Жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларынын көркөм сабаттуулугун калыптандырууда живопись тарбия каражаттары катары да кызмат кыла тургандыгы белгиленген. Окуучулар негизги түстөр, спектр түстөрү, жылуу жана салкын түстөр, түстүк гамма жана колорит сыяктуу түшүнүктөрдү өздөштүрүүнүн натыйжасында живопистик чыгармалардын мазмунун окуп үйрөнүүгө жетишээри жөнүндө учкай айтылат. Мындан сырткары түстөрдүн адамдын аң сезимине тийгизген психологиялык таасирлери баяндалат жана түстөрдүн мындай касиеттерин тематикалык композицияларды түзүүдө колдонуу көркөм чыгармачылык поцесстерге бир топ жеңилдик бере тургандыгы айкын баяндалат. Живопись окуучунун ички жан дүйнөсүн ойготуп, образдуу ой жүгүртүүсүн өнүктүрө тургандыгы жана көркөм табитин калыптандырууга да өбөлгө боло ала тургандыгы айтылат. Ошондой эле көркөм кабыл алуу – көркөм чыгармаларын түшүнүү жана алардан таасир алуу, эстетикалык ой жүгүртүү – кооздукка байланыштуу түшүнүктөрдү, баалоолорду иштеп чыгуу өңдүү көркөм – эстетикалык сабаттуулуктун структуралык компоненттери белгиленген.

Ачкыч сөздөр: түс, түс схемасы, композиция, пленэр, пейзаж, майлуу живопись, живопись

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ЧЕРЕЗ ЖИВОПИСЬ

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые вопросы формирования художественно – эстетической грамотности учащихся через живопись. Отмечено, что в формировании художественной грамотности учащихся общеобразовательных школ живопись также может служить средством воспитания. Ученики учатся читать содержание живописных произведений в результате усвоения таких понятий, как основные цвета, цвета спектра, теплые и холодные цвета, цветовая гамма и колорит. Кроме того, описывается психологическое воздействие цветов на человеческое сознание и ясно показано, что использование таких свойств цветов при создании тематических композиций может значительно облегчить процесс художественного творчества. Дана информация о том, что живопись пробуждает внутреннюю душу ученика, развивает образное мышление, а также может способствовать формированию художественного вкуса. Также отмечены структурные компоненты художественно – эстетической грамотности, такие как художественное восприятие – понимание и влияние произведений искусства, эстетическое мышление – разработка концепций, оценок, связанных с красотой.

Ключевые слова: колорит, цветовая гамма, композиция, пленэр, пейзаж, масляная живопись, живопись

SOME QUESTIONS OF THE THEORY OF EDUCATING STUDENTS OF ARTISTIC AND AESTHETIC LITERACY THROUGH PAINTING

Abstract

The article discusses some issues of the formation of artistic and aesthetic literacy of students through painting. It is noted that painting can also serve as a means of education in the formation of artistic literacy of secondary school students. Students learn to read the content of paintings as a result of mastering concepts such as primary colors, colors of the spectrum, warm and cold colors, color scheme and coloring. In addition, the psychological effect of flowers on human consciousness is described and it is clearly shown that the use of such properties of flowers when creating thematic compositions can greatly facilitate the process of artistic creation. The information is given that painting awakens the inner soul of the student, develops imaginative thinking, and can also contribute to the formation of artistic taste. The structural components of artistic and aesthetic literacy are also noted, such as artistic perception – the understanding and influence of works of art, aesthetic thinking – the development of concepts and assessments related to beauty.

Keywords: color, color scheme, composition, plein air, landscape, oil painting, painting

Киришүү

Теманын актуалдуулугу. Живопись — адамдын жан дүйнөсүн, сезимдерин, турмуштук көрүнүштөрдү түстөр жана образдар аркылуу көркөм формада чагылдыруучу көркөм өнөрдүн бир түрү. Ал көрүү аркылуу кабыл алына турган, таасирдүү, бай жана тарбиялык багытта өтө маанилүү каражат болуп эсептелет. Мектептин окуу процесстеринде живописти үйрөтүү аркылуу окуучуларды эстетикалык жактан тарбиялап, алардын көркөм табитин, ойлом системасын жана дүйнө таанымын калыптандыруу мүмкүнчүлүгү жогорулайт.

Ал эми живопистин ролу төмөнкү негизги багыттарда байкалат:

1. Жаратмандык ой жүгүртүүнү калыптандыруу живописти үйрөнүү окуучулардын элестетүү жөндөмүн, чыгармачылык ой жүгүртүүсүн жана фантазиясын өстүрөт. Окуучу бир образды же көрүнүштү сүрөттөөдө өзүнүн ички дүйнөсүн, ойлорун жана сезимдерин боёк аркылуу билдирет. Бул — баланын дүйнөгө болгон таасирленүүсүн көркөм формада чагылдыруу мүмкүнчүлүгү.

2. Эстетикалык кабыл алуу жөндөмүн өнүктүрүү.

Окуучу живопись чыгармаларын талдап үйрөнгөндө, ал түстөрдүн гармониясы, композициянын түзүлүшү, образдардын мааниси жөнүндө ой жүгүртөт. Бул эстетикалык кабыл алуунун өркүндөшүнө, кооздукту сезүүгө жана таанууга түрткү берет.

3. Көркөм чыгарма аркылуу тарбия берүү.

Живопистик чыгармалар баланын этикалык-моралдык сапаттарын калыптандырууда өзгөчө роль ойнойт. Ар түрдүү сюжеттеги сүрөттөр (эмгекчил адамдар, улуттук каармандар, табият көрүнүштөрү ж.б.) аркылуу окуучу жакшы менен жаманды айырмалоону, эмгекти баалоону, табиятка, тарыхка жана адамдарга болгон мамилени көркөм кабылдайт.

4. Элдик маданияттын өзгөчөлүгүн таануу.

Кыргыз сүрөтчүлөрүнүн живопистик чыгармалары аркылуу окуучулар улуттук баалуулуктар менен таанышып, тарыхый эстеликтер, каада-салттар, маданий мурастар тууралуу кеңири түшүнүк алышат. Бул улуттук аң-сезимди, мекенчилдик сезимди өстүрөт.

5. Коммуникативдик жана социалдык көндүмдөрдү өнүктүрүү.

Живопись сабактарында окуучулар топ менен иштешип, бири-бирине жардам берип, пикир алышып үйрөнүшөт. Бул алардын социалдык көндүмдөрүнө, өз оюн айтуу жана башкалардын пикирин угуу жөндөмүнө оң таасир берет.

Мугалимдин ролу:

Живописти натыйжалуу үйрөтүү үчүн мугалимдин өзүнүн көркөм табити, кесиптик чеберчилиги жана окуучуга туура багыт көрсөтүү жөндөмү абдан маанилүү. Мугалим сүрөттөрдү жөн гана көрсөтпөстөн, алардын тарыхый, эстетикалык жана идеялык мазмунун окуучуга түшүндүрүп бере билиши керек.

Материалдар жана изилдөө методдору. Билим берүү тармагында адамды ар тараптуу өнүктүрүү — башкы максат. Мында окуучулардын интеллектуалдык, адеп-ахлактык, эстетикалык, жаратмандык жактан калыптанышына өзгөчө көңүл бурулат. Айрыкча заманбап коомдо эстетикалык тарбиянын орду чоң. Эстетикалык тарбия — бул окуучунун көркөм

табитин, сулуулукту аңдоо жөндөмүн, искусствого болгон кызыгуусун жана турмуштагы көркөм көрүнүштөргө болгон мамилесин өнүктүрүүчү маанилүү процесс. Ал окуучунун руханий дүйнөсүн байытып, аны ой жүгүртүүгө, көркөм кабылдоого, чыгармачылыкка үндөйт. Эстетикалык тарбиялоонун негизги каражаттарынын бири катары живопись өзгөчө мааниге ээ. Живопись — бул түстөр аркылуу адамдын сезимин, ойлорун жана дүйнөгө болгон мамилесин көркөм чагылдыруучу искусствонун бир түрү. Живопись сабактары окуучунун эстетикалык кабылдоосун, образдык ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмүн, эмоциялык дүйнөсүн жана кооздукту таанып-билүү сезимин өнүктүрөт.

Живопись окуучунун айлана-чөйрөгө болгон мамилесин өзгөртөт, табигый жана маданий дүйнөнүн сулуулугун сезүүгө үйрөтөт. Мындай мүмкүнчүлүктөр аркылуу баланын ички дүйнөсү байыйт, кооздукту аңдоо жөндөмү жогорулайт. Сүрөт тартуу процессинде окуучу түстөрдү тандоо, форманы түзүү, композицияны жайгаштыруу сыяктуу элементтер аркылуу өзүнүн эстетикалык дүйнөсүн билдире алат. Ар бир тартылган сүрөт — бул баланын ички дүйнөсүнүн, эмоциясынын жана фантазиясынын көркөм көрүнүшү болуп саналат. Живописьтин таасири менен окуучунун адамдык сапаттары, чыгармачылык көз карашы, көркөм табити жана эстетикалык аң-сезими калыптанат. Окуучулардын эстетикалык табитин калыптандыруунун эффективдүүлүгү төмөнкүдөй болду. Мен иштеген мектепте живопись каражаттары менен эстетикалык сабаттуулукка тарбиялоого таасирин тийгизүүчү бир катар процесстерди эске алууга туура келди.

Жыйынтыктар жана талкуулар. Сабактын сапаты менен эффективдүүлүгү мугалимдин эмнени билгендигинен гана эмес, ал өз билимин канчалык деңгээлде колдоно алгандыгына дагы жараша болот. Мугалимдин чеберчилиги көп учурда өзүнүн жана башкалардын каталарын анализдей билүүсүнөн көз каранды. Мунсуз педагогикалык чеберчиликке мугалим такыр жетишпейт же кечигип жетишет. Өз ишин анын ичинде сабагын, дайыма өркүндөтүү жаш мугалимдин жетишерлик кыска убакытта мыкты адис болуп калышына мүмкүндүк берет. Өз ишин анализдөө квалификацияны жогорулатуунун эң ишенимдүү жолдорунун бири экендиги тажрыйбадан улам белгилүү.[1,160] Ал эми Сухомлинскийдин «окуу менен тарбиянын бардык мыйзам ченемдүүлүгүн жөнү жок таңуулай бере турган абстракттуу окуучу жок. Бардык окуучуларга окууда ийгиликтерге жеткирүүчү бирдей өбөлгө болбойт. Окуудагы ийгилик деген түшүнүктүн өзү өзүнчө бир салыштырмалуу нерсе: биринде ийгиликтеринин көрсөткүчү «беш», экинчисинде «үч» деген баа да чоң ийгилик болуп эсептелет», - деген сөздөрү бүгүнкү күндө да өтө актуалдуу деп эсептейбиз. Азыр мектептерде сапаттык көрсөткүч деген түшүнүккө таянып алып, окуучуларды жалаң «5» жана «4кe» окутабыз деген ураандар көбөйүп кетти. Мына ушул жерде улуу педагогдун айткандарын билим берүү системасына киргизишибиз керек экендигине ынана баштадык. [2,80]

Окуу процесси: сабактар, пленэрлер, факультативдик сабактар, музейлерге баруу.

Тарбиялык процесс: Белгилүү чыгармачыл инсандар менен болгон жоолугушуулар, искусствонун тарыхы жана жаңылыктары жөнүндөгү өз ара баарлашуу, дискуссиялар, өз ара баарлашуу, класстык сааттар ж.б.у.с.

Чыгармачылык процесс: окуучулардын өз алдынча иштөөсү, көргөзмөлөрдү, класстар аралык көргөзмөлөрдү уюштуруулары, түрдүү шаардык. областык, республикалык көргөзмөлөргө катыштыруу, чыгармачыл мүнөздөгү иш – чараларга катышып туруу ж.б.у.с.

окуучулардын эстетикалык сабаттуулугун калыптандыруунун эффективдүүлүгүн аныктоо максатында жүргүзүлгөн анкеталык сурамжылоо жана алынган дилбаяндын натыйжасында аныкталган маалыматтарды таблицадан байкаңыз.

Окуучуларды живопись аркылуу эстетикалык сабаттуулукка тарбиялоого таасирин тийгизүүчү процесстерди төмөнкү таблицадан караңыз.

Таблица

№	Окуу процесси				Тарбиялык процесс			Чыгармачылык процесс				Таланты, аракети
1	Сабакта	Пленэрде	Музейлерге баруу	Факультативдик сабак	Жоолугушууларда	Өз ара баарлашуу	Класстык саат	Шаардык	Облустук көргөзмөлөр	Чыгармачыл мүнөздөгү иш – чаралар	Класстар аралык	Окуучулардын таланты жана аракеттери
	31%				23%			37%				14%

Таблицадан байкалгандай аталган үч илтик процесстерин окуучулардын эстетикалык тарбиялануусуна тийгизген таасири боюнча жүргүзгөн изилдөөбүздүн натыйжаларына көңүл бурсак, анда окуу процессинен таасирленгендердин саны 31%ды, Тарбиялык процесстен таасирленгендердин саны 23%ды, Ал эми чыгармачылык процесстен таасирленгендердин саны 37%ды, окуучулардын таланты жана мээнеткечтигинен таасирленгендердин саны 14%ды түздү.

Корутунду. Живопись каражаттары аркылуу окуучулардын көркөм – эстетикалык сабаттуулугун калыптандыруунун теориялык жана методикалык негиздери изилденди. Бул максатка жетүү үчүн биз көркөм сабаттуулукту калыптандыруунун маанисин, принциптерин жана ыкмаларын изилдеп, учурдагы мектеп практикасындагы көйгөйлөрдү талдадык. Бул изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкү негизги маселелерге көңүл бурулду:

Айтсак живопистик каражаттар менен окуучулардын көркөм – эстетикалык сабаттуулугун калыптандыруудагы ролу иликтенди: Живопись мектеп окуучуларынын көркөм сабаттуулугун калыптандыруунун негизги каражаты экендиги далилиденди. Окуучулардын түрдүү боёкторду пайдаланып, ар кандай түстөрдү чыгармачылык менен чыгарманын композициялык сюжетине жарша колдоно башташы, алардын көлөмдү жана түстүк композицияны айкын өздөштүрө баштагандыгын тастыктады. Демек окуучулардын живопись аркылуу эстетикалык зарыл баалуулуктарынын, чыгармачылыгынын жана көркөм табитинин калыптануусу үчүн зарыл шарттар түзүлдү. Сабактарда живопистик сүрөттөрдү аткаруу ишмердүүлүгү окуучулардын жан дүйнөсүн, элестөөлөрүн жана креативдүүлүгүн ачууга жардам бере тургандыгы белгилүү болду.

Көркөм сабаттуулукту калыптандыруу үчүн ар түрдүү педагогикалык принциптерди жана ыкмаларды колдонуу зарылдыгы байкалды. Окуучулардын эстетикалык сабаттуулугун

өнүктүрүү үчүн системалуу анализ, чыгармачылык иш, жекече мамиле, заманбап технологияларды колдонуу зарылдыгы белгиленди.

Жүргүзүлгөн аналитикалык иштердин натыйжасында жалпы билим берүүчү мектептерде көркөм сабаттуулукту өнүктүрүүгө терс таасирин тийгизген бир катар көйгөйлөр аныкталды. Анын ичинде мугалимдердин адистик деңгээлинин төмөндүгү, көркөм сабактардын жетишсиз убактысы, материалдык-техникалык базанын начардыгы жана окуучулардын кызыгуусунун төмөндүгү ж.б. маселелер. Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн билим берүү процесстерин заманбап методдор менен байытуу жана чындап чыгармачылыкка жол ачуу усулдары сунушталды.

Окуучулардын көркөм сабаттуулугун өнүктүрүүдө окуу процессинде окуучуларга жекече педагогикалык мамиле кылуунун модели сушталды. Мугалимдер ар бир окуучунун психологиялык жана жаш өзгөчөлүктөрүн жана чыгармачылык дараметин эске алуу менен сабактарды уюштурушу керек. Мындай мамиле балдардын өзүн-өзү көрсөтүүсүнө жана чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн ачууга жардам берет.

Живопись сабактарында заманбап технологияларды колдонуу окуучулардын кызыгуусун жана чыгармачылыгын арттырат. Санарип сүрөт программалары, интерактивдүү такталар жана мультимедиялык материалдар окуучулардын эстетикумдукту кабыл алуу процесстерин жеңилдетет жана заманбап искусство дүйнөсүнө кирүү мүмкүнчүлүгүн түзөт.

Адабияттар

1. Бекбоев И.,Алимбеков А., Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүүчү мектептердин мугалимдери жана жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн. – Б.: Улуу Тоолор, 2021. 192 б.
2. Адылбек Батыралиев “Педагогика” Жогорку жана орто окуу жайларынын педагогикалык адистиктеринин студенттери, магистранттары үчүн окуу куралы. Ош.2023.
3. Эшбаев М. Э. Сүрөт искусствосу боюнча терминдердин кыскача түшүндүрмө сөздүгү. Ош. 2020-ж.
4. Гончаров А.А. Көркөм искусствонун педагогикасы. Санкт-Петербург, 2005.
5. Педагогикалык изденүү А.Аманашвили, П 24 С. Н.Лысенкова, И.П.Волков, ж.б. Сөз башын жазган М.Н. Скаткин; Түз. И.Н.Баженова; котор. И.Бекбоев, А.Андашев, А. Ибраев.-Ф: мектеп, 1989.-608 б.
6. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. Көркөм билим берүү программасы. Бишкек, 2022.
7. Лебедев А.А. Сүрөт тартуу методикасы. Москва, 2010.
8. Байджуманов, Х. Пейзаж как вид живописи / Х. Байджуманов // Вестник Ошского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2023. – № 2(2). – С. 41-45. – DOI 10.52754/16948823_2023_2(2)_7. – EDN NVRLGK.
9. Ысмайылов, М. З. Ош облусундагы көркөм сүрөт өнөрүнүн өнүгүү тарыхы / М. З. Ысмайылов, М. Л. Мамазаиров, К. Ж. Мамарайимов // Вестник Ошского

государственного университета. – 2022. – No. 2. – P. 207-213. – DOI 10.52754/16947452_2022_2_207. – EDN KOWRUR.

10. Курбанбаев, К. А. Кыргыз элинин көркөм сүрөт искусствосу / К. А. Курбанбаев, А. М. Ахмеджанова, Д. А. Ыразаков // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 1-3. – P. 290-294. – EDN GOMAWD.
11. Курбанбаев, К. А. Мораль менен искусствонун өз ара байланышы / К. А. Курбанбаев, А. М. Ахмеджанова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 252-258. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_252. – EDN NXLZCN.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 90-95

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 37.015
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_13

МУЗЫКА ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯНЫН АЧКЫЧЫ КАТАРЫ

МУЗЫКА КАК КЛЮЧ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

MUSIC AS THE KEY TO AESTHETIC EDUCATION

Итигулова Ж.К.
Итигулова Ж.К.
Itigulova Zh.K.

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет
Dr., Associate Professor, Osh State University

Сабирова Самара
Сабирова Самара
Sabirova Samara

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
master's student, Osh State University

МУЗЫКА ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯНЫН АЧКЫЧЫ КАТАРЫ

Аннотация

Билим берүүнүн музыка менен айкалышы адамды жакшылыкка, сабырдуулукка, коопдукка, адамгерчиликке тартуунун эң ыңгайлуу каражаты болуп саналат. Адам музыканы угуп, жан дүйнөсү тазарат, жашоого умтулат, алдына келечек максат коет. Музыка аркылуу адамда курчап турган дүйнөдөгү гана эмес, өзүндөгү ажайып, эң сонун нерселер жөнүндөгү ойлору, түшүнүгү ойгонот.

Ачкыч сөздөр: классикалык музыка, эстетикалык тарбия, эстетикалык табит, рухий дөөлөттөр

МУЗЫКА КАК КЛЮЧ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

Соединение образования с музыкой является наиболее удобным средством для привлечения человека к добру, терпению, красоте и человечности. Человек, слушая музыку, очищает свою душу, стремится к жизни и ставит перед собой будущие цели. Через музыку в человеке пробуждаются мысли и понимание не только об окружающем мире, но и о чудесных и прекрасных вещах внутри себя.

Ключевые слова: классическая музыка, эстетическое воспитание, эстетический вкус, духовные ценности

MUSIC AS THE KEY TO AESTHETIC EDUCATION

Abstract

The integration of education with music is the most effective means of guiding individuals toward goodness, patience, beauty, and humanity. By listening to music, a person purifies their soul, aspires to live meaningfully, and sets future goals. Through music, individuals awaken thoughts and understanding not only about the world around them but also about the wonderful and beautiful things within themselves.

Keywords: classical music, aesthetic education, aesthetic taste, spiritual values

Классикалык музыка (лат. classicus - үлгүлүү) - ар бир калктын, алардын ичинен дүйнөлүк музыкалык маданияттын алтын казынасына айланган үлгүлүү, классикалык чыгарма, бардык мезгилде идеянын мазмуну жана көркөмдүк даражасы эң жогору бааланган атактуу композиторлордун өткөн доорлордогу чыгарган музыкалык мурастары.[1] Ошондой эле совет мезгилинде жазылган чындык турмушту, терең мазмунду, көркөм касиетти бийик чагылдырган чыгармалар дагы классикалык музыка казынасына кирет.

Классикалык музыкалык чыгармалар адамзаттын адамгерчилик жана агартуучулук башкы идеяларынын туундулары болуп келген. Арийне, ар бир элдин тарыхый тагдырына байланыштуу классикалык музыка кайсы бир элде эрте, экинчи бир элде кеч пайда болгон. Мисалы, Грецияда б. з. ч. V-кылымда, Римде I-кылымда, Орто Азия жана Чыгышта IX- XII-кылымдарда өнүккөн.

Уюткулуу түптүү элибиздин дагы турмушун музыка менен тыгыз байланышта десек жаңылышпайбыз. Окутуп, тарбиялоонун музыка менен айкалышы адамды жакшылыкка, кооздукка, адамгерчиликке тартуунун эң керемет, эң чебер каражаты болуп саналат. Адам музыканы угуп, жан дүйнөсү тазарат, жашоого умтулат, алдына келечек максат коет. Музыка аркылуу адамда курчап турган дүйнөдөгү гана эмес, өзүндөгү ажайып, тендешсиз, эң сонун нерселер жөнүндөгү түшүнүгү ойгонот. Музыка–бул ойдун кубаттуу булагы. Анткени, музыкасыз баланын акыл-эсинин толук кандуу өнүгүшү мүмкүн эмес. Музыка –адамдын ойлоосу гана эмес, анын айта турган сөзү, коргонуучу куралы да болуп эсептелет [7; 8].

Баланын бала чагы оюнсуз, жомоксуз өтүүгө мүмкүн болбогон сыяктуу эле, музыкасыз да болушу мүмкүн эмес. Музыка-бул тарбиячы менен балдардын ортосундагы (эне-бала, мугалим-бала) рухий байланышты пайда кылган эн ыңгайлуу чөйрө. Балдардын рухий өнүгүү чөйрөсүндө музыканын ролу өтө чоң. Анткени, айрыкча өспүрүмдөрдү тарбиялоодо жөнөкөй кенеш берүүчү сөздү, кара сөз менен айтканга караганда, музыка менен коштоп айтсан, ал өзгөчө тез таасир этет. Ал адамдын нравалык, эмоционалдык жана эстетикалык чөйрөсүн бириктирет.

Музыка-сезимдин тили. Адамдын жан дүйнөсүндөгү сөз жете албаган эң терен, эң назик жерине музыка жетет. Музыка менен ыр –окуу предмети гана эмес, ал тарбиялоо куралы дагы болоору баарыбызга белгилүү. Музыка сабагы инсандын ар тараптан өнүгүп жетилүүсүнун эң күчтүү каражаты. Музыкалык тарбия адам баласына ар түрдүү тармактар аркылуу берилет, адам коомунун өнүгүшүндөгү ар түрдүү багыттагы көркөм искусствонун булактары аркылуу музыкалык тарбия жүрөт.

Баланын инсандык сапаттарынын калыптанышы анын акылы, денесинин, адебинин, ыйманынын жалпы айкашы аркылуу жүрөт, жана музыкалык билим, тарбиянын туура уюштурушу бул нерсеге себеп болот. Эстетикалык жактан туура тарбиялоо аркылуу балдар сулуулукту сезип, түшүнүшүп, жаман-жакшыны айырмалашып, искусствонун тармактарын өздөштүрүшүп, өз алдынчалыкка, жоопкерчиликке, аяр мамиле жасоого үйрөнүшөт. Балада эстетикалык табиттин калыптанышына музыкалык тарбиянын мааниси абдан чоң. [5]

Музыка балдарды толкунданууга, ой жүгүртүүсүнүн терендешине, жоопкерчилик реакциясынын пайда болушуна, жашоону сүйүп жашоого үйрөтөт. Ошондой эле музыкалык түрдүү ыргактар баланы кубандырып, дем берип, боорукерликке тарбиялайт. Музыка адам баласынын жашоосунун эң маанилүү бөлүгү десек жаңылыштык болбойт, анткени бала

жарык дүйнөгө келери менен музыка менен байланышта чоңоет. Эненин алдей ыры аркылуу бала тынчтанат, үндөрдү ажыратат, эне менен эмоционалдык жакындык түзөт. Тай-тай ырлары, бешик ырлары, санат ырлары турмушта балдарга эрте жаш курагында жүргүзүлөт. Ар бир куракка өткөн сайын бала музыкалык жактан бир тепкич көтөрүлүп, өнүгө баштайт. Албетте, бул жерде улуу муундардын түзгөн шарттары чоң мааниге ээ. Эстетикалык табити жогору бала эч качан коомго зыян келтирбейт, бирөөнү кемсинтпейт, өзүнө туура баа берип, кылган ишине жооп бере алат, өз көз карашы бар инсан болот. Тил менен жеткизе албаган таасирлерди музыка балдарга оңой, жеткиликтүү түшүндүрө алышы мүмкүн.

Оюн, бий, ыр, хор аркылуу балдарды эгоист сезимдерден арылтат. Балдардын жөндөмү, шыктануусу да музыкалык өнүгүүсүнө байланыштуу өнүгөт. Ал эми балдардын музыкалык инструменттерди өздөштүрүүсү аларды чыдамкайлыкка, сабырдуулукка, туруктуулукка, ой-жүгүртүүгө, реакциянын тездигине жана тартипке тарбиялайт. Булардын баардыгы балдарда токтоолукту, эрктүүлүктү, күчтүүлүктү пайда кылат. Демек, музыкалык тарбия балдарда маданияттуулуктун негиздерин, адептик сапаттарды жаратат. Мектептеги музыкалык тарбиялоо, окутуу процессинин маданияты ошол мектепте канчалык денгээлде музыкалык өнүгүүнүн ченеми бардыгына байланыштуу байкалат.

Музыкалык билим берүү менен балдарда акыл, сезим, адеп, боорукердик ойгонот .[3] Музыканы кабыл алуу аркылуу балдардын эске тутуусу, байкоосу, ой-жүгүртүүсү акыл процесстери да кошо өнүгөт. Искусствонун башка түрлөрү сыяктуу эле музыка да маалыматты так, таамай жеткире алат. Алсак, Мекен, жеңиш жөнүндөгү ырлар аркылуу балдар ырдын салтанаттуу демин, Мекенин данктаган кубанычты сезип, патриоттуулукка тарбияланышат. Музыка аркылуу баланын эстетикалык табитин өнүктүрүүдө чыгармачылык менен иш жүргүзгөн музыкалык адистердин орду өтө чоң, анткени алар баланын кабыл алуусун жана элестетүүсүн активдештирип, фантазиясын өстүрүп, андан ары талантынын өнүгүшүнө жол ачат. Ал эми бийлер, пантомимика, музыкалык-драмалык оюндар балдарды кыймыл, мимика, сөз аркылуу турмушту сүрөттөп, чыгармадагы оң, терс каармандын образын таанууга үйрөтөт. Музыка аркылуу балдар фантазияга, чыгармачылыкка багыттаган шыктанууга ээ болушат. [1, с. 50]

“Ким жан дүйнөсүнө музыканы алып жүрбөсө, татына гармонияга муздак мамиледе болсо, ал жалганчы боло алат,”-деген В.Шекспир. В.А.Сухомлинскийдин ырастоолоруна караганда: «Китеп окууга жана музыкага кызыкпаган, аларга такыр көңүл бөлбөгөн балдардын рухий деңгээли төмөн болот, андай балдар арасында кылмыштуулук жогору». Д.Кабалевский музыка жөнүндө: “Музыка адамдын жашоосунда кошумча эмес, ал жашоонун өзү. Адам музыканы канчалык көп угуп, өзү тынымсыз кыньлдап ырдап жүрсө гана, анын бүт инсандык сапаттары өсүп, шык таланттары ойгонот”, - деген [4].

Эстетикалык тарбиялоо – көркөм өнөр чыгармалары менен жаратылыштагы, жашоодогу сулуулукту сезип, туюп, кабылдап, түшүнүп, адамдын үлгү идеалдарын, табитин кайсы бир максатка ылайык калыптандыруу боюнча жүргүзүлүүчү иштер. Байыркы Грецияда эстетикалык тарбиянын эң күчтүү булагы деп музыканы атаган. Көрүнүктүү грек философу Аристотель да бул ойго кошулуп, ага адабият менен театрды да кошууну сунуш кылган. Тарыхта эстетикалык тарбиянын өнүгүшү жөнүндө ар түрдүү түшүнүктөр жаралган. Демек, эстетикалык тарбия өзү менен кошо ыйман-адептик, укуктук, патриоттук, саясий, экологиялык, эл аралык бирикмелик, көркөмдүк, эмгектик тарбиялоонун турлөрү менен

бирдикте өнүгөт. Жаратылышка аяр мамиле кылуу, сулуулукту баалоо, сактоо, урматтоо, руханий бийиктик эстетикалык табити жогору инсанга гана тиешелүү сапаттар болуп эсептелет.

Эстетикалык тарбия билим берүү системасынын бардык тармактарында үзгүлтүксүз жүргүзүлүүгө тийиш. Ошондо гана көркөм адабият, сүрөт, музыка, кол өнөрчүлүк сыяктуу эстетикалык циклдеги сабактар, туристтик-экскурсиялык жүрүштөр, концерттер, спектаклдер, ийримдер, ата-эне, коомчулук, бүт айлана-чөйрө балага оң таасир эткенде гана эстетикалык тарбиялоо өз үзүрүн көрсөтөт. Эстетикалык тарбияга ээ адам ыймандуу, маданияттуу, билимдүү болот, алар ааламдын кооздугун өнүктүрүүгө түрткү берип, чөйрөгө оң таасирин тийгизет.

Эстетикалык маданиятты калыптандыруунун бирден-бир каражаты катары көркөм өнөр, сүрөт, музыка, адабият менен театр, музыкалык обондор, музыкалык аспаптар эсептелет. Инсанды калыптандыруунун, анын граждандык жана адеп-ахлак сапаттарын ойготууга улуу педагог

К.Д. Ушинский эстетикалык тарбия берүү принциптерин сунуш кылган. Мугалимдердин жана ата-энелердин башкы милдети – окуучуларды кичинесинен эле тышкы чөйрөдөгү, жаратылыштагы кооздуктарды көрө жана туя билип, кабыл алууга үйрөтүү керектигин белгилеген.

Музыка аркылуу тарбия берүүдөгү негизги максат- адамды музыка аркылуу кооздукту сезе билүүгө тарбиялоо, биринчи кезекте баланын инсан болуп калыптануусуна багыт берүү. Музыкалык тарбия берүү баланын көркөм дүйнөгө болгон көз карашынын, башкача айтканда эстетикалык маданиятынын фундаменти болуп саналат. Мектеп курагы баланын инсан болуп калыптанышынын эң маанилүү мезгили, бул учур балдардын ар нерсеге болгон кызыгуусун, чыгармачыл активдүүлүгүн калыптандыруучу учур жана анын андан ары өнүгүүсүнө жол ачат. Музыкалык тарбия берүү аркылуу балдардын руханий жактан гана эмес, дене-бой жактан да туура калыптанып, өсүп-өнүгүшүнө шарт түзүлүп, ошону менен бирге психикалык процесстерге көңүл буруусу, эске тутуусу, кабыл алуусу, ойлоосу, эс тутуму туура өнүгөт. [4; 9; 10; 11; 12]

Музыкалык билим берүү аркылуу улуттук баалуулуктарыбызды сыйлоого, сактоого, сулуулукка, толеранттуулукка балдарды үйрөтө алабыз. Мектепте, бала-бакчада балдардын музыкалык маданиятынын калыптандыруу убагында образдуулукка, анын адептик күчүнө, музыкалык жөндөмдөрдүн өнүгүшүнө, дүйнөлүк искусство жөнүндө маалыматтарга ээ болуусуна, музыканын тарыхы, маданияты менен эстетикалык тарбиясын калыптандырып, аң-сезимине сиңирүүгө аракет кылышыбыз керек. [2]

“Музыка” предметинин максатында белгиленгендей балдардын ааламды, көркөм дүйнөнүн сулуулугун, эмоциялык чөйрөсүн, музыкалык чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, руханий адептик тарбиясын, эстетикалык табитин музыкалык тарбия аркылуу гана калыпка сала алабыз. [6] Эстетикалык тарбияга толук кандуу ээ болгон инсан гана өз тилин, дилин жат билип, сактап коргойт, маданиятын, тарыхын өздөштүрүп, ал элдин өкүлдөрүнө сый урмат, маданий баалуулуктарына аяр мамиле жасайт. Өзүнүн кылган иш-аракети менен айлана-чөйрөдөгүлөргө тоскоол болбой, жагымсыз кырдаал жаратпоого аракеттенет.

Адабияттар

1. Махмутов М.И. Проблемное обучение: Основные вопросы теории / М. И. Махмутов. - Москва : Педагогика, 1975. - 367 с.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. / В. В. Давыдов. - М.: «Интор», 1996. - 46 с.
3. Сухомлинский В.А. Тарбия жөнүндө. - Бишкек: “Мектеп” басмасы, 1985. - 268 с.
4. 3төн 6 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү. “Балалык” программасына методикалык сунуштар. - Б.: Аркус, 2017. - 352 с.
5. Бекембай Апыш. Тарбия назарияты / Апыш Бекембай. - Ош, 1996. - 138-б.
6. КР берүү жана илим министрлиги музыка жалпы билим берүү уюмдарынын V-VIIкласстар үчүн предметтик стандарт. - Бишкек, 2018.- 22-б.
7. Осмоналиев, Э. А. Азыркы заманбап музыканын жаштарга тийгизген таасири / Э. А. Осмоналиев, Г. А. Абдувапова // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2023. – No. 2(2). – P. 53-61. – DOI 10.52754/16948823_2023_2(2)_9. – EDN LBEXCE.
8. Арапов, А. Р. Заманбап маданияттагы массалык музыканын ролу / А. Р. Арапов, Г. Т. Маматалиева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2024. – No. 1(3). – P. 46-52. – DOI 10.52754/16948823_2024_1(3)_7. – EDN OVBGHA.
9. Козубаев, О. О. Проблемы духовности в современной музыке / О. О. Козубаев, Д. А. Ыразаков, Н. Н. Камбарова // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – № 1. – С. 170-178. – DOI 10.52754/16948610_2023_1_21. – EDN XIKOTG.
10. Иметов, Б. Жолболду Алибаев - нукура элдик маданияттын улантуучусу / Б. Иметов, Н. А. Дамилова, Г. Ормонова // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – No. 1. – P. 173-184. – DOI 10.52754/16948610_2024_1_16. – EDN TJJAUX.
11. Абдимиталип Уулу, Н. “Диван Лугат ат-түрктө” кездешкен музыкалык терминдер / Н. Абдимиталип Уулу, Ш. Ж. Жапаралиев // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2023. – No. 1(1). – P. 1-11. – DOI 10.52754/16948874_2023_1(1)_1. – EDN BYYETN.
12. Арапов, А. Р. музыканын негизги функциялары / А. Р. Арапов, А. Калил Уулу // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология. – 2024. – No. 1(3). – P. 19-24. – DOI 10.52754/16948823_2024_1(3)_3. – EDN DARXGU.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 96-101

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 37.015
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_14

ЭТНОПЕДАГОГИКА – БААЛУУЛУК

ЭТНОПЕДАГОГИКА – ЦЕННОСТЬ

ETHNOPEDAGOGY – A VALUE

Итигулова Ж.К.
Итигулова Ж.К.
Itigulova Zh.K.

ф.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
к.ф.н., доцент, Ошский государственный университет
Dr., Associate Professor, Osh State University

Сабирова Самара
Сабирова Самара
Sabirova Samara

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
master's student, Osh State University

ЭТНОПЕДАГОГИКА – БААЛУУЛУК

Аннотация

Г.Н. Волков: "Эң күчтүү, эң таасирдүү, эң ишенимдүү педагогика-элдик педагогика. Ал эми тарбиячылардын мыктысы-эл". К.Д. Ушинский: «Элдик педагогика эл менен төрөлгөн, эл менен кошо өнүккөн, элдин баардык тарыхын, анын жакшы жана жаман сапаттарын чагылдырган. Бул бир муунду экинчи муунга алмаштыруудагы маанилүү кыртыш. Аны такай азыктандырып, жакшыртып, талапка ылайыкташтырып туруу керек... Элдик педагогиканын генийлиги менен эч ким атаандаша албайт». Этнопедагогиканын негизги булагы катары элдик фольклордук чыгармаларды белгилөө менен анын тарбиялык, билим берүүчүлүк жана өркүндөтүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүнүн тереңдигин баалай билишибиз зарыл.

Ачкыч сөздөр: этнопедагогика, рухий дөөлөттөр, педагог, тарбия

ЭТНОПЕДАГОГИКА – ЦЕННОСТЬ

Аннотация

Г.Н. Волков: «Самая мощная, самая действенная, самая надежная педагогика – это народная педагогика. А лучшие воспитатели – это сам народ». К.Д. Ушинский: «Народная педагогика родилась вместе с народом, развивалась вместе с ним, отражая всю его историю, его достоинства и недостатки. Это важный пласт, обеспечивающий смену одного поколения другим. Его необходимо постоянно наполнять, совершенствовать и адаптировать к требованиям времени… Гениальность народной педагогики непревзойденна». Отмечая народные фольклорные произведения как основной источник этнопедагогики, мы должны осознавать глубину их воспитательного, образовательного и развивающего потенциала.

Ключевые слова: этнопедагогика, духовныеценности, педагог, воспитание

ETHNOPEDAGOGY – A VALUE

Abstract

G.N. Volkov: "The most powerful, most effective, and most reliable pedagogy is folk pedagogy. And the best educators are the people themselves." K. D. Ushinsky: "Folk pedagogy was born with the people, developed alongside them, and reflects their entire history, both good and bad. It is an essential layer that ensures the transition from one generation to another. It must be constantly enriched, improved, and adapted to the demands of time… The genius of folk pedagogy is unmatched". Recognizing folk folklore as the primary source of ethnopedagogy, we must appreciate the depth of its educational, instructional, and developmental potential.

Keywords: ethno pedagogy, spiritual values, upbringing, educator

Педагог - (гр. paidagogos –тарбиялоочу) – жалпы билим берүүчү мектептин мугалими, кесиптик-техникалык, атайын орто же жогорку окуу жайынын окутуучусу, мектепке чейинки мекемелерде, мектеп интернатта, балдар үйүндө, тарбиялоо колонияларында тарбиячы, мектептен тышкаркы жана башка уюмдардын кызматкери, педагог илими боюнча илимий кызматкер жана башкалар.

Педагогика деген сөз ал илимдин өзүнө караганда алда канча мурда пайда болгон. Байыркы Грецияда педагог деп мугалимди эмес, балдарды мектепке жеткирип, кайра алып келүүчү кулду эсептешкен. Бара-бара мааниси жаңыланып, кийинчерээк педагогика термини баланын дене бою менен акыл көрөңгөсүнүн өнүгүшүнө туура багыт берүү, аны турмуштун туура жолуна салуу өнөрү катары колдонула баштаган. Күндөлүк турмуш сабактарынан жана айрым ойчул адамдар тарабынан таалим-тарбия ишине байланыштуу терең ойлордун арбын топтолушу, аларды жалпылоо, ырааттуу, максаттуу өнүктүрүү иштерин аркалаган педагогика илиминин пайда болушу зарылдыгын шарттаган. Байыркы Грек, Рим, Византия жана Чыгыш философтору Платон, Аристотель, Паутарх, Гераклит, Селена Квинтиллиан, Варлаам, Ионна Демоскина, Авицена, Конфуций, ошондой эле Орто кылым ойчулдары Ж. Баласагын, М. Кашгари жана башкалар мурастарынан таалим-тарбия темасындагы баа жеткис акыл кеңештерди табууга болот [1; 8; 11; 12].

Учурда адамзат “адамча” жашоодон кыйналууда, анткени адамдын көйгөйлөрү көбөйүп баратат. Эгерде адамзат башына келген көйгөйлүү абалдан кутулгусу келсе, ал проблемалар биздин финансы-экономикалык маселеде гана эмес, адамзаттын адептик-рухий абалында экендигин түшүнүү керек, демек көйгөйлөрдүн көптүгү адамзаттын рухий жана ыймандык байлыкка жардылыгында десек жаңылыштык болбойт. Ар бир инсан үчүн эле эмес, жалпы коом үчүн рухий өнүгүү, таалим –тарбия, тартип зарыл маселе, андыктан ата-бабалардын тарбиялык системасын (этнопедагогиканы) азыркы илимдердин жаңылыктары (педагогика, психология ж.б) менен интеграциялоо керек экендиги практикалык турмуш ырастоодо.

Эгерде балдар Ата Мекендин, улуттун, ата-эненин, үй-бүлөнүн алдындагы милдетин, адептик-рухий тарбиянын наркын жаштайынан билип чоңойсо, мүмкүн ошол билимдер көйгөйлөрдү азайтмак, ал өлкөбүздүн чыныгы байлыгы болмок. Балким, коомчулуктагы трайбализмдин, коррупциянын, кылмыштуулуктун ж.б. тамырын кыркып, таза коом түзүлмөк. Мурда бардык акылмандардын башын оорутуп келген көйгөйлөр: канткенде ата-бабаларыбыздын баалуулуктарын сактап калабыз, кантип ыймандуу коом түзөбүз, канткенде баланы адамча жашаганга үйрөтөбүз, – деген маселе турган болсо, бүгүн бардык педагогдордун башын оорутуп келген маселе – аны кайсы жол, кандай усул менен, кайсы идеологиянын негизинде ишке ашырабыз,-деген жаңы маселе турат.

Тарбиялык маселелерге жеткиликтүү көңүл бөлүнбөгөндүктөн, окуучулардын тартиби улам начарлап, тартипсиздик, мыкаачылык, кайдыгерлик күчөп баратат, бирок, бул маселе кыргыз элинде эле эмес, дүйнөлүк билим берүү системасын камтыды. Азыр Германиянын саясий ишмерлери, педагогдору мектепти эрте интернетке байланыштырганына өкүнүшөт, алардын пикири боюнча: биринчи таалим-тарбия берип, мүмкүн болушунча интернетке кеч байланыштырсак болмок, – деген жыйынтыкка келишкен. Интернетке эрте киргизүүнүн натыйжасында окуучулардын маданияттуулугу төмөндөп, рухий кризис күчөгөн белгилешет.

“Азыр маданий иш-чаралардын саны өсүп жатканы менен, маданияттуу адамдар, чөйрөлөр аз”, – дейт немец педагогу Х.Ф. Хентиг [3]. “Көйгөйлөрдүн көпчүлүгү коомчулуктун

мурдагы баалуулуктары девольвацияланып (наркы төмөндөп), кийинки баалуулуктар системасы түзүлдү" – деп ырасташууда немец окумуштуулары.

Учурда бирибиз Батыштын, башкасы Чыгыштын, айрымдарыбыз өзүбүздүн кыргыздын баалуулуктары идеалдуу, туура деп эсептейбиз, бирок, объективдүү кыйынчылыктар арбын. Баалуулуктар улам алмашып турган коомдо балдарды тарбиялоо дагы кыйынчылыкты жаратып келет, себеби тарбияны бүлдүрүүгө багытталган теле-радио берүүлөр, ылганбаган интернет маалыматтары коомго өз таасирин тийгизип келет. Көйгөйдүн себептеринин бири катары – балдардын жеткиликтүү эмгекке үйрөтүлбөгөндүгү, аракетсиздик же гиподинамия (кыймылсыздыктын натыйжасында организмдин функциясынын бузулушу), бул боюнча окумуштуу А.С. Павловдун: "Булчуңдар кыймыл-аракетсиз болгондо, мээ уйкуда болот" – деп айтканы бар.

Көйгөйлөрдүн себебинин дагы бири коомдогу кылмыштуулуктун көптүгү. Аны азайтуунун жолдорунун бири бул жакшы тарбия берүү керектигин Б. Мурзаибраимов "Мугалим мөмөлүү дарак,"-деген эмгегинде [6]. Кичинесинде тамактан өксүгөн бала дистрофик (арык-чабал) болот, ал эми тарбиядан өксүгөн балдар "интеллектуалдык дистрофик" болорун турмуш чындыгы айгинеледи.

Окуучулардын адеп-ахлагынын калыптанышында элдин баалуулуктарынын, каада-салтынын, улуттук тилдин этимологиялык өзгөчөлүгүнүн, мамлекеттин мыйзамдарынын, идеологиясынын, диний ишениминин, дүйнөлүк маданияттарга алака-мамилесинин, билим берүү деңгээлинин, өлкөнүн экономикалык-саясий абалынын шартына байланышы болот. Көйгөйдүн көптүгү башка маданияттардын баалуулуктарын кабыл алуу мезгилинде кыргыз маданияты менен башка маданияттардын ортосундагы келишпестик пайда болгондо "маданий шок" (англис окумуштуусу К.Обергомдун психологияга киргизген термин) пайда болот. Башка маданияттагы моралдык эрежелерди аткаруу менен өз маданиятындагы моралдан баш тартуу жашоо-тиричилигине терс таасир этип, өз багытын (ориентациясын) жоготууга алып келет. Биздин мектептердеги көйгөйлөрдүн көптүгү окуучулардын Батыштын, Чыгыштын (Европа, Америка, Кытай, Индия ж.б) идеологияларын кабыл алуусу менен да байланышы бар [9; 10].

Советтер Союзунун убагында мынча көйгөйлөр болгон эмес. Кытайлыктарда: "Доор өзгөргөн мезгилде жашап кал" деген сөз эң жаман каргыш катары айтылып келет. Биз дагы ушул сөздөгүдөй, мамлекетибиз өз эгемендүүлүгүнө ээ болуп, кылым алмашып, коомдук түзүлүш артка чегинип (капитализм ← социализм), саясат өзгөргөн мезгилде жашап жатабыз. Педагогика илиминде коомдук экономикалык формация өзгөргөндө баалуулуктардын өзгөрүшү да көйгөйлөрдүн көбөйүшүнө түрткү болот деп ырасталат.

Анткен менен ондогон кылым мурда жазылган Ж.Баласагындын "Кут алчу билим" китеби өз актуалдуулугун жоготпой, бардык түрк тилдүү элдер окуп, таасирленип келе жатышат. Көйгөйдүн себебин табуу – анын дабасын табуунун жарымы дегендей, окуучулар туура, бирдиктүү баалуулуктарды таанығында гана көйгөйлөр азаят десек болоор. Элибиздин байыртан нарктап келген санаттары адамдын жашоосундагы түбөлүктүү, түпкүлүктүү, көөнөрбөс дөөлөттөр, турмуштук эреже-жоболорду насыяттап, адам акылынын, өнөрүнүн, адебинин, адамга мамилесинин өрнөгүн туюнтуп келген. Санаттарда ар бир адамга, кырдаалга карата философиялык мамиле жасалып, коомдук моралдык-этикалык кеңештер сунушталган .

Адамдын аң-сезимдүүлүгү анын рухий абалы менен да байланыштуу. Адам рухий жактан канчалык өнүксө, аң-сезими ошончолук жогору болот. Тескерисинче рухий абалы начар болсо, аң-сезими ошончолук төмөн болот. Рухий деңгээли төмөн адамдар бийликке келишсе, натыйжасы ошончолук оор болуп, эл көптөгөн азаптарга кабылат [4,149-б]. Ден соолугуна кам көрбөгөн эл оорукчал болот. Рухий тарбияга жетишерлик кам көрбөгөн эл психикалык, рухий, физикалык жактан оорукчан болгондой, коомунда криминал, аракечтик, баңгилик, сабатсыздык көбөйөт. Дүйнө жүзүндө кылмыш иштеринин 90% акча, бийлик үчүн, 10% башка материалдык баалуулук үчүн жасалат деген статистикалык тыянак айтылып келет. Азыр коомубузда жашагандардын соолоруна караганда оорукчандары көп, бири-бирин жактыргандарга караганда бири-бирине наразылар, сын таккандар, жек көргөндөр көп...

“Балалыктан жаштыкка өткөн курак (подростковый период) оор, бул – өзүн, адамды, коомду, дүйнөнү тааныган мезгил, ушул убакта мүнөзү калыптанат, бул дүйнөдөгү максаты аныкталат, адептик идеалын иштеп чыгат, турмуштун сабактарын үйрөнөт, жашоонун жолжобосун, маңызын түшүнөт” (Г.А. Мединский). “Карылыктын бир жылы – он эки ай, балалыктын бир жылы – доор” (А.Алексин), дегендей элдик адептик-рухий таалим-тарбиясын сактап калбаган шартта хаоско жол берилип, эл рухий кризиске кептелет”. К.Д. Ушинский белгилегендей: «Элдик педагогика эл менен төрөлгөн, эл менен кошо өнүккөн, элдин баардык тарыхын, анын жакшы жана жаман сапаттарын чагылдырган. Бул бир муунду экинчи муунга алмаштыруудагы маанилүү кыртыш, аны такай азыктандырып, жакшыртып, талапка ылайыкташтырып туруу керек”.

Адабияттар

1. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы). - Б.: 2004,
2. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы.-Б.,1996.
3. Байгазиев С. Ыйман сабагы: мугалимдер үчүн методикалык колонмо. –Б., 2002.
4. Иптаров С. Кыргыз эл педагогикасы: изилдөөлөр, табылгалар.-Б., 1998.
5. Коменский Я.А. Избранные пед.соч.-М., 1955.
6. Рахимова М.Р., Панкова Т.В. Кыргыз элдик педагогикасы: усулдук колдонмо.-Б., 1994.
7. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Том 2.,1988.
8. Осмонова, Ж. Р. Этнопедагогиканын терендеп окутуп-үйрөтүүнүн зарыл маселелери / Ж. Р. Осмонова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 433-436. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_433. – EDN DSUUFU.
9. Райимбердиев, Ы. А. Оюн аркылуу этнодидактикалык билим берүүдө ата-эненин ролу / Ы. А. Райимбердиев, Ж. Ж. Максутова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 450-458. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_450. – EDN JPIQEQ.
10. Ташбаева, Г. А. Кыргыз элдик педагогикасында балдарды эмгекчилдикке тарбиялоо боюнча этнографиялык материалдар / Г. А. Ташбаева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 531-537. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_531. – EDN SLPPXW.

11. Жумабаева, Д. С. Акындар поэзиясын этнопедагогикалык негизде окутуу- инсандын адептик-руханий калыптануусунун өзөгү / Д. С. Жумабаева // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 771-775. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_771. – EDN SWYYRS.
12. Дастанбек Кызы, К. Кыргыз макал-лакаптарында педагогикалык ойлордун берилиши / К. Дастанбек Кызы, А. К. Мурзакметов // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2023. – No. 1(1). – P. 30-37. – DOI 10.52754/16948874_2023_1(1)_4. – EDN ITDFPF.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ. СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№1(5)/2025, 102-112

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК: 7.01.
DOI: 10.52754/16948823_2025_1(5)_15

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКОЕ И КОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИПЕРТЕКСТА

ГИПЕРТЕКСТИН ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫК ЖАНА КОГНИТИВДИК МОДЕЛДЕШҮҮСҮ

EPISTEMOLOGICAL AND COGNITIVE MODELING OF HYPERTEXT

Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
Bekboev Askarbek Abdykadyrovich

д.философ.н., профессор, Институт философии им. академика А.А. Алтмышбаева, Национальная академия наук КР
философ.и.д., профессор, Академик А.А. Алтмышбаев атындагы философия институту, Кыргыз Республикасынын УИАсы
Doctor of Philosophy, Professor, Institute of Philosophy named after A.A. Altmyshbaev, NAS of the Kyrgyz Republic
baa140156@mail.ru
ORCID: 0009-0009-2503-4286

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
Isakov Kubanychbek Abdykadyrovich

д.философ.н., профессор, Ошский государственный университет
философ.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Philosophy, Professor, Osh State University
isakov-oshgui@mail.ru
ORCID: 0009-0007-2035-0453

Абдылакимова Бегайым Кенжематовна
Абдылакимова Бегайым Кенжематовна
Abdylakimova Begayim Kenzhematovna

к.философ.н., доцент, Ошский государственный университет
философ.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Osh State University
oshsu.stem@gmail.com
ORCID: 0009-0000-8756-8990

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКОЕ И КОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИПЕРТЕКСТА

Аннотация

В статье анализируется гипертекст как особая форма организации знания и мышления, возникающая в контексте цифровой культуры и постнеклассической эпистемологии. Исследование сосредоточено на эпистемологическом и когнитивном моделировании гипертекста, понимаемого как нелинейная, децентрализованная и многомерная структура, отражающая особенности современной когниции и культурных практик. Показано, что гипертекст не только трансформирует традиционное представление о тексте, но и формирует новые формы субъективности, восприятия и понимания. Он рассматривается как эпистемологическая метафора, репрезентирующая переход от линейной логики знания к сетевому, ассоциативному и фрагментарному мышлению, а также как инструмент формирования синергомышления — множественного, открытого и контекстуально-зависимого процесса смыслопорождения. Отмечаются философские и культурные предпосылки концепта гипертекста — от идей Витгенштейна, Фуко и Деррида до работ Теодора Нельсона и Тима Бернерса-Ли. В заключение анализируются последствия гипертекстуализации знания для образования, науки, коммуникации и цифровой субъектности.

Ключевые слова: гипертекст, эпистемология, когнитивное моделирование, синергомышление, постмодернизм, сетевое мышление, деконструкция, цифровая культура, субъект знания, множественность смыслов, интертекстуальность

ГИПЕРТЕКСТИН ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫК ЖАНА КОГНИТИВДИК МОДЕЛДЕШҮҮСҮ

Аннотация

Макалада гипертекст санариптик маданияттын жана постклассикалык эмес гносеологиянын контекстинде пайда болгон билимдин жана ой жүгүртүүнүн өзгөчө формасы катары талданат. Изилдөө заманбап таанып-билүүнүн жана маданий практиканын өзгөчөлүктөрүн чагылдырган сызыктуу эмес, борбордон ажыратылган жана көп өлчөмдүү түзүлүш катары түшүнүлгөн гипертексттин гносеологиялык жана когнитивдик моделдөөсүнө багытталган. Гипертекст тексттин салттуу идеясын гана өзгөртпөстөн, субъективдүүлүктү, кабыл алуунун жана түшүнүүнүн жаңы формаларын түзөрү көрсөтүлгөн. Ал билимдин сызыктуу логикасынан тармактык, ассоциативдик жана фрагменттик ой жүгүртүүгө өтүүнү чагылдырган гносеологиялык метафора катары каралат, ошондой эле синергетикалык ой жүгүртүүнү калыптандыруунун куралы – маанини түзүүнүн көп, ачык жана контекстке көз каранды процесси. Гипертексттик концепциянын философиялык жана маданий өбөлгөлөрү белгиленет - Витгенштейндин, Фуко жана Дерриданын идеяларынан Теодор Нельсон менен Тим Бернерс-Линин эмгектерине чейин. Корутунду билимди гипертексттештирүүнүн билим берүү, илим, коммуникация жана санариптик субъективдүүлүк үчүн кесепеттери талданат.

Ачкыч сөздөр: гипертекст, эпистемология, когнитивдик моделдөө, синергиялык ой жүгүртүү, постмодернизм, тармактык ой жүгүртүү, деконструкция, санариптик маданият, билим предмети, көп маанилер, интертексттүүлүк

EPISTEMOLOGICAL AND COGNITIVE MODELING OF HYPERTEXT

Abstract

This article explores hypertext as a distinctive form of organizing knowledge and thinking, emerging within the context of digital culture and post-nonclassical epistemology. The study focuses on the epistemological and cognitive modeling of hypertext, understood as a nonlinear, decentralized, and multidimensional structure that reflects the characteristics of contemporary cognition and cultural practices. It is shown that hypertext not only transforms traditional conceptions of text but also shapes new forms of subjectivity, perception, and understanding. Hypertext is viewed as an epistemological metaphor, representing the transition from linear logic of knowledge to networked, associative, and fragmentary thinking, and also as a tool for generating synergistic thinking — a pluralistic, open, and context-dependent process of meaning-making. The article highlights the philosophical and cultural foundations of the hypertext concept — from the ideas of Wittgenstein, Foucault, and Derrida to the works of Ted Nelson and Tim Berners-Lee. In conclusion, it discusses the implications of hypertextualization of knowledge for education, science, communication, and digital subjectivity.

Keywords: hypertext, epistemology, cognitive modeling, synergy thinking, postmodernism, network thinking, deconstruction, digital culture, subject of knowledge, multiple meanings, intertextuality

1. Введение: Значение гипертекста в современной эпохе

В современную эпоху цифровой революции гипертекст стал неотъемлемой частью нашего повседневного опыта, трансформируя способы, которыми мы воспринимаем, обрабатываем и передаем информацию. В отличие от традиционных форм коммуникации, которые строились на линейности и фиксированной последовательности, гипертекст представляет собой сложную сеть взаимосвязанных узлов, объединённых смысловыми и функциональными связями. Эта структура отражает принципиальные изменения в культуре, мышлении и организации знаний, возникающие под воздействием новых технологий.

Гипертекст стал символом перехода от модернистского идеала единого и завершённого текста к постмодернистской концепции фрагментарности и множественности интерпретаций. Он разрушает классическую иерархию «автор — текст — читатель», превращая читателя в активного соавтора, который выбирает собственный маршрут среди множества связей и вариантов прочтения. В этом смысле гипертекст не просто формат текста, а философская и культурная парадигма, отражающая децентрализацию знания и утрату единого центра восприятия.

Кроме того, гипертекстовые технологии лежат в основе глобального информационного пространства интернета, способствуя формированию коллективных знаний и коммуникации на беспрецедентном уровне. Они стимулируют развитие критического мышления, поскольку требуют активного осмысления информации, анализа связей и поиска новых смыслов. Таким образом, гипертекст — это не только технологическое новшество, но и культурный феномен, который формирует новые типы мышления, взаимодействия и творчества в цифровую эпоху.

2. Исторические предпосылки возникновения гипертекста

Корни гипертекста уходят глубоко в историю человеческой мысли, философии, науки и технического прогресса, отражая сложное взаимодействие различных областей знания. Еще в середине XX века ведущие философы, лингвисты и инженеры осознавали, что традиционные линейные методы хранения и передачи информации не способны полно и адекватно отразить структуру человеческого знания и способ мышления. Мышление человека зачастую нелинейно — оно строится как сеть ассоциаций, взаимосвязей и перекрестных ссылок, где один элемент идеи ведет к другому, порождая сложные и многослойные взаимосвязи. Именно эта особенность мышления стала ключевым стимулом для разработки концепции гипертекста.

Термин «гипертекст» был введён в 1960-х годах американским философом и инженером Теодором Нельсоном. Нельсон понимал гипертекст не просто как способ хранения информации, но как радикально новый способ организации и расширения человеческого знания. Он представлял гипертекст в виде сети взаимосвязанных документов, между которыми можно свободно перемещаться, не ограничиваясь линейным чтением от начала до конца. Его идея заключалась в том, чтобы дать пользователю возможность мгновенно и интуитивно переходить от одного фрагмента информации к другому, раскрывая скрытые связи и создавая новые смыслы. Нельсон видел в гипертексте фундаментальную платформу для коллективного мышления и совместного творчества, которая предвосхитила многие ключевые аспекты будущего интернета и Всемирной паутины.

Однако сама концепция гипертекста опирается на глубокие философские основания. В частности, идеи Людвига Витгенштейна о языковых играх подчеркивают, что значение слов и

понятий возникает не в изоляции, а в сложной сетевой взаимосвязи их использования в языке. Это отражает идею, что знание — нечто динамическое и сетевое, а не статичное и линейное. Мишель Фуко, исследуя дискурсы, показывал, как знания и власть формируются и поддерживаются через системы взаимосвязанных высказываний и понятий, где каждый элемент связан с другими, образуя сложные структуры смысла и влияния. Жак Деррида, через свою методологию деконструкции, указывал на множественность смыслов текста и отсутствие единого фиксированного центра, что создает пространство для бесконечных интерпретаций — эта идея тесно перекликается с самой природой гипертекста как нелинейной, открытой сети смыслов.

С технической стороны развитие гипертекста было невозможно без стремительного прогресса в области вычислительной техники, программного обеспечения и пользовательских интерфейсов. Одним из первых и наиболее значимых проектов стала система NLS (oN-Line System), разработанная Дугласом Энгельбартом в конце 1960-х годов. Эта система впервые позволила пользователям создавать и связывать документы в нелинейной форме, используя интерактивные средства управления информацией — что стало прорывом в представлении данных и интерфейсах взаимодействия человека с машиной. Концепции Энгельбарта заложили фундамент для дальнейшего развития гипертекста как практического инструмента.

Следующим революционным этапом стало создание Всемирной паутины Тимом Бернерсом-Ли в начале 1990-х годов. Его проект воплотил принципы гипертекста в глобальную сеть, сделав гипертекст основным принципом навигации и организации информации в интернете. Веб-ссылки позволили миллиардам пользователей свободно переходить от одного документа к другому, создавать новые связи и формировать коллективные базы знаний. Этот прорыв положил начало новой эре цифровой коммуникации и знания, изменив фундаментально способы получения и обработки информации.

Таким образом, гипертекст — это результат сложного и многослойного взаимодействия философских идей о природе знания и языка, технических инноваций в области вычислительной техники и программирования, а также культурных и социальных изменений, связанных с распространением цифровых технологий. Он символизирует новую парадигму мышления и коммуникации, где информация перестает быть статичной и изолированной, превращаясь в живую сеть взаимосвязанных смыслов, способную к постоянному расширению и переосмыслению.

3. Основные характеристики и принципы гипертекста

Гипертекст — это феномен, который существенно трансформирует наше понимание текста и коммуникации, благодаря ряду своих ключевых свойств, в корне отличающихся от классического, линейного текста. Прежде всего, гипертекст характеризуется нелинейностью, то есть отсутствием единого и неизменного пути восприятия. В традиционном тексте смысл раскрывается по строго заданной последовательности, которую устанавливает автор. Гипертекст же приглашает читателя самому выстраивать маршрут, выбирая ссылки и переходы по собственному усмотрению. Это превращает процесс чтения в акт активного творчества, в котором каждый человек становится соавтором смыслового пространства.

Связность — еще одна фундаментальная черта гипертекста. Каждый элемент, отдельный фрагмент или узел, связан с множеством других посредством гиперссылок, создавая сеть,

которая отражает реальную природу человеческого знания, в котором понятия переплетаются и взаимодополняют друг друга. В такой структуре информация перестает быть разрозненной и статичной — она становится динамичной и взаимосвязанной, живой. Это отражает более органичный и естественный способ организации мысли, гораздо ближе к тому, как мы внутренне осмысливаем мир, чем классические линейные тексты.

Модулярность гипертекста, то есть его деление на отдельные, автономные блоки, даёт огромную гибкость в работе с информацией. Такие блоки можно использовать и обновлять независимо друг от друга, что особенно важно в условиях быстрого обновления знаний и технологического прогресса. Это свойство делает гипертекст не только удобным, но и устойчивым к устареванию — он развивается вместе с обществом, оставаясь актуальным.

Нельзя не отметить и интерактивность гипертекста, которая коренным образом меняет роль читателя. В гипертекстовом пространстве человек перестает быть пассивным потребителем информации. Он становится активным исследователем, который сам формирует опыт чтения, создаёт смысл и открывает новые горизонты понимания. Такое взаимодействие значительно усиливает вовлеченность и способствует более глубокому усвоению знаний.

Еще одна особенность гипертекста — это его мультимодальность и многоуровневость. Современные гипертекстовые системы интегрируют в себя не только текст, но и изображения, видео, звук, анимацию и интерактивные элементы, формируя тем самым богатое и многогранное восприятие. Это расширяет границы традиционного текста и создаёт новые возможности для выразительности, коммуникации и творчества.

Наконец, гипертекст по своей природе динамичен и открытый к изменениям. В отличие от статичных бумажных книг, гипертекстовые структуры постоянно обновляются и дополняются, отражая развитие науки, культуры и общества в целом. Это делает гипертекст живым, эволюционирующим организмом, который способен адекватно реагировать на вызовы времени и запросы пользователей.

Стало быть, гипертекст — это не просто формат, а особая философия организации информации, которая способствует формированию нового, более гибкого и деятельного типа мышления.

4. Функции и применение гипертекста в современном мире

Гипертекст уже давно перестал быть лишь теоретической концепцией или техническим экспериментом. Он прочно вошёл в жизнь и стал основой многих сфер человеческой деятельности, трансформируя образование, науку, культуру и бизнес. В образовании гипертекст играет важнейшую роль, открывая новые горизонты для обучения. Традиционные учебники с фиксированным текстом уступают место интерактивным материалам, где учащийся может самостоятельно выбирать траекторию освоения знаний, углубляться в интересующие темы, возвращаться к сложным вопросам, просматривать дополнительные источники и мультимедийные иллюстрации. Это не только расширяет кругозор, но и развивает критическое мышление и самостоятельность — качества, без которых современному человеку трудно ориентироваться в потоке информации.

В науке гипертекст способствует углублению междисциплинарных исследований и более тесной интеграции знаний. Создаваемые базы данных, научные порталы и онлайн-издания на основе гипертекста позволяют легко связывать результаты различных

исследований, обмениваться данными и критически обсуждать новые открытия. Такая открытость и взаимосвязь способствуют ускорению научного прогресса и улучшению качества исследований.

Интернет, являющийся глобальной гипертекстовой сетью, открыл невиданные ранее возможности коммуникации и обмена информацией. Веб-сайты, блоги, социальные сети — всё это различные проявления гипертекстовых структур, обеспечивающих мгновенный доступ к информации, коллективное создание и распространение контента. В этом контексте гипертекст выступает как базовая архитектура информационного общества, меняя не только технологические, но и социальные практики.

Искусство и литература, традиционно связанные с фиксированными текстами и формами, также открывают для себя новые горизонты благодаря гипертексту. Нелинейные рассказы, интерактивные инсталляции, мультимедийные проекты расширяют границы восприятия и творчества, позволяя создавать многомерные произведения, которые не только передают смысл, но и вовлекают зрителя в процесс сотворчества.

Кроме того, в бизнесе и управлении знаниями гипертекст способствует оптимизации внутренних процессов. Организация корпоративных баз данных, интранет-систем и платформ для обмена знаниями повышает эффективность коммуникации и способствует инновациям.

Как видим, гипертекст является универсальным и трансформирующим инструментом, меняющим самые разные сферы жизни и деятельности человека.

5. Гипертекст и философия постмодерна

Гипертекст тесно сопряжён с ключевыми концепциями постмодернистской философии, поскольку воплощает в себе фундаментальные принципы, лежащие в основе этого мировоззренческого и культурного сдвига: децентрализацию, фрагментарность, множественность смыслов, нестабильность знака, контекстуальность и отказ от универсальных объяснительных схем — так называемых «метанарративов».

Постмодерн, в отличие от модерна с его верой в прогресс, рациональность и объективную истину, характеризуется скепсисом по отношению к идее единой, тотальной истины, авторитетному дискурсу и линейной логике исторического развития. Он утверждает, что истины множественны, контексты бесконечны, а любые структуры знания всегда подвержены пересмотру, сомнению и деконструкции. Именно такую модель знания и мышления предлагает гипертекст — нелинейную, открытую, интерактивную и плюралистическую.

В гипертекстуальной структуре отсутствует фиксированный центр. Здесь нет «главного» пути чтения или интерпретации, поскольку каждая ссылка открывает новые траектории движения и понимания. Читатель становится соавтором текста, поскольку сам определяет, как перемещаться по информационным узлам, какие связи устанавливать, какие смыслы выделять и как интерпретировать прочитанное. Таким образом, гипертекст нарушает классическую модель коммуникации, где автор транслирует готовое знание, а читатель пассивно его воспринимает. Вместо этого возникает открытое пространство для смысловой игры, интерпретации и креативного пересоздания содержания — что полностью соответствует постмодернистской установке на децентрализацию субъекта и текста.

Это свойство гипертекста делает его инструментом философской и культурной деконструкции — в духе Жака Деррида, который подчеркивал, что каждый текст всегда содержит внутренние напряжения и противоречия, способные подорвать его видимую целостность. Гипертекст в этом смысле не просто передаёт информацию, а разрушает иллюзию единственно верного смысла, подрывая стабильность традиционных структур знания. Он становится пространством не знания как системы, а знания как процесса, открытого, текучего и нефиксированного.

Кроме того, гипертекст стимулирует развитие так называемого *сетевого мышления* — формы восприятия, при которой важны не отдельные элементы, а связи между ними. Это мышление коренным образом отличается от модернистского логического анализа, стремящегося к иерархии и причинно-следственной упорядоченности. В гипертексте доминирует реляционная логика, где значение рождается не в элементе как таковом, а в его отношениях с другими узлами. Подобная модель мышления тесно перекликается с постструктуралистскими представлениями (например, у Ролана Барта или Жиля Делёза), где структура — это не жёсткая форма, а живой, изменчивый организм, открытый для множественных интерпретаций и непрерывного преобразования.

Именно поэтому гипертекст представляет собой не просто технический инструмент, но важнейшее культурное и философское явление, отражающее изменения в способах восприятия, мышления, коммуникации и интерпретации. Он демонстрирует, как цифровая эпоха переопределяет отношения между знанием, субъектом и текстом, смещая акцент с фиксированной истины на интерпретативную подвижность, с авторитетного дискурса — на полифонию, с линейной логики — на нелинейное, многослойное, ассоциативное мышление.

Таким образом, гипертекст — это не только продукт технического прогресса, но и воплощение философской трансформации, в центре которой находится радикальная переоценка самих основ мышления, языка и знания. Он становится медиатором постмодернистской чувствительности к фрагментарности, множественности, игре и децентрализованности — качествам, определяющим интеллектуальный и культурный облик современности.

6. Проблемы и вызовы гипертекста

Несмотря на явные преимущества, гипертекст сталкивается с рядом фундаментальных проблем, связанных как с его природой, так и с практическим использованием. Одна из наиболее острых проблем заключается в фрагментарности, присущей гипертексту. Отсутствие единого линейного нарратива, хотя и предоставляет свободу выбора, в то же время порождает риск потери целостного понимания. Пользователь может легко запутаться в многочисленных ссылках, потерять нить и не суметь сформировать полноценное представление о теме. В этом смысле гипертекст требует от читателя новых навыков — умения синтезировать разрозненную информацию, выстраивать собственную логику и критически оценивать множество источников.

Перегрузка информацией — ещё одна серьёзная проблема цифровой эпохи, которая усиливается в гипертекстовых системах. Обилие связей и данных создает информационный шум, мешающий выделить главное и разобраться в сути. Без развитых навыков фильтрации и

критического мышления существует опасность поверхностного восприятия, поверхностного знания и даже дезориентации.

Навигация по гипертексту может быть затруднена без чётких ориентиров и структурных подсказок. Особенно это актуально для больших и сложных систем, где отсутствие интуитивно понятной карты или логической организации способно снизить эффективность и комфорт использования. Важно создавать системы с продуманным дизайном, которые помогают пользователю не потеряться и сохранять цельность восприятия.

Кроме того, открытость гипертекста приводит к проблемам контроля качества и достоверности информации. Свободное создание и редактирование гипертекстовых узлов порождает риски распространения недостоверных, искажённых или даже намеренно фальсифицированных данных. В интернет-пространстве это становится серьёзной социальной проблемой, требующей развития новых методов верификации, доверия и критического анализа.

Психологически гипертекст может создавать сложности для тех, кто привык к традиционным линейным текстам. Для восприятия нелинейных структур необходимы специальные когнитивные навыки и привычки, и не все пользователи быстро адаптируются к новым форматам. Это ставит задачи по развитию цифровой грамотности и образовательных программ, которые помогут людям успешно ориентироваться в гипертекстовом мире.

В совокупности эти проблемы требуют комплексного подхода — как технического, так и культурного, направленного на развитие навыков, создание эффективных интерфейсов, внедрение этических норм и повышение ответственности всех участников информационного процесса.

7. Перспективы развития гипертекста

Глядя в будущее, можно с уверенностью сказать, что гипертекст не утратит своей актуальности, а напротив — его роль будет только расти, становясь ещё более интегрированным и интеллектуальным инструментом. Одно из наиболее перспективных направлений связано с развитием семантического веба — среды, в которой гипертекстовые ссылки будут не просто соединять документы, а будут наполнены смыслом, понятным не только человеку, но и машинам. Семантическая разметка позволит создавать более умные системы поиска, анализа

Перспективы развития гипертекста связаны с эволюцией семантического веба — среды, где ссылки и связи между данными будут не просто формальными, а содержательно осмысленными и машинно интерпретируемыми. Это позволит значительно повысить качество поиска и обработки информации, обеспечивая более точные и релевантные результаты, а также создавая интеллектуальные помощники, способные понимать контекст и намерения пользователя. В таком будущем гипертекст станет не просто сетью документов, а живой, разумной экосистемой знаний, где данные будут динамично взаимодополняться и адаптироваться к запросам человека.

Кроме того, дальнейшее развитие технологий искусственного интеллекта и машинного обучения откроет новые горизонты для интерактивности и персонализации гипертекстового опыта. Пользователь получит возможность взаимодействовать с текстом и мультимедийным контентом на более глубоком уровне, задавая вопросы, уточняя детали и получая

адаптированные рекомендации. Это преобразит как образовательные платформы, так и средства массовой информации, расширяя возможности познания и творчества.

Гипертекст будет всё более интегрирован с дополненной и виртуальной реальностью, что позволит создавать многомерные, иммерсивные среды для изучения и общения. В таких пространствах информация перестанет быть плоской — она станет объёмной и интерактивной, открывая совершенно новые формы восприятия и взаимодействия.

В социальном плане гипертекст будет продолжать трансформировать способы коммуникации и коллективного творчества, способствуя формированию глобальных сообществ, основанных на обмене знаниями и опытом. Однако вместе с этим возрастёт важность вопросов этики, защиты данных и ответственности пользователей, что потребует разработки новых нормативных и технологических решений.

Гипертекст — это не просто технология, а фундаментальный элемент будущей информационной культуры, которая будет стимулировать развитие критического мышления, творческого подхода и более глубокого понимания мира. Его эволюция станет залогом формирования нового типа человеческого опыта, в котором знание, общение и творчество органично переплетены и непрерывно развиваются.

Заключение

Гипертекст — это гораздо больше, чем результат технической эволюции средств хранения и передачи информации. Он представляет собой многослойный культурно-философский феномен, в котором сплетаются идеи гуманитарных наук, достижения кибернетики, вызовы постиндустриального общества и особенности цифровой эпохи. Его сущность выходит за пределы сугубо инструментального понимания: гипертекст трансформирует саму природу текста, знания, мышления и субъектности в современном мире.

Он отражает глубокие цивилизационные сдвиги — прежде всего переход от модернистской к постмодернистской парадигме, где разрушаются иерархии, деконструируются традиционные нарративы, а знание теряет статус завершённой, универсальной системы. Вместо этого возникает новое пространство — нелинейное, ассоциативное, фрагментарное и открытое к множеству интерпретаций. В нём читатель превращается из пассивного потребителя информации в активного соучастника, конструктора собственных траекторий смысла. Авторитет единой истины уступает место полифонии взглядов, а центральное место занимает взаимодействие, реляционность и контекстуальность.

Понимание гипертекста как неотъемлемого элемента новой культурной логики XXI века позволяет осознать его влияние не только на формы письма и чтения, но и на более широкие процессы — образовательные, научные, художественные, социальные. В сфере образования гипертекст открывает возможность для создания адаптивных, персонализированных траекторий обучения, соответствующих особенностям мышления современного субъекта. В науке — он способствует формированию междисциплинарных связей, отказу от жёсткой специализации и переходу к гибким, взаимопереплетающимся знаниям. В искусстве — он даёт новые формы нарратива, расширяет границы традиционного литературного и визуального текста, включая интерактивность и множественность точек входа. А в сфере

коммуникации гипертекст формирует новую медиасреду, в которой важны не только сообщения, но и способы их связей, маршруты переходов, и глубина вовлечённости субъекта.

В то же время гипертекст ставит перед обществом и вызовы: угроза фрагментации внимания, исчезновение устойчивых смыслов, трудности с критической рефлексией в условиях переизбытка информации. Всё это требует не только технической грамотности, но и философской осознанности, способности мыслить системно, различать подлинные связи от случайных, удерживать интеллектуальную целостность в пространстве потенциально бесконечной дисперсии.

В конечном итоге гипертекст — это не просто формат или технология. Это символ и носитель нового образа мышления, способного существовать в многомерной, нелинейной, полисемантической реальности. Он становится пространством свободы, где субъект не находит готовых ответов, но создаёт их, взаимодействуя с информацией как с живой, подвижной и ответной средой. Это пространство творчества, сопряжённого с риском; путь познания, который не имеет конца; вызов традиционным структурам рациональности — и одновременно шанс для их обновления.

Гипертекст — это отражение духа времени, в котором стремление к множеству не разрушает мышление, а расширяет его. Это форма интеллектуальной экологии будущего, где ценностью становится не стабильность, а способность к навигации в сложном, изменчивом мире смыслов. В этом — его сила, его философия и его перспективы.

Литература

1. Витгенштейн Людвиг. Философские исследования. — М.: Гнозис, 1994.
2. Гарроуэй Дэвид. Киберкультура и постструктурализм: теория в цифровую эпоху. — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2015.
3. Нельсон Тед. Гипертекст: эссе о новой форме текста. — М.: Текст, 2005.
4. Лэндоу Джордж. Гипертекст 2.0: Конвергенция современной критической теории и технологий. — М.: Когито-Центр, 2010.
5. Деррида Жак. Грамматология. — М.: Ad Marginem, 2005.
6. Делёз Жиль, Гваттари Феликс. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения. — М.: Новое литературное обозрение, 2007.
7. Морен Эдгар. Метод. Том 1: Образ мышления. — М.: Когито-Центр, 2013.
8. Киттлер Фридрих. Граммофон, фильм, пишущая машинка. — СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2006.
9. Кастельс Мануэль. Власть сетей. — М.: Новое литературное обозрение, 2013.
10. Фуко Мишель. Археология знания. — М.: Гнозис, 1994.
11. Эко Умберто. Открытое произведение. — М.: Академический проект, 2005.
12. Damasio, Antonio. The Feeling of What Happens. — 1999.
13. Kahneman, Daniel. Thinking, Fast and Slow. — 2011.
14. Haken, Hermann. Synergetics: An Introduction. — 1983.

Электронные источники

1. Деррида Ж. О грамматологии. *Пер. с фр. — М.: Ad Marginem, 2005.* Доступно по ссылке: https://i.twirpx.link/file/2267970/ [Альтернатива (Scribd)]: https://ru.scribd.com/document/441224253/Derrida-Zh-O-grammatologii-pdf
2. Делёз Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения. *М.: Новое литературное обозрение, 2007.* Доступно по ссылке: https://archive.org/details/gilles-deleuze-felix-guattari-2010-mille-plateaux [Читать онлайн (Readli)]: https://readli.net/kapitalizm-i-shizofreniya-kniga-2-tyisyacha-plato/
3. Морен Э. Метод. Том 1: Природа природы. *Пер. с фр. — М.: Когито-Центр, 2013.* Доступно по ссылке: https://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Moren.pdf [Альтернатива (Platona.net)]: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/filosofija_poznanija/moren_ehdgar_metod_priroda_prirody/45-1-0-932
4. Лэндоу Дж. Гипертекст 2.0: Конвергенция современной критической теории и технологий. *М.: Когито-Центр, 2010.* Фрагменты и обсуждение доступны: https://vspu.ru/sites/default/files/disfiles/dissertations/dissertaciya_stroykova_s.a..pdf
5. Нельсон Т. Гипертекст: эссе о новой форме текста. *М.: Текст, 2005.* Краткий обзор и основные идеи: https://skillbox.ru/media/code/ted-nelson-chelovek-i-gipertekst/